

Várad

IRODALOM
MŰVÉSZET
TÁRSADALOM
KULTÚRA

2017

XVI. ÉVFOLYAM 8. (149.) SZÁM

SZERKESZTŐSÉG

Szűcs László főszerkesztő
Laza Pozman Erika
Szilágyi Aladár (társadalom)
Tasnádi-Sáhy Péter (irodalom)
Tóth Hajnal (kultúra)
Ujvárossy László tervező (művészet)
Megyesi Antónia (olvasószerkesztő)
Kemenes Henriette (szerkesztőségi titkár)
Boka László, Péter I. Zoltán,
Pomogáts Béla, Tavaszi Hajnal,
Varga Gábor fõmunkatársak

ALAPÍTÓ SZERKESZTŐK:

Barabás Zoltán (1953–2015)
Dr. Indig Ottó (1936–2005)
Kinde Annamária (1956–2014)
Dénes László
Gittai István
Lipcsei Márta

A SZERKESZTŐSÉG CÍME:

Nagyvárad, December 1. (Nagyvásár) tér 12.
emelet

POSTACÍM:

Revista culturală Várad
410068 Oradea
Piața 1 Decembrie nr. 12

Telefon: 0259/447–060

E-mail: varadlap@gmail.com

Internet: www.varad.ro

KIADJA

a Várad kulturális folyóirat
Felelős kiadó: Szűcs László

KÉSZÜLT

a nagyváradi Europrint Kft. nyomdájában
Felelős vezető: Derzsi Ákos

Meg nem rendelt kéziratokat, illusztrációkat
nem őrünk meg és nem küldünk vissza.

A *Várad* előfizetési díja 1 hónapra 7 lej, 3 hónapra 18 lej, fél évre 30 lej,
egy évre 50 lej. Előfizethető a szerkesztőségben készpénzzel, vagy postán
pénzesutalvánnyal (mandat postal), az előfizető nevének és pontos lakcí-
mének, valamint az Abonament *Várad* megjegyzésnek a feltüntetésével:
Revista culturală *Várad* Oradea Piața 1 Decembrie nr. 12, CUI 18415639,
Cod IBAN: RO81 TREZ 0762 1G33 5000 XXXX Trezoreria Oradea.

Antonio Segui alkotása

ISSN 1583-0616

- 3**
SZŰCS LÁSZLÓ
Ne csak a gagyi diadala
- Irodalom** **4**
CSONTOS MÁRTA
Virágóra-átállítás; Szél-monológ;
Szélirányok; Sodrásban; Látószögek (*vers*)
- 9**
SZOMBATI ISTVÁN
Janó kocsmájában; Kettesben, egyedül;
Mikor jössz, Mefisztó? (*próza*)
- 15**
PONTY ALADÁR
Tavaszi erőszak; Sola (pre)scriptura (*vers*); Ők
képlékenyek (*próza*)
- 18**
ALBERT-LŐRINCZ MÁRTON
(Neked is el kellett lopnod a tüzet);
(Csak a nyelv); (Terv) (*vers*)
- 20**
TAMÁS KINCŐS
Megfordították a szobrot; Mecénások;
Becsvágy (*próza*)
- 24**
HADNAGY JÓZSEF
Valahogy; Mint halott szó a metaforában;
Felfüggesztett idő (*vers*)
- 27**
BODÓ MÁRTA
Az írás (*próza*)
- 29**
TAMÁS DÉNES
Rém egyszerű versek. valahol; uram;
valaki figyel; elrepül (*vers*)
- Művészet** **31**
SZAMOS MARIANN
Birkák; Vajas kenyér (*próza*)
- 38**
UJVÁROSSY LÁSZLÓ
A metszet és módosult képfajtái (1.) Grafikai
teljesítmények 1950–2000 között Ljubljana és
Krakkó nemzetközi biennáléi nyerteseinek
tükrében
- Társadalom** **50**
VARGA GÁBOR
Bölöni Sándor fanyar mosolya (*publicisztika*)
- 58**
MOZOG NAGY IMRE
Jár a baka, jár (21.) Részlet a *Fújnak a fák, Ides*
című önéletrészből
- Kultúra** **65**
ZEKE ZSUZSANNA
„Testvéri üdvözlötet a testvérnek”. Ady Endre
és Octavian Goga kapcsolata
- 75**
TÓTH HAJNAL
„Ha együtt alkotunk, hatványozza magát
a tehetség”. Drámafordítói műhely a PKE-n
- 80**
LAKATOS ARTUR
Erdély sajtója a bécsi döntés éveiben
- 82**
NAGY ORSOLYA
Lelki élveboncolás a mészárszéken. Enyedi
Ildikó: *Testről és lélekről*
- Törzsasztal** **86**
Szilágyi Zsófia irodalomtörténet: „Nagyon
vigyázni kell, hogy ne azonosulj vele”

A CÍMLAPON Vladimír Gažovič metszete, A HÁTSÓ BORÍTÓN Antoni Tapiès műve látható

A Várad folyóirat
működését a Bihar Megyei Tanács
biztosítja

Támogatónk
a Communitas
Alapítvány

SZÚCS LÁSZLÓ

Ne csak a gagyi diadala

Igényes kivitelű meghívót hoz a postás a szerkesztőségbe az egyik érmelléki nagyközségből. A sokadik hasonló a nyár folyamán, a tartalom is majdhogynem ugyanaz: az ideai falunap(ok) programját kínálja, s egyben meghívóul is szolgál. Abban egyedi ez a küldemény, hogy a település maga gazdag kultúrtörténeti múlttal büszkélkedhet, van kire-mire emlékezni, van mit a látogatónak megmutatni. Nem is mulasztotta el az erre való hivatkozás lehetőségét a meghívó készítője, hiszen ügyes grafikai megoldással emlékeztet a programajánló a hely legismertebb fiára, legfontosabb hivatkozási alapjára, potenciális intézmény-névadójára.

Abban viszont sajnálatosan hasonló a környék többi nagyközségének falunapi meghívójához, hogy a másfél nap két-tucatnyi „műsorszáma” még véletlenül sem kínál valódi kulturális tartalmat, értéket közvetítő, egyedi, helyspecifikus félórásakat. Persze, a nagy alkotó szobrát annak rendje és módja szerint megkoszorúzták, hiszen a hagyományainkat mi fáradhatatlanul őrizzük, de úgy ám, nehogy néha ki tudjon szabadulni az emberek közé szigorú házi őrizetéből.

Egy kaptafára szabottak, szürkék, fantáziátlanok, rutinból megoldottak ezek a falunapok. S nem mellékesen valamilyen javarészt közpénzből rakják össze. Kerülendő a félreértést: nem a szórakoztató koncertes-bográcsos-huszármasírózós programpontok jelenlétét kifogásolom, a baj ezek kizá-

rólagosságával van. S történik mindez akkor, amikor a legtöbb erdélyi-partiumi nagyváros a maga bő egyhetesre hizlalt magyar napjaival akár több száz, zömében izgalmas, érdekes, értékes, koncepcióval bíró eseménnyel ejti a bőség zavarába az érdeklődőket. Valahogy az e két véglet között tátongó szakadékot kellene áthidalni. Megérteni és megértetni, hogy nincs két világ, nincs urbánus és rurális mérce. Mert nem szabad elfogadni, bebetonozni, hogy az igényes kultúrnyár a városi emberek kiváltsága, s a falusi környezetben csak a playback gagyi diadala dukál.

El bírom képzelni, hogy első lépésként, pilot projektként a Partiumi Magyar Napok „örökbe fogadjon” (ezzel párhuzamosan a maga kínálatába is egy-egy helyi színárnyalatot, ízt beemelve) egy szatmári községet, a Varadinum és a Szent László Napok egy-egy biharit, a Forगतag pedig egy marosit. Biztos vagyok benne, hogy jó mulatság lenne.

CSONTOS MÁRTA
Virágóra-átállítás

*Nézem, mi maradt nekem
az időből, elszajrézták tőlem
az aranyba öntött perceket.
Hiába hordtam egy rakásra
az üzeneteket, s mentettem
el az álmok fekete roncsait,
hiába mostam le gondosan
az évelőkön a gyökereket.*

*Szétszóródtak a magok, az
árnyékban meg rossz a sarjadás,
bár az idő olykor megállni látszék,
s Ofélia is ott van a sírkövek között,
ott gyomlálja az ágyásokat, s a
fényre csukódó virágtölcsérekhez
hegyekbe hordja a köveket.*

*Pontban éjfélkor lámpást tartok
a virágóra fölé, s a dupla adag
sötét testébe mártom kezem.
Az igyekezet mégis fölösleges,
a tápoldat nem vont glóriát
a szirmok fölé, az átültetés
sikertelen; a semmi sötét
bársonyán lemerült a virág-
órában a tartósnak hitt elem.*

CSONTOS MÁRTA (1951, Győr) költő, műfordító, esszéíró, gimnáziumi tanár. A Szegedi Írók Társaságának tagja. Legutóbbi kötetei: *Szerzők, műzsák, szenvedélyek* (esszé, Accordia – Littera Nova közös kiadása, 2011); *Egografia 3* (aforizmák, Littera Nova, 2012), *A Sehol szélén* (Littera Nova, 2014).

Szél-monológ

Szétszórtam a színeket
odadoztam a vöröset
a kéknek, a megalázott
fehéret átsöpörtem a
falakon végigfutó
árnyékok feketéjének,
s a bolond kavarásban
hagytam szétszóródni
a megrémült ágak
jajszavát – fészek mélyébe
nyomtam a madarak
égre kiáltó dalát.

Most próbálok a dombok
árnyékában lazítani,
szökött fegyencként
bujkállok a törékeny világ
szédült darabjai között.
Fogy a levegőm.
Nem látok kiutat, hiába
török ki a körből a magam
keltette zavarból, hiába
terelem csordába a
meztelen sugarakat.

Fogy az erőm!
Lecsupaszodik bennem az
akarat, s egy utolsó üvöltéssel
széthasad mellemben a hang.
Reszketve kínálok gyengülő
maradékot, kapaszkodnék
már az ég oltárára; felfele.

Magamra maradok, nincs
játsszótársam a mértéktelen
világmozgásban, – lettem
önmagam ellenfele.

*Még visszaszólnék az égbe-
járók utolsó jogán, még
utoljára megráznám az ablakot,
de nincs már erőm – a dermedt
csendben nem marad utánam
semmi, mindent elfed a futóhomok.*

Szélirányok

*Mit akar a szél megtudni?
mit akar ez a bitang suhanc,
mikor átfolyik a réseken,
s mint egy besurranó tolvaj,
letapogatja arcod dombjait,
egy pillanatra megáll veled
szemben s bömböl éhesen;
csak azért, hogy száguldjon
tovább, lesöpörje az oltárról
az istenek áldozati bárányait,
szörnyeteg lábai alatt szétszórja
a parazita bentlakók magvait?*

*Csak átmenetileg van itt, hogy
botladozzon a harangszóban,
megcsipkedje a táncoló
lángnyelveket, átölelje a
kékesszürke keresztet
a zuhanó esti szürkületben,
ellobbantsa a gyertyákat
egy utolsó keserves táncban –
egy nagy kétségbeesett
asztaltáncoltatásban,
majd letegye a fegyvert
egy félreeső védett területen,
s átöltözve ünnepi selyemruhájába,
kifeküdjön a csillagoltó napsütésen.*

Sodrásban

*Menekül a szél, rángatja a
földre alázott fákat, s úgy
hiszi, nem véletlenül van itt;
be kell néznie a szirmokba,
végig kell csúsznia a kőlapokon,
végigtapogatni minden repedést,
kiűzni a csendbe vermelt emlékeket,
megidézni egy tömegkatasztrófát,
amit hihetsz az égiek bosszújának.*

*A görcsbe ránduló érintések
nem tudnak elpihenni a térben,
te is úgy érzed, mintha ott lennél
a csatamezőn, – ott állsz keményen
két-három viharlökés között,
de nem adod fel, lábad szilárdan
megveted, s tartod hátad a kalandnak,
mert már jól bemérted a lehetőségeket,
s az ég alatt feketülő fák között
nem érzed magad erőtlennek, az sem
baj, ha leszakadsz a talapzatról,
mert tudod, Isten majd újra visszaállít.*

Látószögek

*A háttérben, a túlvilági képen
csak apró foltok a madarak.
Isten járőröz a sugárúton,
én az alsó sarokban heverek,
manipulálok a távirányítóval,
a játéktéren folytonos a kapcsolat.*

*A bal felső sarokban a sziklán
egyensúlyoz egy égi szekér,
a tájkép szerkesztett térelem,
lábam lelóg pont középre,
s ahogy csúszkál a pontokon,
a valóság a látomással összeér.*

*Visszaindulok az origóba,
kezemben selyembe csomagolt fejsze,
nem tudom, mi van a szemközi
oldalán, nem tudom, két pont
között hol a legrövidebb út,
nem bízhatom magam a véletlenre.*

*Vállamon ősi városok tornyai,
alulnézetben korán jött sötétség,
felülnézetben sejtjeimbe épül
az Éden lugasok részegsége.*

SZOMBATI ISTVÁN

Janó kocsmájában

Ne kérdezd, ki vagyok. Azt se, honnan jövök, s miért vagyok ott, ahol, miért nem billegek a kifutók deszkáin. Miért nem láttok kocsmákban, bisztrókban, sétálóutcákon vagy éppen az út szélén, ahol olyan kocsikra várnak a magamfajta lányok, melyek Bécs felé robognak a mosoly országába. A nevemet se kérdezd. Van, akinek Carmen, az önteltebb fickóknak „Gyereide”. A barátnőmet Cicunak (Icu) hívják. Karcsú, mint a nádszál, amilyen én voltam pár évvel ezelőtt. Úgy érzem, talán még nem vagyok alakatlan zombi, pedig rendszeren „használnak”. Engem, meglehet Icut is, útközben hagytak el. De ne sajnáljon senki, mert mint Jancsi baba, mindig talpra állok. Anyámat és apust nemigen ismertem, úton voltak mindig. Ahogy a putriból kinőttem, értem jött valaki. Azt mondta, hogy rokon, anyuskám nővére. Csinos volt és pedáns, adott a külsőre. A pasikat úgy fogta, mint vén gyík a legyeket. Imponálni akart, talán magának is. Amíg boldogan élt félbarna társával, feketén dolgoztak. Nem kellett szórólap, piros volt a házuk, a kerti medence is. Lehetett napozni, persze egyebet is, ha jobban zebbe nyúltál. Engem nem azért vitt oda, hogy a mély vízbe hajítson. Légy különb, mint anyád, szuggerálta mindig. Mikor észrevette, hogy a farmeremet minire cserélem, s perzsel a levegő, ha jól fésült polgárok nyitják ránk az ajtót, intézetbe adott. Míg tudta, hogy ott vagyok, nem játszom össze a féllábú portással, rendszeren szponzorált. Azt hitte, színésznő, Carmen vagy Marilyn Monroe leszek. És ha pornósként kezdeném, néztem rá félénken, akkor is segítenél? Azt hittem, nekem jön, olyan szemmel nézett. Ne aggódj, néni-kém, Angelina Jolie, Jesse Jane is valahogy így kezdte. Dühösen legyintett, s az almával kezdett példálózni: úgy látszik, te se estél messzebb... Elkaptam a kezét. Sötéten pillogott fekete szemével. Sejteni vélte, mit akarok tőle: ha majd nagyobb leszel, mondta, beszélek anyádról. Mire nagyobb lettem, kifeküdt szegény a leukémiások vérfagyasztó ágyán. Lakást hagyott hátra. Akkor már kisebbet, kétszobás szuterént. Ha nem akadt vetkőzős, telefonos melónk, kiálltunk Icuval a türelmi zónába, vagy beültünk egy bárba, Janó kocsmájába...

De most fel a fejjel, ezeréves lettem, a kerek évfordulót illik ünnepelni! Kerestem egy ruhát, fehér, mint a lelkem, a néném-től kaptam a ballagásunk napján. Miközben készültem, kemény mozdulatokkal púdereztem magam. Valaki szólított, nyilván a képmásom: remélem, elfogadsz, nem öltesz rám nyelvet, nem fogod úgy hinni, hogy megint megvezetlek!

SZOMBATI ISTVÁN író, nyomdász. Váradon született és tanult. Érettségi után nyomdászként ténykedett a betűk világában. Lapokban közölt, szerepelt az *Ajtók* című prózaantológiában. Önálló kötetét (*A sikoly*) a Dacia Kiadó hozta (1988). Budapesten él.

Mivel fejben gyenge vagyok, nemigen volt kedvem tovább filózni. Az igásló is fárad, ha hegyre fel vezet a sziklás, göröngyös út. Azt hiszem, mondtam már, három X-es lettem! Nem adtam fel semmit, jöhet még nekem is egy idősebb királyfi, vezetném a lovát. Most Icut keresgélem, hiába, süket a mobilja. Tudom, hogy hová ment. Idős nőgyógyászunk, gondolom, épp a „műszerfalán” piszkál. Napok óta kínzó viszketés gyötri. Volt már neki ilyen.

Punk zenét keresek az okostelefonon. Ha szeretném Attilát, a külvárosi költőt, skandálnék tőle. Neked volt apád, kérdezgetem olykor sápadt barát-nőmet. Felhúzza a vállát: gondolj, amit akarsz. Fájdó pont neked is? Nincs kedve folytatni. Nem faggattam tovább. Most is azt mondanám, ha végzel a dokinál, ne állj ki az útra, ünnepelni fogunk!

Beléptem Janóhoz. Takaros helyiség az Üllői út végén. Nincs sok fényeffektus, deklaszáltak háza. Festett örömlányok, apró szélhámosok, zsebesek, brókerek ülnek be egy-egy fröccsre, kőkemény pizzára. A pincében, a mellékhelyiségben kondizni is lehet. Ha éppen akad kivel vízszintesbe menni. Janó (bicebóca, jobb lábára sántít) pár napja kifsőnök, anyai nagybátyja rábízta a csehót. Amikor észrevesz, elfelejt sántítani. Sajnálom a fiút, nem csak az úthenger, a neje is rálépett. Dögös felesége Hágában turnézik valami steppelő, fekete fickóval. Ha hívja telefonon, kinyomja. Nyugi, vigasztalom, ha befuccsol az üzlet, haza fog repülni. Addig, ha kedved van, átjöhetsz hozzánk, Icu, ha akarod, takarózik veled.

Azon elmélkedtem, miközben nyaltam három kortyot, kit kéne felhívnom, míg előkerül Icu. Jó lenne egy fotós. Főleg, ha nem olyan, mint a szépítőm volt, akivel egy nagyon piás este szépen összejöttem. Azt hittem, hogy szeret, de ahogy talpra állt, elhagyta a fészkem. Sohase keseregj, vetkőztett párszor a kamerája előtt, felteszlek a netre, dőlni fog a lóvé! Ez már sokkoló volt, nagyot robbant bennem, ki vagy te, uzsorás, lélektelen strici? Az ajtóra mutattam, röhécselve nézett: tutira vetted a fotós lelkiütem? Kifelé, intettem. Nem mozdult. Kilöktem. Akkor még nem hittem, ha kiürül a zsebem, jó lesz az ötlete: ha nem vagy nagyon finnyás, idéztem a fickót, a testedből is élhetsz. Utána jött Icu, sorstársam, barátom. Elbukott egy vizsgán, ráadásul a pénzét is elszórta, amit a nagyapjától kapott. Hogy menjen haza? Miket hazudozzon a száraz uzsorásnak? Járjon továbbra is a határba kaszálni? Toporogjon addig, míg megszánja egy medve, gyűjtsenek málnát, savanyú mézeket?

Kifelé bámulok, a harcsaszürke égre. Úgy látom, még esik, hullnak a levelek, szeptember vége. Idézzem Petőfit? Tudna még biztatni, pörgetne az égi?

Intek a sántának, hozzon még két felest. Janó veszi a lapot, légius puszit küld. Örül, hogy örülök, hogy kedélyesnek láthat. Leporolok neki egy-két lélekvesztőt: Icu szemez veled, mindig rólad beszél, az is tetszik neki, ahogy kulturált tempóval bicegősre veszed. Töröld ki magadból kétarcú nejedet, vagy bizakodjál titkon, ha elfárad a táncban, visszaröppen hozzád.

Kettesben, egyedül

Hogy mi zavart Tomiban, nem tudom pontosan. Míg randizni hívott, elég jól megvoltunk, verseket skandáltunk, fejben társasoztunk, s igen odaadón kóstolgattuk egymást. A főiskolán, bár többen voltunk lányok, sikerült mindig a nyomába szegődnöm. Csak később tudtam meg igazán, miért vadásznak rá, s miért néznek görbén, ha sikeresebb vagyok. A bátyja ismert reklámfotós, s aki a fókuszába kerül... Az vigasztalt pindurit, hogy nem Tomi által kerültem a fotós blendéjébe. Esős délután volt, a troli után húztam, mikor valaki elélem állt egy kézi felvevővel: nem lenne kedved ösztöndíjpótlóhoz? Tovább akartam lépni, de a srác fürgébb volt. Megmondta a nevét, azt is, miben utazik, ha a kampusz közelében lányokra vadászik. Nem tudom, bambultam pindurit, s gyorsan továbbléptem, a barátom, dadogtam, biztos nem örülne. Milyen a barátod, olyan, mint az öcsém? Nem tudom, milyen a te öcséd, ez a srác éjig ér, Tominak hívják. Úgy láttam, somolyog, mintha azt mondaná, akkor helyben vagyunk!

Elhúzott a troli, látta, bosszankodom. Felajánlotta szolgálatait, hogy ne ázzak ronggyá, üljek a Volvóba, függetlenül attól, milyen döntést hozok. Egyébként ő házas, százezer éve, de két és fél biztosan. A neje – manőken volt – Bécsben és Erdélyben vezet divatházat. Nem egy Aphrodité, de isteni teremtés. Öklömnyi szemével, akár Ady Bandi, gyűjtogatni képes.

Csendesen derültem, amikor kitett a fitnessklub előtt. Lankadt a lendület. Rögtön észrevette, nemigen van kedvem edzésre menni. Sétálnál keveset? Vagy innál inkább kávé, valamilyen koktélt? Mikor észrevettem, hogy két évfolyamtársam belép az Évába, felcsillant a szemem, ha oda invitálnál... Harmadosztályú bizstróba? Mi kispénzűek oda szoktunk járni. Ha te úgy akarod, vonta meg a vállát. Fogd meg a kezemet, kértem izgatottan. Nem félsz, hogy befűjnek féltékeny öcsémnek?

Mikor elővettem a motyogógépet, a fotós megfogta a kezem: kérlek, ne csörögj rá, olyan, mint egy vizsla, biztos „érez” mindent. Ennyire ismered? A következő lépése az szokott lenni, hogy beárul Bettinek, aki megbúbolja, s mint a suhancoknak, nyom egy-két barackot zselézett fejébe. Betti nem féltékeny? Ha az lenne, gondolod, ott lennénk, ahol éppen vagyunk? Azt hiszem, mondtam már, szimpla fotós voltam, mikor Betti felkért, s kipróbált a cégnél: szerezzél lányokat. Azt is mondta, hányat, s hogy milyen termékhez kell. Mire én: ha ledobod a ruhád, az egyik biztos meglesz! Nevetett, neveltünk.

Ahogy elállt az eső, a kampuszba repített, s miközben kiszálltam sárga kocsiából, feltette újra az ötforintos kérdést: ül még ajánlat, jössz velem Erdélybe?

Mentem. Az erdélyi várost Temesvárnak hívták. A bemutató után, ahogy pestiesen mondják, mint a selyemsálat, a nyakunkba tekertük az ismeret-

len várost. Elmentünk oda is, ahol Zápolya izzó koronát tétetett Dózsa György fejére. Nem igazán tudom, kinek fájt jobban, akinek sercegett a bőre, vagy annak, aki kényelmes sátrából figyelte.

Vacsora után a szállódba mentünk. Géza a második szinten két szobát foglalt: melyiket akarod, kérdezte a szeme. Ha egyformák, nem mindegy? Sejtettem, mi vár rám, nem nagyon érdekelt, inkább a körítés, meg a Tomi arca, vajon szenved otthon, milyen „mérce” leszek? Rám fog-e még nézni, skandál-e még velem?

Mielőtt elváltunk szobáink előtt, adott egy laptopot: van rajta pár regény, úgy értem, pár száz. Ha nincs kedved olvasni, kapcsold be a tévét. Ha mégis unatkoznál, szólj át telefonon. Átjöhetsz, átmegegyek, csevegünk keveset, mi a kedvenc témád?

Borzongást éreztem, kellemest és furát. Féltem is, meg nem is. Lapultam, pörögtem. Bárhogy citeráztam, iszonyúan vártam, hogy rám nyissa az ajtót. Vetkőzni kezdtem, majd gondosan sminkeltem, nézegettem magam. A lábamat már látta, a reklámcucchoz kellett. Most jön a nagy falat. Tomi, odahaza, remélem, hogy remeg, enyhén pukkadozik. Próbálj hinni nekem, gyártom a szöveget, nem volt semmi köztünk, csak a szálló fala. Csúnyán fog majd nézni, pengeéles szemmel. Hívjam fel Bettit, Géza feleségét? Jöjjön értünk reggel, hogy hármásban érkezünk, mire Tomi kimossa a szemét?

Mikor jössz, Mefisztó?

Ha időnként rám csenget, az érzelmek hintája azonnal egyesből négyesbe kapcsol. Ha onnan tovább pörög, fejre áll a világ. Megannyi délibáb, számtalan effektus pukkadozik bennem. Ha kérdez a hangja, zavartan makogok, alig bírok szólni. Úgy érzem, somolyog vékony bajsza alatt, mi a pálya, Dóri, megint lángokban állsz, küldjek tűzoltókat vagy fénykardos hősöket? Pici hatásszünet, lépes vesszőt kínál, sikerül rálépnem: ha azt hiszed, hogy beléd vagyok zúgva... Nem hiszem, Dóri, nagyon is jól tudom! Ilyenkor rendszerint felkapom a vizet, kinyomom, dühösen. Ám ahogy csitul fortyogó agybajom, rögtön visszahívom: bocsáss meg, Mefisztó. Hallgat és somolyog. Majd, sejtve, hogy mit érzek, élcelődni próbál: küldjem az öcsémet vagy a nővéredet? Betti jobban ismer, mint ahogy én magam. Gondolom, somolyog. Persze csak magában, mintha azt üzenné: nyugalom, kinövöd, ha fogékonyabb leszel mások közelében.

Mefisztó, imádott sógorom, akár egy jegenye, aranybészben úszik. Iszonyúan gazdag, persze csak lélekben. Bármilyen évszak van, mindig tavaszban jár. Széchenyi típus, legalább száz évvel előre lát mindent. Ha

úgy hozza a szitu, Nobelként robban, hogy aztán sebesen újrakezdjen mindent. Sohase szerepel, percig se olyan, mint a villogó felszínek. Rövid szürke szakállához többnyire sárga inget visel. Bennem kökörcsinként, imponálón ragyog. Ha a szakállában turkál, sejtem, mire gondol, járjál nyitott szemmel, másokkal is számolj.

Várom, hogy felhívjon, hat óra tíz perc, estére meglepetést ígért. Akkor mire vár még? Ha kérdezném, tudom, mit felelne: ilyenkor még tanulsz. És ha nem, ha csak rád gondolok? Akkor lazíts picit, bújj a tréningedbe, kocogjál keveset a Margitsziget körül, ilyenkor még békés, nem járnak beteges sárkányok, szatír jelmezekben...

Kinyírlak, sógor, ha nem hívsz rögtön vissza! Nem hív. Hiába fenem a késemet, nem tudom leszúrni. A fotelembe rúgok, fáj a bunkóságom. Iszom egy korty vizet, s bár azt hiszem, langyos, égeti a torkom. Talán rám érzett a kétarcú szörnyeteg, mert alig fél perc múlva jön egy újabb posta az okostelefonon. Ha nem indulsz kocogni, állj a zuhany alá, rövid időn belül felugrunk hozzád! Kivel, a kutyáddal, Bettivel?

Betti a nővérem, hat évvel – jó, csak öt és féllal – idősebb nálam. Majdnem olyan tündér, amilyen én vagyok. Öt éve házasok, vagyis élettársak. Mefisztó szerint, az olyan kapcsolatok, melyeket akták fognak össze, véznán szédelegnek, nemigen érik meg az ötszázkilenc évet. Szép arcú nővérem, ahogy említettem, szinte hasonmásom. A közgázon végzett. (Nekem, a dumagépnek, a kommunikációs szak jutott.)

Otthon az apám a széltől is védett, mire a nővérem puhítgatni kezdte: ha engem elengedtél, Dórit miért akarod rabláncon tartani? Mert ismerem Mefisztót! Magadból indulsz ki, kérdezte a tesóm, vagy az is szóbeszéd volt, amit susogtak körülötted?

Mefisztó egy angyal, nyugtáztam magamban, de sejteni véltem, mit mondana apám, ha a vesémbé látna: a te angyalod olyan, akár egy griffmádár! Ha őkelme villában, palotában lakik a drága nővéreddel, neked miért bérelt garzont a kampusz közelében? Azért, hogy... Tudod, hány éves vagy? Húsz! Tizenkilenc múltál!

Mióta ismerem Mefisztót, nem úszkállok kéjben, ő a mintaképem! Sohase úgy kopog, ahogy apám hiszi. Ha nem jön vele Betti, hozza a kutyáját. Ha közelítek felé, Dromedár, a szuka, morog, sötét szemmel figyel. Ha nem nyit rám napokig, villanypostát váltunk.

Nézem a ketyegőm, hét óra öt perc. Várom, hogy csengessen, törje rám az ajtót. Ha Betti körúton van, Brüsszelben üzletel, biztos egyedül jön, lángholó szemei csókolják a szemem...

Iszom fél korty szörpöt, mikor életem C-dúrján szól a kapucsengő. A pohárral együtt az ajtóhoz repülök. Kis híján elbőgöm magamat, mert nem az uszkárjával, zord képű, szőrös öccsével jön. Az ismeretlen festő esetlenül billeg szürreál álmokkal. Kopott dzsekit és szakadt farmert visel. Kemény tenort próbál, ne a bátyját nézzem!

Ahogy körbenézett apró lakásomban, lúgos arccal bámul Mefisztó arcába: az én bungalómat is ilyenre álmodtad? Erősen zavarja a kubai pálma, a sötétzöld tengerpart. Majd, miután mérgesen legyint, letről felfelé kezd ízekre bontani: miatta hoztál fel Budára? Azt hiszed, Kőszegen már senki se fekszik a palettáim alá?

A közgázra fogsz jární, jegyezi meg Mefisztó, ahová ez a csaj, ő kommunikációs, ne foglalkozz vele. Azt kívánod, bátyó, hogy a Széll Kálmán téren szarjam össze magam? Nevetni próbál, Mefisztó leinti: jegyezd meg, Ferdinánd, a Dalí-korszak lejárt! Apád, a halvérű, már nem tud szponzorálni. Míg az önteltség vizében úszkáltál, anyánk Hádész bugyraiba esett... Ő nem volt az anyám, ordított Ferdinánd, engem adoptáltak! Százszor kértelek már, ne mossál tisztára, tolvaj vagyok, csaló! Nem csak Van Goghtól, Dalítól, Goyától is loptam!

Mefisztó nem figyel rá, bizonyosra veszi, ha ellépne mellőle, valamelyik híd alatt végezné. Margitra gondolsz?, nyeríti Ferdinánd, szűz alá nem fekszem, a hátát se mosnám úgy, ahogy a cselédei sikálták Béla udvarában. Mefisztó nem szól, iszik egy fél kortyot, dobja a kulcscsomót. A piktor, mint egy focikapus, ügyesen elkapja: mit kezdjek ezekkel, elárulnád, bátyó? Hatodik emelet, hatvankettes ajtó. Menedzselni akarsz? Ébredj, Pápainé, a te korod lejárt! Míg szponzorált az apánk... Mondtam már, bátyó, magad is jól tudod, fogadott srác vagyok, trágyadombra való! Akkor úgy mondanám, a vörös tej elfogyott, bekrepált a tehén! Ahhoz, amit a szakma elvárna, még kevés vagy. Úgy járnál, mint Van Gogh, csak te nem a füled, a farkadat vág-nád le! A kurva jó életbe, fakad ki az öcsi, meddig baszogatsz még, mi a túró akarsz azzal a mappával? Ne aggódj, nem harap, próbálj belenézni, ebből lesz a vizsgád... Menj a faszba velem! A rektortól, arasznyi kérdőjel, nem kell citeráznod. Addig lát az öreg, ameddig akarom. Azt hiszem, mondtam már, Betti részvényese. Ha a vékony nejét is magával cipeli, kérlek, ne próbáld szétszedni öklömnyi szemekkel. Bár viszonylag üde még, bikini nélkül jár, kezdő tanársegéd, de a hímekeket nem csípi, a lányokra figyel.

PONTY ALADÁR
Tavaszi erőszak

*Április. Ájuló, bámész
délután-futár
ázott
fahasáb karja
sajog.*

*Víz alatti, gyenge fűszálak.
Idegbe fulladt, bundás
angyalok
leheletük elült egy foltnyi párán.
Rétegelt bundájuk
egy
percig sem várt rám
de
másra sem...*

*Közülük egy –
ki tudja kiért csóválta mindenét?
És falta az alvadtt vért kontúrtollakon.
Nem hazudott.
Akkor sem,
ha verték.
Húen nyúlt el
egy
szálkás
húségpardon.*

PONTY ALADÁR (1996, Kolozsvár) jelenleg a Babeş-Bolyai Tudományegyetem bölcsészhallgatója. Verset és prózát is ír.

Sola (pre)scriptura

*pánikolok tehát még élek
vársz és én is várlak
de már nem vagyok a régi
sem férfi, sem senki lánya
sem németjuhászok nyargaló gazdája
sem professzor
sem hit
sem ars poetica
sem sola (pre)scriptura sem gyógyszerár
sem szklerózis mankók vascsövében
csak érintkezési pont
sikoly
kimetszett harangnyelv
hervadó szentlélek-virág
félszegség
fájdalom.*

Ők képlékenyek

Hátán mint júniusi forráság olvadt szét a fekete folt. Sárgásvörös bundája a tavaszi vedlést követően élénkebben csillogott. Nyelvét szokása szerint oldalra csapta, rám nézett, majd kajtatott tovább. „Szarksz, szép németjuhászom, te nyers és fiatal matéria!” E szavakkal illetve az ebet, tovább ballagtam az ösvényen. Egyszer csak látom, ahogy fut, üldöz valamit, vagy vágyakozik szájában hordozni mókusbundák ízét. Tudtam, hogy visszajön, csak órák kérdése, és ott vonyít a tömbházunk előtt.

A lakásban Babi néni ücsörgött. Éppen tudományos kiselőadást tartott arról, miért kellett a II. világháború alatt Fischer Annie-nak bujdosnia. A kék szemű kandúr porcelán balerinák hűvösében bóbiskolt. Egyikük sem vett tudomást érkezésemről. Páromnak gyűlése volt, fáradtan jött haza. Kikészítették a határidők, az igazgató, meg minden, ami földhöz kötötte virtuóz szárnyalásait. A fagyasztóra csapta telefonját, bár az unos-untalan jelezte a bejövő face-üzeneteket. Keskeny konyhánk asztalához ülve felpattintott egy cidert, amikor megjelent Babi néni. Ezúttal a vándorlás toposzra építette diskurzusát, majd azon kezdett filózni, hogyan oldódik fel az én a Pessoa-féle kalózmultiplicitásban. Senki sem hallgatta. Csak a kék szemű törleszkedett harisnyába burkolt lábikrájához.

Esőfelhők gyűltek az égbolt alá. Sötétedett. Nyugtalanított Szarksz távolléte. Tömören bejelentettem, hogy elhagytam a kutyát. A párom nem beszélt aznap este. A hírre sem szólalt meg. Elindult a park felé. Az ablakból nézve megmegrándult az esőcseppek hűvösére, nem fütyült, nem is csetintgetett, várta, hogy a kutya felismerje lépteit. A kanyarban valami izgatottan kapart.

Babi néni a konyhában dúdolgatott, erre a napra véget szabva eszmefuttatásainak. A kék szemű vállamra ugrott, így álldogáltam, a kredencnek támasztott háttal.

Éjfél múlt. Még mindig a faliórát néztem ugyanott. A kék szeművel felsőttestemen. Babi néni horkolt, mellkasára ejtve fejét, majd két óra tájban ő is útnak indult. Járókerete zörgött a betonon, a cseppek hatására nem rezentek össze érzéketlen tagjai. Ment a parkba. A kanyarból erőszak véranakondája tekergőzött a tömb felé. Babika ércesen felordított, majd hallottam ősz feje koppanását. Kedvesem reszketése pórusaimba szállt, bár ő is a kanyarban feküdt. Az országúton száguldó fehér mikrobuszból kihallatszott az ismerős, tehetetlen, rettegő szűkülés. A szél ondóval kevert vérszapot fújt felém, s valami, mint karjaitól megfosztott polipba, belém hasított. A kék szemű leszállt rólam, én meg már kisterpeszben álltam a villanykörte alatt. Nem volt bátorságom bevenni az altatót.

ALBERT-LŐRINCZ MÁRTON
*(Neked is el kellett lopnod
a tüzet)*

*A tüzet el kellett lopni, el kellett birtokolni,
és meg kellett szeretni, és a félelemmel együtt
kellett élni. Erkölcsi problémák is felmerültek.*

*A lopás. Közkinccset nem birtokolhatsz-bitorolhatsz,
de a szükségletek kimeríthetetlenek, régen
nem nyersen eszed a húst, forrón iszod a kávé, és
részesültél megannyi szent és profán tanításban.*

*Az elrejtés. Az inged alá vagy a bőröd alá?
Az ing megég, az a látható enyészete. Ami
nem látszik, az is perzsel és emészt. Rajtakapnak. Nem
tagadhatod, nem takargathatod. Le kell vetkőznöd,
amikor ápolod tested, amikor lelked fázó
zugait kirázod, amikor mosod a tegnapot,
amikor asszonyölbe bújsz és boldogítasz. Ki kell
terítkezned, s a füstnek is be kell járnia útját.*

*Az égés. Az üveg felizzik, megkeményedik az
agyag, a vas bíborba borul és ellentétében
megacélosodik, a forma megszépül, a nyers kő
megtisztul. Az egymásba bonyolódó szerves anyag
semmivé lesz, átalakul. Ilyen az ember fia.
Viheted ajándékba. Magadat árulod el, mert
semmit sem birtokolhatsz félelem nélkül, és fele-
barátod nélkül, a tűz közelében. Neked is el
kellett lopnod a tüzet.*

ALBERT-LŐRINCZ MÁRTON
egyetemi docens, költő
(Csíkkarcfalva). A kolozsvári BBTE-n szerzett bölcsészdiplomát, majd doktori fokozatot. 1977-ben Marosvásárhelyre költözött. Jelenleg a Sapientia EMTE oktatója. Egy verskötete jelent meg, több romániai és magyarországi folyóirat, hetilap, illetve online irodalmi lap közölte verseit. Irodalmi antológiákban is szerepelt. Szakmai tevékenységét négy könyv, egy szerkesztett kötet és több tucat cikk, tanulmány jelzi.

(Csak a nyelv)

Hadnagy Jóskához

*Nem betűk, nem szavak alkotják a messzi égboltot,
amerre a tekintet jár (nincsen elkalandozás).
Nem az aranyló sárga, kába kék, szutykos szürkeség
s elomló feketeség festi mennybolttá az eget,
amely nélkül nincs levegő, pátosz, s kiszippant az úr.
Nem az éjszaka álomhiánya-álomkórsága
tesz álmodozóvá, hiszékeny emberré, lényeggé,
csak a nyelv, mit édesanyától tanulsz, csak a földed,
amelyet nem bírsz egészen, de nélküle a vágyó
tekintet elveszíti a mintát, amelyet keres.*

(Terv)

*Regélték, régen a vén hegyen
füvet füstöltek szertelen, s az
elmébe a képzelet fodrot
vetett, oly formán, amint az agy
tekervényei girbegurbán
egymásra bukva szétterülnek.*

*Így élve, unalomteherbe
esve gondolták Olümposzon:
az ember–isten különbségnek
legyen ára, így lőn halandók
nyakéke kőkolong.*

*Ezt tervelték ki az istenek,
hogy el ne fusson a sors elől,
s ha futna is (hajszolja vágya,
s úzi nyugtalan természet),
verdesse hát, büntetés gyanánt,
verdesse térdét korcs kőkolong,
annak, aki mégis elfutna.*

TAMÁS KINCSÓ

Megfordították a szobrot

A Csíkszereda főterén, a hajdani Tapstéren felállított háromalakos szoborcsoportot szerda reggel kiásták, daruval felemelték, és százharmincöt fokos szögben elforgatták, mivel a város Nőszövetsége beperelte a Tanácsot, amiért a Férfiszövetség megrendeléséből készült szoborcsoport központi alakja, Márton Áron püspök a térnek mondhatni teljesen háttal állt, így, aki nem volt hajlandó megkerülni a szobrot, azaz a téren állók zöme, nem részesült a mindenkori legnagyobb erdélyi püspök áldásában. A faragott kőből készült kompozíció jelentőségteljes mozzanatot ábrázol: a katolikus püspök kezét áldást adón emeli egy fiatal, lófarokba kötött hajú, székely ruhát és csizmát viselő lány feje fölé, aki mögött anyja áll, ugyancsak székely ruhában, csizmában, kontyba fogott hajjal, kezét biztatón lánya vállára teszi. A szobor elforgatása során a lány vaskos lófarokba kötött haja letört. A Nőszövetségnek és a Férfiszövetségnek hosszú vitát követően végül sikerült kiegyeznie, hogy a hajcsonkból a kőfaragó hozzon ki egy szolid kontyot, annak ellenére, hogy a konty hagyományosan az asszonykorba lépett nők viselete. Az immár a tér felé áldást osztó püspök lábánál az egyetértésre a férfiak szilvapálinkával koccintottak, a nők kontyalávalóval.

TAMÁS KINCSÓ (1982, Csíkszereda) gyógyszerésznek tanult Marosvásárhelyen, később Kolozsváron. Sepsiszentgyörgy közelében, a Baróti-hegység lábánál lakik. 2016-ban jelent meg első novelláskötete A Csinált-patak állatkertje címmel.

Mecénások

Fülledt, nyári meleg. A könyvbemutató a vége felé közeledik. Az első padon üldögélő férfi oldalvást dőlve a feleségéhez szól:

– Mit gondolsz, Irma, mi lenne, ha meghívnám az írónőt hozzánk?

Irma meglepődve néz az urára, hátradől, hogy jobban lássa, valóban ő mondta-e, amit.

– Ugyan, Károly, miért gondolod, hogy eljönne? Hát ki vagy te, mi oka lenne eljönni egy ilyen akárkihez, senkihez?

– Jól van, no, neked nem lehet mondani semmit.

Az írónő dedikál.

Károlyon fehér ing, az ing alatt nagy pocak, a pocak felett ősz bajusz, fején haj helyett kifogástalan szalmakalap. Két könyvet tart a kezében.

– Az elsőt, kérem, úgy írja meg, hogy „egy senkinek”.

– Hogyan? – értetlenkedik az író.

– Így, ahogy tetszett hallani. „Egy senkinek.”

– A dedikálásnak szabályai vannak – magyarázza az író türelmesen –, miszerint kiírjuk a teljes nevet, a leszármazottak, akik a könyvet remélhetőleg öröklik, ne találgassák, ki volt Micike vagy Bandi.

– A másikat – erősködik Károly – megírja rendesen, az a fiamnak lesz, teljes névvel meg minden. Erre, ami nekem lesz, csak írja, amit mondtam.

Az író elsímítja a papírt, indítaná az ajánlást. Jobb keze, benne a toll, makacsul mozdulatlan.

– Nagy *essel*? – kérdi.

– Mit hogy nagy *essel*?

– A „senkit”.

– Kicsivel – rendelkezik az olvasó.

Nem akadékoskodik tovább, dedikálja a két könyvet igény szerint. Irma szótlánul áll férje mellett, kettőbe hajtott papírlappal legyezi magát.

Mielőtt odébb állnának, helyet engedve a következő vásárlónak, a férfi megembereli magát:

– Szeretném kihasználni a kínálózó lehetőséget, és meghívom az írót Kuztoslakára.

Az író csodálkozva emeli a fejét.

– Miért, mi van Kuztoslakán?

– Semmi. Vettem egy házat. Egy kúriát. Összegyűlünk barátok, bográcsolunk, énekelünk, jól érezzük magunkat.

– Köszönöm, de nem utazatok csak úgy – hárítja el a meghívást. – Legtöbbet otthon ülök és dolgozom.

De Károly nem tágít, viszont azt se tudja, hogyan tovább. Felesége veszi át a szót:

– Hogyhogy nem utaztatik? Egy ilyen ajánlatot illik elfogadni! Elvégre mi is eljövünk a könyvbemutatójára, megvesszük a könyvét. Mert mi támogatjuk a kultúrát. Ugye?

Az író cédulára firkantja az e-mail címét, telefonszámát.

– Ezek a mai fiatalok! – fakad ki Irma, amikor a teremből végre kiérnek a szabadba. – Az ember azt hinné, amelyik írásra adja a fejét, szerényebb, de nem, Uram, nem. Ugyanolyan beképzelt, mint a többi. Hát, Károly, kár volt a benzinéért, kigyomláhattam volna a hagymát, ma végre nem esik az eső. Jól ki.

Gondterhelt arccal kémleli az eget. Nyugatról esőfelhők gomolyognak, maguk előtt tolvá a párás, füledt meleget.

Becsvágy

Régóta forrt benne valami. Ezen a napon megmozdult. Kézzel írt vessző volt, kissé hanyagul odavetett, akár hosszú magánhangzóból félrecsúszott ékezetnek is nézhetne volna valaki.

– Még hogy ékezet! – nézett megvetően az alatta kuporgó *é*-re az *és*-ben.

Nyújtózkodott, majd komótosan körbenézett. Jobbján egy helyhatározó, balján kötőszó, éspedig az untig ismert, szürke *hog*y. Elbiggyesztette a száját.

– Heh! Unom már, hogy semmirekellő kötőszavakat választok el egymástól, akik teljességgel nélkülözhetők. Ha kimarad valamelyik *hog*y, *de* vagy *mert*, senki emberfia nem érzi hiányukat. Mégis micsoda nagyképű banda! Lelépnek, pá, elmennek itthonról, nem is szólnak, nekem aztán nem, de a vesszőt tegyék ki eléjük. Én meg itt strázsálok rendületlenül. Nem élet ez, én mondom.

A vessző kezét magasra emelte, megmozgatta az ujjait, hogy meginduljon bennük a vérkeringés, közben feltekintett a kék égboltra. Mint fecskék gyülekeztek felette a szavak, szebbnél szebbek, feketék, csinosak, szmokingban mind.

– Ó – sóhajtott meghatódva –, de szép! Csupa főnév meg ige, rímek és ritmus. Főnév mellett akarok állni! Sőt! Őméltósága, az alany mellett! Az alany odaértendő, akkor is, ha történetesen nincs, például, ha nemes egyszerűséggel azt írják: *Esik*. Mi másra gondolni, mint a gyönyörűen kopogó esőre?

Felfelé pislogva olvasni kezdte a szavakat, és csak most eszmélt rá, micsoda nemes népek állnak fölötte. *Test* és *vér* és *illat* és *mező*.

– Mennyi jelentős szó! Ni! – kiáltott fel, hangja egészen átszellemült: – Ott azt írja: *nő*. Ha én ilyen szép szó mellett lehetnék, mint a Nő. Mondat elején, nagybetűvel!

Aztán meglátott egy igét. Erős ige volt, ilyen erős igét még nem látott soha. Ő volt az állítmány.

– Tudom már – suttogta megrendülten. – Ige mellé állok. Cselekvést kifejező, toldaléktól, suttyó ragoktól mentes ige jó szomszédja leszek.

És feljebb ugrott egy sorral. Méregette balján az igét, jobbján az új főnevet, amikor tekintete megakadt két mindenképp felé kiemelt szón.

– Tudom már! A verscímbe leszek!

És kettesével ugrált felfelé, míg elérte a kiszemelt két szót, és befészkelte magát közéjük.

– Na, így, kérem! – nyugtázta elégedetten, mint aki ebéd után hátradől a fotelban.

Ekkor lépett be a költő. Ledobta a kulcsosomóját, a bevásárlószatyrot, amiben fél veknit és pástétomot hozott a boltból. Füttyörészve indult az ablak felé, hogy elhúzza a sötétítőt, mert hajnalban hagyta el a házat, most

meg már magasan járt a nap. Az asztal mellett elhaladva tekintete a papírra esett. Maga elé tartotta és nézte, nézte a verset, ami első látásra teljesen idegennek tűnt. „Nem is rossz” – hümmögött és elolvasta előbb magában, majd hangosan. Második olvasatra még mindig úgy érezte, a verset, bár minden sora ismerősen cseng, nem ő írta, hanem valaki más. Valaki, aki nála okosabb, mi több, bölcsőbb, és aki biztosan nem iszik este két üveg vörösbort egymás után, és nem hagyja tele a hamuzót, tekintett végig az asztalon.

– Á! Tudom! – kiáltott fel hirtelen. – A vessző. És milyen jó így, anélkül! Mától kezdve, egy vessző nem sok, annyit se rakok a verseimbe.

Kihalászta a pohárból a muslicát, felhajtotta az éjszakából maradt vörösbort.

– Hölgyem? Szabad egy keringőre? – kérdezte az ujjbegyére tapadt aprócska rovar, és mélyen meghajolt.

HADNAGY JÓZSEF
Valahogy

*Kövek közt kószáló
homlokom az üllő, kalapácsom
bicegő szívdobogásom.*

*Azt mondták, csúnya vagyok.
S hol a nyakkendőm?
Hacsak nem az a cipőfűzőm.
Meg kellett szépülnöm valahogy...*

*Mint halott szó
a metaforában*

(A Teremtés hét napja egy őszi este
pillarésnyi szemszögéből)

Nem tudhatjuk, mert még alaktalan, testetlen gyerekek voltunk valahol a csillagközi vagy csillag fölötti téridő játszóterein, vagy valahol másutt, ahová a több ezer éves képzelet fénysebességnél gyorsabb szárnyai sem röpíthetnek el, valahol nagyon messze, és nagyon közel...

Azt mondja itt, hogy előbb volt a víz és a naptalan árnyék, az első reggel és az első este és a második reggel és a második este és a harmadik reggel és a harmadik este, mind felkelés és lefekvés nélkül, mind hajnal nélkül, mind csók, szerelem, születés és halál nélkül...

HADNAGY JÓZSEF (1950, Kolozsvár) a Babeş–Bolyai Tudományegyetem közgazdasági karán tanult, diplomázás után rendszertervező-programozóként dolgozott. 1989 októberében átszökött Magyarországra. Debrecenben él és dolgozik. Kötetei: Égő fák, Szürkén túli fények, Mint szép mesék kalóza, Hajnaltól hajnalig, Labirintus, Kő és tükör között.

De volt föld és volt ég, és volt mag a földben, volt naptalan világosság és holdtalan éj. Azután lett a Nap és ember közötti idő, és az állatok a szárazföldi és vízi játszótereken... És megszületett a halál és meghalt az élet, és meghalt a csók, és meghalt a szerelem, még mielőtt megszülettek volna, árnyékuk látszik csak az átaludt hajnalok halvány függönyén, mintha nem is mi csókolnánk, mintha nem is mi ölelnénk, csak nagyon szeretnénk olyanok lenni, amilyenek csak hunyt pilláink sugárzó árnyékában lehetünk...

A Nap eltűnőben, a hajnalok függőnye szakad, mint füst a szélben, semmivé foszlik. Az esték eltakarják a csillagokat, pusztulóban az állat és ember, szürkül a hunyt szemhéjak alatti színes árnyékvilág, vigasznak marad a Nap teremtése előtti árnyék, az a megmagyarázhatatlan fény, ami, mint az akkori füveket, megtart a föld alatt is, és föltámaszt üdvözölni az életet, mint a hajnal szirmait kinyitó rózsa a világ legmagányosabb ablakában...

Kint este van. Behúzódik az ős a szobámba. Érzem a hátamon erős, elmúlásszagú lehetétét. Romos, megmentett és ezerszer újra használt poros betűk törmelékén át olvasom a világ legrégebb történetét, betű és szelleme elválik egymástól, mintha ez volna az első reggelem ebben az árnyékvilágban...

Hihető-e? Lényeges-e, hogy higgyem? Pofon vág a vasöklű valóság, ez az ezerszer bezúzott és újra felhasznált célokból összerakott tákolmány, ami oly hihetetlenül gyenge és törékeny, hogy holnapom sem támaszkodhatna rá, összedőlne... És oly iszonyatos, hogy rémálmok denevérbarlangjává vált, fejjel lefelé megfeszítve lóg benne szinte minden, ami emberi... Erősnek látszik, valóságosabbnak, mint a császárok széke.. Nem lehet az, hiszen egyetlen pofonjába is bele kellett volna halnom... Mégis fáj...

Mibe kapaszkodjak? Az árnyéknak vélt valóságba vagy a valóságnak vélt árnyékba?

Csak a teremtő szóba kapaszkodhatok. A szóba, amit nem kell összetörni, bezúzni, csak ki kell mondani, mintha Isten lelke volna, mert hiszen minden, ami szép és igaz és romolhatatlan, a csillagközi vagy csillagfeletti téridő csillaghomokos játszóterein edződött, Isten óvodáiban tanult képzelet szavára lett, a képzeletében, aki volt, még mielőtt e testben lejött a földre, meghalni, hinni mindhalálíg és föltámasz mindörökre, új testben, új ruhában, mint halott szó a metaforában...

Felfüggesztett idő

Lassulni látszik az idő,
fölém boltozódik a volt
és a lesz magaslatain, mint
szivárvány a felfüggesztett
esőben... Emlékek fénytörésében
ahány pillanat, annyi szín
és illat és érintés és hang és ízek –
mintha katedrális küszöbén
állnék, töltött káposzta, flekken,
sült csirke, diós kalács, pálinka,
bor és más áldozati ételek és italok
illata, emlékképe, hangemléke
ostromol laza fokú, rozoga,
recsegő, ropogó, pókhálós létrán –
és én megadom magam: határozottan
tudom már most, amikor még csak
emlékezem arra, ami még nincs,
de bekövetkezik –: erősebb
a szinte egyenként hallható,
tapintható, látható, ízlelhető,
szagolható káprázatos, ráérős
pillanatív, mint a még nincs
langyos nedveiben már kimondásuk
előtt azonnal föloldódó fogadalmak...
Látni kívánom azt a másik arcot,
aki látni kíván engem, hallani hangját,
kezet fogni velem, érezni társaságának
ünnepi illatát, kóstolni borát, most,
a volt és még nincs fölé szivárványosodott
pillanatban, a felfüggesztett idő templomszerű
képződményében, amelyről az óra lehullt, és harangja
a szív..

BODÓ MÁRTA

Az írás

Elektronikusan érkezik. A torkomban dobog a szívem, amikor a csatolmányra kattintok, várom, hogy kinyíljon a dokumentum. A várakozás perceiben hangos dobbanások, bár nem érzékelem a gombócot a torkomban, hallom, ahogy – mint a toronyóra ütései – erőteljes dobpergéssel, egyenletes ütésekkel ver a szívem.

Többször találkoztunk, beszélgettünk, előadások, konferenciák szüneteiben, majd kávéházakban, mégsem mondhatom, hogy ismerem. Láttam, hogy öltözik, hogy fog kezét, másokkal és velem, hogy beszél, hallottam nyilvánosan szólni, tudom, hol, kikkel lakik, barátkozik, de nem ismerem. Most egészen közel kerül, karnyújtásnyinál közelebb. Nem sok ennél bensőségesebb helyzet létezik... Amint kinyílik a fájl és olvasni kezdem, beelátok a gondolataiba. Mint puzzle, összeáll.

Nem papíron, hanem elektronikusan kommunikálunk. Gépek és huza-
lok, rezgések és hullámok hátára mentve érkezik mindaz, ami szíve-lelke
legbensejéből kipattant, amit megformázott – nem a szövegszerkesztő prog-
ram lehetőségeire utalok...

Nem látom a kézírását, a betűsűrűséget, az írás lendületét, az á-k kerek-
ségét, a g-k szárán a kunkort, lenyúló alsó ágat, a b és a d felfelé kúszó szá-
rát... Grafológus nem tudna mit kezdeni ezzel. De én, a tartalom vizsgálója-
ként a mondatfűzéséből, kötőszavaiból és vesszőiből ítélek, félelmetes
mélységig beelátok. Minden szóválasztása árulkodik... Leleplezi gondolko-
dás módját, értékrendjét, ízlését, műveltségét. Vagy műveletlenségét. Előre
félelek, rettegek. Nemegyszer csalódtam. Remek kommunikátor, lenyűgöző
személyiség, áradó, szellemes társalkodó – leírt szavai helytelenek és sótlan-
nok, unalmas, üres maszlag a szövege, Úristen, mi hatott meg, amikor sze-
mélyesen találkoztunk? Mivel vett le a lábamról? Hiszen üresfejű...

A cigarettafüst homályában kóllázó, szürkés szőke lánytól viszont egy
egész világ, csillogó, szellemes, feszes mondatokba rendezett mindenség
érkezik. Szégyenkezve fut végig a szemem a ragyogó szöveg minden mon-
datán: az arcát nem tudom felidézni. Csak a körvonalai sejlenek fel, a koc-
kás papírlap, amelyre felvéstem neki a címemet.

A felfedezés izgalma a székhez szegez, folynak a könnyeim. Most még az
se tűnik fel, észre sem veszem, amire egyébként kínosan kényes vagyok:
egy-egy vessző rossz helyen bukkan fel. Bokáig, térdig járok élete titkos
bugyraiban. Olvasom a sorokat és elfelejtem nyelvi igényességemet. Hiszen

**BODÓ MÁRTA író, szer-
kesztő (Kolozsvár).
Magyar–angol szakon
szerzett tanári diplomát,
majd 1991–94 között
Budapesten teológiai
tanulmányokat folyta-
tott. 2007-ben doktorált
Kolozsváron a BBTE RK
Teológia Karán. 1993 óta
a Keresztény Szó és
Vasárnap katolikus
lapok munkatársa, jelen-
leg főszerkesztője. Négy
kötete jelent meg, írásai-
val tanulmánykötetek-
ben is jelen van. Rend-
szeresen közöl kritikát.
Szépirodalmi munkáit a
Vigilia, Irodalmi Jelen,
Napút is közölte.**

az valójában steril, látszatokra épülő fellegvár. Mondatai egy más rendet rajzolnak ki. Erőszak, vér, halál leselkedik, ő meg ott billeg a kötélén mindezek fölött, egyensúlyoz. Olyan kicsiny, törékeny a magasban azon a vékony huzalon! De állva marad, már nem is billeg. Engem, míg olvasom, felemészt, amit átélt. Együtt töltünk egy búórát, kéjórát, gyönyörórát, kínórát. A szavai, szókapcsolatai összekötnek, jobban, mint szerelmes, jajongó gyönyör. Belesek a sejtjei résein. Látom a sejtfalat, a molekuláit, amint működtetik. Amit leírt, amit az elektronokon át rám bízott, összeköt. Erősebben, mintha a testét adta volna. Jobban ismerem immár, mint anyja, szeretője.

TAMÁS DÉNES
RÉM EGYSZERŰ VERSEK
valahol

*egy betonfal
és egy dús lombosított fa közötti térben
látszólag nincsen semmi*

*de mégis
ahogy egy helyre vonja őket a tekintet
észrevétlenül izzani kezd közöttük a táv
értelmetlen lobogás
ami mintha azt próbálná tudatni:
lenni kellene
valahol*

TAMÁS DÉNES (Sepsiszentgyörgy, 1975) esszéíró Sepsiszentgyörgyön él. A csíkszeredai Sapientia Társadalomtudományi Tanszékének tanára. Írásai a Korunkban, a Székelyföldben, a Magyar Lettre Internationale-ban jelentek meg.

uram

*tél
havas táj idelent
szürke ég odafent
s közénk bedugdosott millió réstelen acéllemez
összeforrasztott massa a lég*

miért érzem hogy van valami ezen kívül is

mintha kifordulnék nézésemből

*uram
nagy a te nem-léted
nagy a te ürességed*

valaki figyel

a peronon sétálok fel-alá
lépés lépés után
rád várok
de nem érkezel
tovább sétálok
közben a vonat elmegy
az állomás is kiürül
de én csak tovább lépek és lépek
mert úgy érzem
a szemközti tízemeletes
utolsó ablakából
hiába nincs ott senki
valaki figyel

elrepül

angyal száll a vonatállomás melletti hotdogárus fémbódé tetejére
kiáll a fémlap szélére
kiegyenesedik
kiengedi szárnyait
majd rezzenéstelen tekintettel lassan pásztázni kezdi az állomás előterét
de csak néhány percig nézelődhet
közben három ember megy be az állomás épületébe
egy negyedik pedig cigarettára gyújt odakint
nagy sebességgel piros autó húz el az épület előtt
szívéhez kap egy kövér matróna és lassan leengedi a cekkereit a földre
széllökés mozdít odébb egy üres műanyag palackot
amely kattogó hangot adva ki nekigurul egy ottfeljtett szemetesvödör
oldalának
a koccanást azonban már nem látja az angyal
mert azelőtt
mintha csak egy ölelésbe csusszanna bele
elrugaskodik a bódé tetejétől
és elrepül

SZAMOS MARIANN

Birkák

Anna szaladt lefelé az úton, sebesen hagyva maga mögött a házak előtt sorakozó gesztenyefákat és apró virágoskerteket. Könnyű nyári szandál volt rajta, és a mozgásának nekiütköző nyugodt levegő szellőként próbálta meglengetni barnapöttyös ruháját.

A fűvel sűrűn benőtt lejtő egy óriási diófát állított a faluból a mező irányában szemlélődő elé, ennek hús lombja alatt és hosszú, vastag ágain már javában folyt a munka. Melinda és Renáta anyjuk virágos köténykéit akasztották a nyakukba, és szoros csomót kötöttek egymás derekára, egy-egy elhasznált konyharuha rongydarabjaival a kezükben, várakozva az első szállítmány beérkezésére. Józsi és Csabi már dolgoztak a magasban, a fa két szép ágán munkálkodtak, karjuk és derekuk szabályos gyorsasággal emelkedett és süllyedt, amint kezük a kosárkából be és ki járt. Anna hallotta, ahogy a kerek diók a földre koppannak.

Amint odaért a fa alá, a kötényes lányok mellé térdelt, és a sarkára ülve pakolta ki a két nagy követ a kis vászonszatyrából; szürkék és simák voltak, tökéletesen alkalmasak diótörésre. Amíg az első kosár tartalmára vártak, Anna elmondta, hogy Borika azért nem tudott megint eljönni, mert a birkáknak „minden egyes nap és egész nap legelniük kell”, és hogy, igen, vakáció van, de mivel nincsen fiútestvére, lány létére kell kimennie velük a mezőre, sehogy sem tud elszabadulni. Anna eldöntötte magában, hogy amint itt befejezték a munkát, és mindannyian jóllaktak, visz neki is a fehér, ropogós, a kemény héjak között ikreként összebújó magvakból, és tanulás közben igyekszik kicsit felderíteni a barátnőjét, amiért délutánonként soha nem csatlakozhat hozzájuk.

Diótörőként Annának volt mondhatni a legkevesebb munkája. Elsimította a hepehupás föld fűcsomóit, elhajított két kisebb, alkalmatlankodó kavicsot, és a sötétbarna talaj felszínén lecsupasztított rétegen elhelyezte a kettő közül a szélesebb kődarabot. A láncra felfűzött munka négy szemének harmadik elemeként sújtott le számtalanszor a lába mellől felpillantó kő tenyérynyi párjával, hogy összetörje a kemény héjakat, és mindannyiuk számára megkaparintsa a finom termést, hogy aztán együtt osszák el a sok-sok begyűjtött diót. Természetesen csak a pucolás után, hogy az esetlegesen kibukkanó férges darabokat előre kiiktathassák az elosztásból, mindenféle konfliktusnak elejét véve. Az első darabokat azért mégis rögtön a szájukba süllyesztették, és elégedetten darabolták szét, majd morzsozták össze egész-

SZAMOS MARIANN (1988, Margitta) újságíró. A kolozsvári BBTE történelem-régészet szakán szerzett diplomát, majd a kulturális örökség védelme és kutatása területén mesteri képzésben részesült. Szakmai publikációi és közéleti-kulturális eseményekről szóló beszámolóit internetes honlapon és nyomtatott sajtóban láttak napvilágot. A Reggeli Újság tudósítója.

séges fogukkal. Jobban ment a munka, ha már az elején a pocakjukba került néhány darab a nekik édességnek számító finomságból, amit az égből szedtek, és hoztak le még zsenén a földre.

Az újabb sikeres gyűjtés után mindenki biciklikormányt ragadott vagy a hátsó kerék ülésének rácsozatára ült egy rövid, de annál fenéktörőbb útra a mezei focipályát jelző két, háló nélküli kapu egyikéig. Melike fogta a labdát a kezében, és jó szokásához híven, a többiek hangos felháborodására, már az első kanyarnál elejtette. Persze nem is az elejtéssel volt gond, hanem az elgurult labda megkeresésével. Anna nem ment velük, és nem volt biztos benne, hogy később csatlakozik hozzájuk, de megállt egy pillanatra, feléjük fordult, és a fejét csóválva elmosolyodott. Aztán az erdő széléig gyalogolt, egyforma, ruganyos léptekkel, hogy a házuk előtti, délelőtti találkozásuk idején tett ígéretének eleget téve köszönjön Borikának, és megossa vele a termés rá eső részét.

A tisztástól alig száz méterre, ahol csak elvétve voltak házak, a falu főutcájának meghosszabbításaként, a kitaposott ösvény mellett, már tisztán hallotta a birkák hangját. A fiatalabbak szüntelenül bégettek, a nagyobbak fejüket a fűre szegezték, és fáradhatatlanul-telhetetlenül legeltek. A nap kellemesen tűzött, és a már elvirágzott akácfák árnyékolta sűrű pázsiton megpillantotta Borikát, amint a nyáj közelében, felhúzott térdekel olvas. A kislány meghallotta, hogy Anna közeledik, elrugaszkodott a fatörzstől, felkapta a maga alá terített pokrócról a könyvjelzőt, és visszavette a könyvébe, majd heves integetésbe kezdett. Anna visszaintegetett, és a megrakott szatyortól, amelyben minden eshetőségre felkészülve egy pár tornacipő is volt, össze-összegabalyodó lábakkal, melyeket a csomag megmégkopogtatott, futásnak eredt. Aztán hamar meg is állt, és sétára fogta az iramot, nehogy szétugrassza a nyolc birkát. Szép kis délutáni programot csinált volna maguknak! A gyapjasak azonban füttyültek rá, csak legeltek tovább.

A lányok megölelték egymást, olyan hevesen, hogy úgy tűnt, mintha nem is ketten lettek volna, hanem csak egyetlen kislány, aki ölelésével magába nyelt egy másikat. Megbotlottak, és majdnem elestek, mire hangos nevetésben törtek ki. Nagyon szerették egymást.

– Hogy haladtál? – kérdezte Anna, miközben letelepedtek a fűre terített piros-kék csíkos pokrócra, és előszedegette a zacskóba csomagolt dióbelet a szatyrából. Borika visszahelyezkedett a fatörzs mellé, elkezdte a szájába dobogálni a fehér diódarabokat. Jóízűen rágott, és odanyújtotta Annának az édes bodzaszörpöt, amit az anyukája készített. Anna jól meghúzta a bőrku-lacsot, és miután gondosan visszaszorította rá a dugót, hasra feküdt, és előkotort egy könyvet a cókómókjai közül. Felnyitotta még mindig kétszer kisebb vastagságban, mint ahol Borika tartott a saját kötetében – jóllehet tegnap óta neki is szépet kellett volna haladnia –, és nekilátott ő is olvasni. Egyforma volt a könyvjelzőjük – Anna nagypja vette őket a lányoknak

tavaly nyáron a város egyetlen, könyveket is áruló írószerboltjában –, és ugyanazt a kötetet bújták. Házi olvasmány volt.

– Nem akartál volna inkább focizni menni? – kérdezte Borika egy perc után.

– A fenét! Űgyis megint a kapuba akartak állítani – válaszolt Anna, és a tornacipőjére gondolva, oldalról rásandított a szatyorra. Legyintett egyet a válasz mellé, és folytatták az olvasást.

Borika egyszer csak azt kérdezte, mit jelent az a szó, hogy fakabát, mire Anna összevonta a szemöldökét, és a könyvbe bámulva mondta, ezzel a szóval már találkoznia kellett a huszadik oldalon, csak biztos megint lusta volt kiírni magának, és megkeresni az értelmező szótárban. Ezért halad hát mindig gyorsabban nála! Borika erre azt mondta, hogy nem igaz, de azért most sem volt nála a jegyzetfüzete, amiről persze hallgatott, és tüntetően esze ágában sem volt elkérni a szótárt. Anna nem kérte számon a füzet bemutatását, hanem ránézett, és közölte vele, hogy a fakabát nem más, mint a csendőr, és hogy feltétlen át kell másolnia magának a kimaradt szakakat, mert Kelemen tanárnő minden gyanús szóra rá fog kérdezni, és Borika megint fel fog sülni már a legelsónél. Aztán újra megegyeztek, hogy ezúttal nem fog, és ezért mindent el fognak követni, és hogy most már komolyan nekilátnak a munkának.

Egyik-másik birka közben elvonult az itatóhoz, amelybe Borika apja még kora reggel a nap felére elegendő mennyiségű vizet húzott fel a gémeskútból. Lépéseik alig hallható neszét duruzsoló pedálok csörgése zavarta meg. A bicikli aztán egyre hangosabban zötyögött a földúton, mintha szét akar- na esni, és pukkanó hangok robbantak ki a kerekei alól, valahányszor egy alkalmatlankodó kavics került alájuk. A lányok a hang irányába kapták a fejüket. Az út, azaz a bicikli irányából csak Borika látszott, aki rögtön tudta, hogy Kelemen Ilona magyartanárnő közeleg. Anna fel akart ülni, de a barátnője leintette, hogy maradjon a helyén, ne mozduljon, hanem csak figyeljen, mert most a saját fülével is hallhatja, hogy mit kell kiállnia nap mint nap, és most megérti, miért teszi majd, amit tesz, nem törődve a következményekkel.

A bicikli egyre csak jött, és hallhatóan lassított a fához közeledve. Ahogy csupán néhány méterre került a lányoktól, és már látta a fának támaszkodó Borikát, a tanárnő – mert valóban ő volt az – elkiáltotta magát jó hangosan: „Be-e-e-e-e!” Borika behunyta a szemét, és összeszorította a szemhéját és a két öklét, Anna pedig hitetlen, tágra nyílt szemekkel és tátott szájjal hallgató- zott mozdulatlanul, mint aki éppen most nyer bizonyosságot a lehetetlenről.

– Be-e-e-e-e-e! – hangzott el kiszáradva megint, és most már látni lehetett a tanárnő szalaggal átkötött szalmakalapos fejét is, sovány nyakán ülő csontos arcának gúnyos mosolyát és röhögő szemét, de szándékosan egyi- kük sem nézett oda. – Be-e-e-e-e-e! Be-e-e-e-e-e! – egyre csak adta ki magából a birkahangokat, mintha csak jókedvében fütyülne, amint lassan elkerék-

pározott előttük, és még messziről is hallani lehetett a hangját, mintha csak énekelne. Nem is nézett vissza rájuk, csak elvihorászott kétkerekűjén.

Anna felült, ahogy a tanárnő távolodott, és értetlenül pislogott maga elé, majd Borikára. A kislány csak nézett a tanárnő után, hosszú percekig nem csinált mást, csak maga elé bámult összevont szemöldökkel, szájának egy baloldalt felfelé ívelő, dacos kis fintorával.

– Vilmosnál vannak a rajzszegek még, ugye? – kérdezte Borika hirtelen, ugyanazzal az arckifejezéssel. Józsi apjának vegyeskereskedése volt, és az elemelt szegeket Vilmosnak adta megőrzésre.

– Igen, nála – válaszolt Anna.

– Mondd meg neki, hogy holnap hozza el őket – szólt határozott, elszánt tekintettel. Anna most kipirulva nézett rá, de nem mondott semmit, csak újra bölintott, és mire tudomásul vette az immár elkerülhetetlent, barátnője újra kinyitotta a kölcsönkönyvet, és folytatta az olvasást. Be kellett fejezniük a fejezetet naplemente előtt.

Vajas kenyér

Anya minden koldust névről ismert az utcánk két kilométeres körzetében, azokat pedig, akik a város más pontjain, más lakónegyedeiben jöttek mentek, az arcukról. A lyukas, mocskos ruhadarabjaik, kisebb-nagyobb batyuik, az elviselhetetlen bűz, ami mindannyiukból áradt és hűségesen követte őket, összemosta ezeket az embereket. Egyedül az arcuk különböztette meg őket egymástól – az arcuk, amely valóban az övék volt, ellentétben minden mással, ami náluk volt vagy amit valaha a magukénak mondtak –, ellentétben a nevükkel, amit az idő öklei gyakran kitöröltek a saját emlékezetükből is, oly sok minden mással együtt.

Anya nem volt tagja a városban működő jótékonyági egyletek és egyházi szervezetek egyikének sem. Ehelyett sokat beszélgetett a városban élő kinézett társadalom tagjaival, és miután összeismerkedett velük, felmérte a helyzetüket és az élethez való viszonyulásukat, néhányukat meghívta hozzájuk. Nem a hideg miatt, hisz a vendégek nyáron mintha többen lettek volna, hanem beszélgetni akart velük, kimosdatni és megetetni őket. Legalábbis hosszú ideig ezt gondoltam.

A szabály az volt, hogy először megfürödnek, mert még azok is, akiket többször láttam jönni magam is – hetente vagy kéthetente –, az utolsó találkozás óta eltelt idő alatt rettenetes büdösen kerültek elő. Tiszta ruhát kaptak, amelyet mi már nem hordtunk, a gyerekek az én kinőtt ruháimba és kardigánjaimba bújtak bele, nem egyszer viszontláttam rajtuk az utcán.

Egyesek, akik gyakrabban jöttek, velünk ebédeltek vagy maradtak vacsorára, anyám órarendjétől és diákjaitól függően. Apámnak egy idő után nem volt sem ereje, sem türelme, hogy nemet mondjon neki. Végigették az aznapi menüt, és elmesélték életük kanyargós, zuhatagokkal tördelt folyójának zátonyokkal teli, lelassult csordogálását – olyan zátonyokét, amelyeken legtöbbször a környezetük akadt fenn, de ők maguk valahogy tovább folytatták útjukat. Azt hiszem, ők csodálkoztak jobban, hogy társaságra és igaz hallgatóságra letek, és egy időre visszanyerték mindannak egy részét, amit legtöbbször önhibából vagy a családjuk támogatásának, esetleg csak szeretetének hiányában elvesztettek.

Alig lehetett rájuk ismerni, különösen a férfiakra, akik többnyire meg is borotválkoztak apám régi készletével, amit egy németországi kiránduláson vásárolt magának az után, hogy felvételt nyert a tanári szakra. Ilyenkor a hajukból is mindig lenyestek hosszabb-rövidebb fürtöket, mert mindig volt anyag, amiből dolgozzanak, felbukkanásaik időközzeitől függetlenül. Jó órát töltöttek el a fürdőszobában, amelyet azelőtt is a ritkán, később pedig az egyre ritkábban előforduló vendégségek számára tartottunk fenn, különösen, amikor anya és gyermeke együtt foglalta el a helyiséget. Mindkét fürdőszoba nagyon kényelmes volt, és nagyon sajnáltam, amikor apa áthelyezése miatt elvesztettük a kirendelt első emeleti, bútorozott lakást, pedig a költözésnél még nem is sejtettük, hogy hová kerülünk. Néha, amikor gyerekes kedvemben vagyok, még ma is azt kívánom, bárcsak soha ne derült volna ki!

Távozásuk után még napokig volt jó a közérzetük, vigyáztak új külsejükre, amennyire és ameddig tudtak, és többen is menhelyeken aludtak. Persze csak ideig-óráig, amíg az utca újra magához nem szólította őket. Csillogó szemmel, a tisztaságtól és a boldogságtól ragyogó arccal, jóllakottan távoztak, és milliószor csókoltak volna kezet, sőt, biztosan tudom, hogy akár lábat is, ha anya hagyta volna nekik. De anya, az én csodaszép anyám csak kezet fogott velük, mindkét kezével megszorítva a ráncos, bütykös, hajdani munkás évektől, majd a szemétnben kotorászva tönkrement, örökké ápolatlannak tűnő csavargókezeket, és sugárzó mosolyával engedte el őket. Azt hiszem, ők sem tudtak ellenállni a jóságának, ami nem csak meghatotta, de őszinteségre is bátorította őket. Magukkal vihették a mosolyát, és ez láthatóan elég volt nekik, ahogy nekem is. Nem fogtam fel annak a valóságnak a súlyát, amelyben ezek az emberek a világ minden számomra adott és ezért normálisnak ható kényelmétől távol éltek, és hogy amint kiteszik a lábukat az ajtónkon, visszatérnek abba a másik valóságba, amit az őket kiközösítő társadalomhoz tartozók nyugodtan nevezhetnének nemlétnek.

Egyikük-másikuk mindig visszajött, de sokuknak nem volt lehetősége újra részesülni anya anygali jelenlétében. Valóban anygali volt, de a földi paradicsom, melyet maga körül, másoknak teremtett, idő előtt kivetette magából, és alig töltötte be harmincadik életévét, amikor meghalt. Az, hogy

az égben lakozó lelkek seregét üdvözíti jelenlétével, egyáltalán nem érdekelt sem engem, sem apát. Apát különösen nem. Őt kevés dolog érdekelte ezután. Úgy éreztem, én is egyre kevésbé. Ma már tudom, ez is másképp van.

Sokáig azt hittem, pusztán jótékonykodásból engedte be őket hozzánk, mert jótét lélek volt, és tényleg a szívében viselte a szomszédos utcákban élő emberiség sorsát, de később rájöttem, hogy a többségüket – valódi jószágát bizonyítandó azokat kivéve tehát, akiket nem – személyesen ismerte még azelőttől, hogy koldussá váltak volna. Barátok voltak és ismerősök, akikről nem feledkezett meg, még ha azok elveszítették is minden emberi méltóságukat, és tulajdonképpen megszűntek embernek számítani. Feri bácsi például, aki bármilyen köhögési rohamokkal fullasztott napokon volt is túl, valahányszor anya felhívta, hogy rendbe szedje magát, udvariasan mindig előre engedte őt, és az időjárástól függetlenül, napsütésben is alaposan lábat törölt, mielőtt átlépte volna a küszöböt. Megszámlálhatatlanul sokszor állt már meg az előszobában, amikor egy éve biztosra vettem, hogy anya felajánlja neki, lakjon velünk egy darabig. Persze nem költözhetett hozzánk, erről szó se lehetett, de anya nem volt hajlandó tudomást venni az okokról. Szerintem a bácsi számára a költözés nem volt kérdés vagy kérdés tárgya. Maradt még benne talán több is egy morzsányi önérzetnél, amellyel a rendes és rendetlen körülmények között egyformán rendkívül sértő ajánlatra „Köszönöm, nem”-mel válaszolt volna, de apa határozottsága miatt soha nem tettük ki ennek a megaláztatásnak. Anya akkoriban kezdte el rendszeresen látogatni a kórházakat.

Hatéves voltam, és világosan emlékszem rá, ahogy egy megmosdatott kisfiúval ültünk a nappalink csupasz padlóján, és mindketten ugyanazt rajzoltuk: magunkat és az anyukánkat. A fiúcska talán három évvel lehetett idősebb nálam, tizenegy évesnél biztosan nem volt több, és meglepett, hogy az ő rajzlapján is csinos, takaros szereplőket láttam, nem csavargókat: az enyémhez hasonló, csinos ruhában és magas sarkú cipőben sétáló anyukát, aki az iskola nagy, szögletes épülete felé vezet uniformisban mellette igyekvő kisfiát. Nem tudtam elképzelni, hogy talán nem is olyan rég mindez valóság volt, a kisfiú iskolába járt, az anyukája munkába sietett, és nem az utcán kellett átküzdeniük magukat a napokon. Anya letette mellénk a két nagy karéj vajjas kenyeret, majd visszaült a másik anyához, és tovább beszélgettek, miközben mi jóízűen majszoltunk. Ez az anyuka is egyike volt azoknak a vendégeknek, akik többször visszajöttek, és a velük való találkozásoknak köszönhetően – anya utólag elismert érdemeként –, már gyerekként rájöttem, hogy ezek a csavargók többek, mint éhes szemű kutyák, akik annak ellenére, hogy dühös elborzadással és kavargó gyomorral átnézünk rajtuk, hívatlanul melléd ülnek, és bánatos képpel várják, hogy dobj nekik valamit, miközben minden erejüket megfeszítve igyekeznek fegyelmelni magukat. Megértettem, hogy van történetük, amelyet meg lehetne ismerni,

ha érdekelne bárkit is, ha a tisztaságot és tisztességet sértő körülményeik és alkalmankénti kellemetlenkedéseik megengednék, hogy az emberek egyáltalán tudomást vegyenek róluk.

Utolsó emlékem anyáról ehhez a kisfiúhoz kapcsolódik. A rajzolás délutánt követő harmadik napon megint kórházba kellett mennie, de ez az utazás más volt, hiába vártam haza. Mégis hónapokig hittem, hogy nemsokára megjön, mert azt mondták, hogy így lesz, és aztán még sokáig ismételték fásult kíméletességgel. Nehéz volt elfogadni, hogy a nemsokára soha nem jön el. Még a temetésen is azt vártam, hogy kecses lépteivel a kapuban terem, kézen fog, és elsétálunk. A kisfiút, akivel együtt rajzoltunk, Bencének hívták, és a vajas kenyeres nap óta nagyfiú lett, én pedig gimnáziumba járó nagylány, végzős diák. Megismerem az utcákon, mindig máshol téblábol. Lopva ránézek, de már biztosan tudom, hogy ő nem ismer meg engem, egyszer sem fogja viszonzni a pillantásom, mert ő senkire sem néz. A földet nézi.

Robert Rauschenberg:
Estate, 1963, olaj és szitanyomat,
243,2 × 177,2 cm

UJVÁROSSY LÁSZLÓ

A metszet és módosult képfajtái (1.)

Grafikai teljesítmények 1950–2000 között Ljubljana és Krakkó nemzetközi biennáléi nyerteseinek tükrében

(...) a tudás státusa megváltozik, amikor a társadalmak az úgynevezett posztindusztriális, míg a kultúrák az úgynevezett posztmodern korba lépnek. Az átmenet legkésőbb az ötvenes évek végén kezdődik, ami Európában az újjáépítés befejeződését jelöli.

JEAN-FRANÇOIS LYOTARD¹

A második világháborút követő időszakban a kelet-közép-európai társadalmakat is kulturális és technikai fellendülés jellemezte, az egyetemeken új szakokat indítottak, ellenben a művészetet a pártpropaganda eszközeként használták. Így a romániai képzőművészetben – elszakadva a nyugati törekvésektől – többnyire a helyi szocialista realizmus esztétikai ideológiájába burkolt alkotások születtek. A hatvanas–hetvenes években a vasfüggöny mögött, az említett ideológia által vezetett hivatalos művészeti szcéna ellenére, fellendült a kísérletezés, és elmozdulásokat lehetett felfedezni a párt elvárásaival szemben. A szemléleti változások legnagyobb része egyes művészek festészetében, képgrafikájában, szobrászatában és a tértextilben látszott kiteljesedni. Az említett műfaji értékek akkor váltak igazán mérhetővé, amikor az országból kijutva a nemzetközi mezőnyben kerültek versenyhelyzetbe. Azonban a nemzetközi benevezésekhez való hozzáférés, akár az alkotói szabadság elengedhetetlen létköze, még a szocialista országokban sem volt mindenhol azonos. A kiállításokon való részvétel tiltása, túrése és támogatása Romániában is gyakorlat volt. A munkák kijuttatása szempontjából a könnyen mozgatható sokszorosítási képfajták minősültek legalkalmasabbnak. Így poszter címszóval nagyobb eséllyel próbálkozhattak postai küldeményekkel a grafikusok és a metszeteket készítő művészek. A diktatúrában élő romániai alkotóknak nemzetközi részvételre két

lehetőségük adódott: 1. a hivatalos út az UAP-n, az országos képzőművészeti szövetségen keresztül, 2. a nem hivatalos küldési mód – a postai alkalmazottak árgus szeme előtt –, e módon magánakcióként szerepelhetek külföldön. Ez utóbbi kockázata az volt, hogy a metszeteket tartalmazó kartontubus számtalan esetben összegyűrten, kettéhajtva érkezett vissza a rendező országból, azzal a megjegyzéssel, hogy nem náluk történt a rongálás. A grafikusokat a cenzúra szigorúbban ellenőrizte, attól tartva, hogy az életerős művésznemzedék a hivatalos ideológia ellen tüntető nyomataival befolyásolhatja az önállóan gondolkodó embereket. Azokban az években a hatalom csak az irányítható „nyájembert” kedvelte, az autonóm művész nem tartozott a megbízható káderek közé, ezért a grafikai műhelyeket, ahol egyre többen szitanyomtatással vagy más sokszorosítási eljárással foglalkoztak, veszélyes terepnek tartották. Az említett romániai grafikusok mégsem használták politikai tüntetésre sokszorosított műveiket, mivel a sor-

1. Jean-François Lyotard, *Kutatási terület: a tudás az informatizált társadalomban*, in *A posztmodern állapot*, Századvég Kiadó, Budapest, 1993, 11.

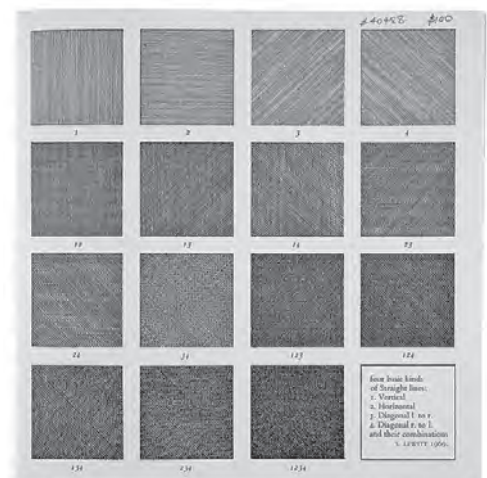
ból kilógó egyéneket az államhatalom a műtermükben, a vizuális kommunikáció helyszínén, a kiállítóhelyeken figyeltette, a besúgók mindenkiről mindent jelentettek. A postai küldeményeket felbontották és ellenőrizték, így csak az a mű mehetett egy időben több kiállítási helyszínre, akár nyugatra is, amelyik nyilvánosan nem járatta le az elnyomás rendszerét, vagyis a pártapparátus ellenőrei számára nem érthető módon, metaforikusan tiltakozott. Mindezek ellenére sok iparművész, keramikus, formatervező, szobrász és más szakirányú alkotó a kifejezési médium gazdag gondolatközlő lehetőségei miatt és a gyors érvényesülés reményében tudatosan a grafikában vizsgáldott.

Nyugaton a metszet műfajának fellendülését merőben más alapokon nyugvó művészeti diskurzus határozta meg, a merkantilis előnyökről nem is beszélve. Ott a képgrafikát az eredeti művel szembeni technikai sokszorosítása² az avantgárd érdeklődés centrumába helyezte. Például Andy Warhol a mű egyedi „auráját” kiterjesztette a sokszorosított szitanyomatokra, vagyis a technikai sokszorosíthatóság reprodukcióira, azaz a pop-art tömegművészetére is. Ilyen értelemben, a filmsztár szerigrafált fotóinak kiállított sorozata (*The Two Marilyns*, 1962) megkérdőjelezte az egyedülálló tradicionális műalkotás kizárólagos eredetiségének értékét a sokszorosított műfajjal szemben. Azaz létrehozta a fényképezés által előállított reprodukált képnek, a sztárportrénak a „kultikus értékét”³. Továbbá 1964-ben a minimal art képviselői (akik mellest tiltakoztak a címkézésük ellen) ipari technológiával, sokszorosítási eljárással hozták létre szobraikat, köztük Sol LeWitt bizonyos konceptuális műveit részkarccal kivitelezte, és önmagát „szériális művész”-nek tartotta. De beszélhetünk az '50-es évek tárgy nélküli absztrakt művészetének metszetben való megjelenéseiről vagy a neoavantgárd hatásainak töretlen képviselőtől a nyugati metszetgrafikában éppen úgy, mint egyes szocialista országok grafikusainak műveiben a '80-as évek posztmodern életérzésének fellépéséig.

A nyugat-európai képgrafika a fénykorát a '60-as, '70-es évekre érte el, amikor számtalan újonnan indított művészeti egyetemről özönlöttek az ifjú tehetségek, és közülük csak kis számban kerülhettek be a művészeti intézményekbe. Ekképpen a művészetteremtő akarattal mellett rákényszerül-

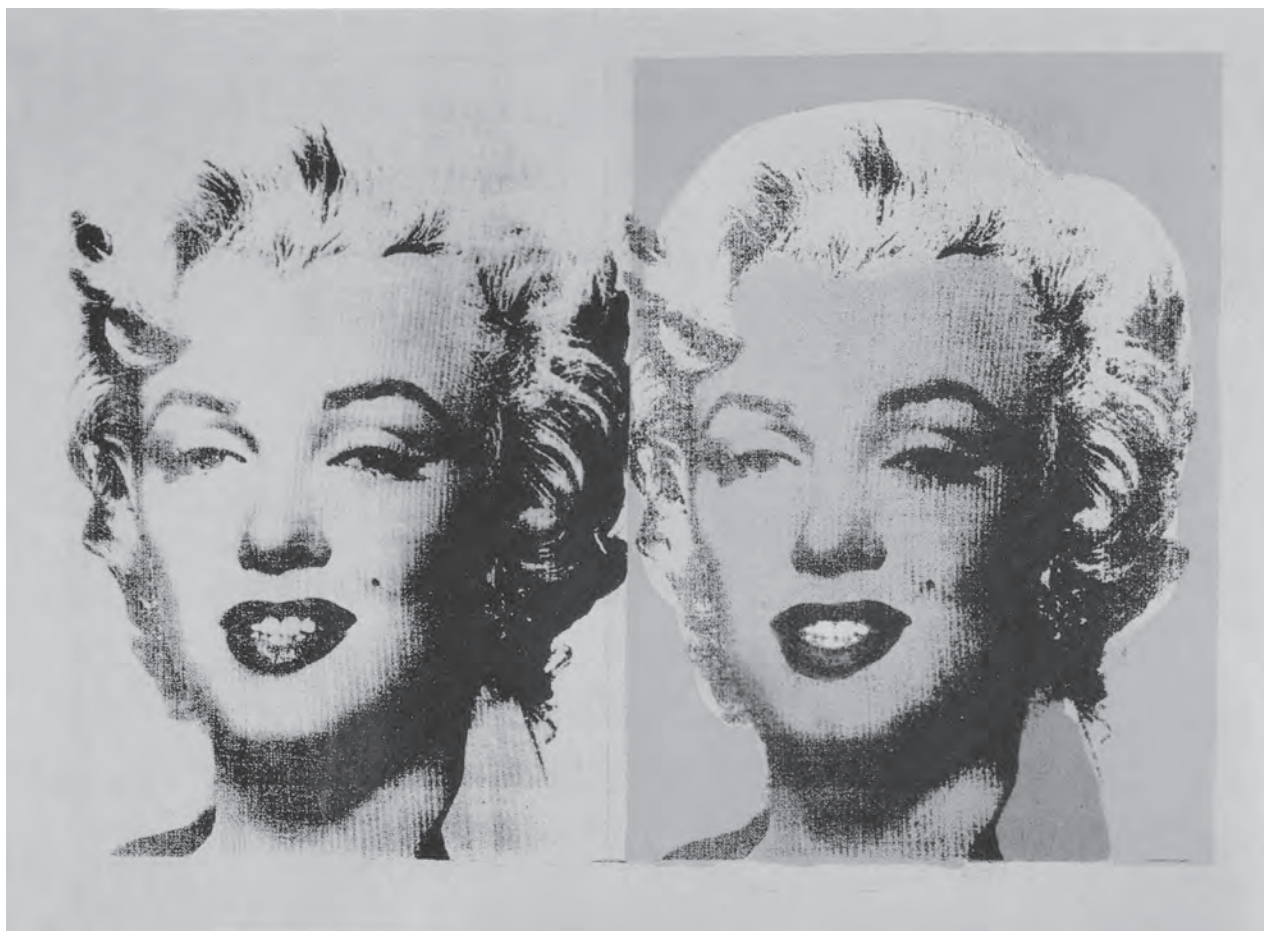
tek a főáramba lépő médiumok alternatív művészeti mozgalmainak kutatására, lásd a non-art, az anti-művészet válfajai közül a pecsétművészetet (stemp art), a küldeményművészet fajtáit, egyszerűen a fluxista médiumokat. Sokan csatlakoztak a könnyen mozgatható grafikai eljárásokat művelő alkotókhoz, keresve underground kiállítási lehetőségeket, az alternatív kiadványszerkesztés formáit, a sablonművészetet stb. Az említett tömeges megjelenés természetesen érezte hatását az akkori vizuális művészeti szcéna nyugati és keleti oldalán egyaránt. Talán az avantgárd mozgalmakhoz való felzárkózás vagy a nemzetközi kommunikáció kényszere hívta életre a szocialista országok némelyikében a nemzetközi metszetbiennálék szervezését. Ezek megteremtették a két-

2. Walter Benjamin, *A műalkotás a technikai sokszorosíthatóság korszakában*, 305.
3. Uo. 312.

Sol LeWitt:
Four Basic Kinds of Straight Lines,
1969, intaglio, 59,9×60 cm

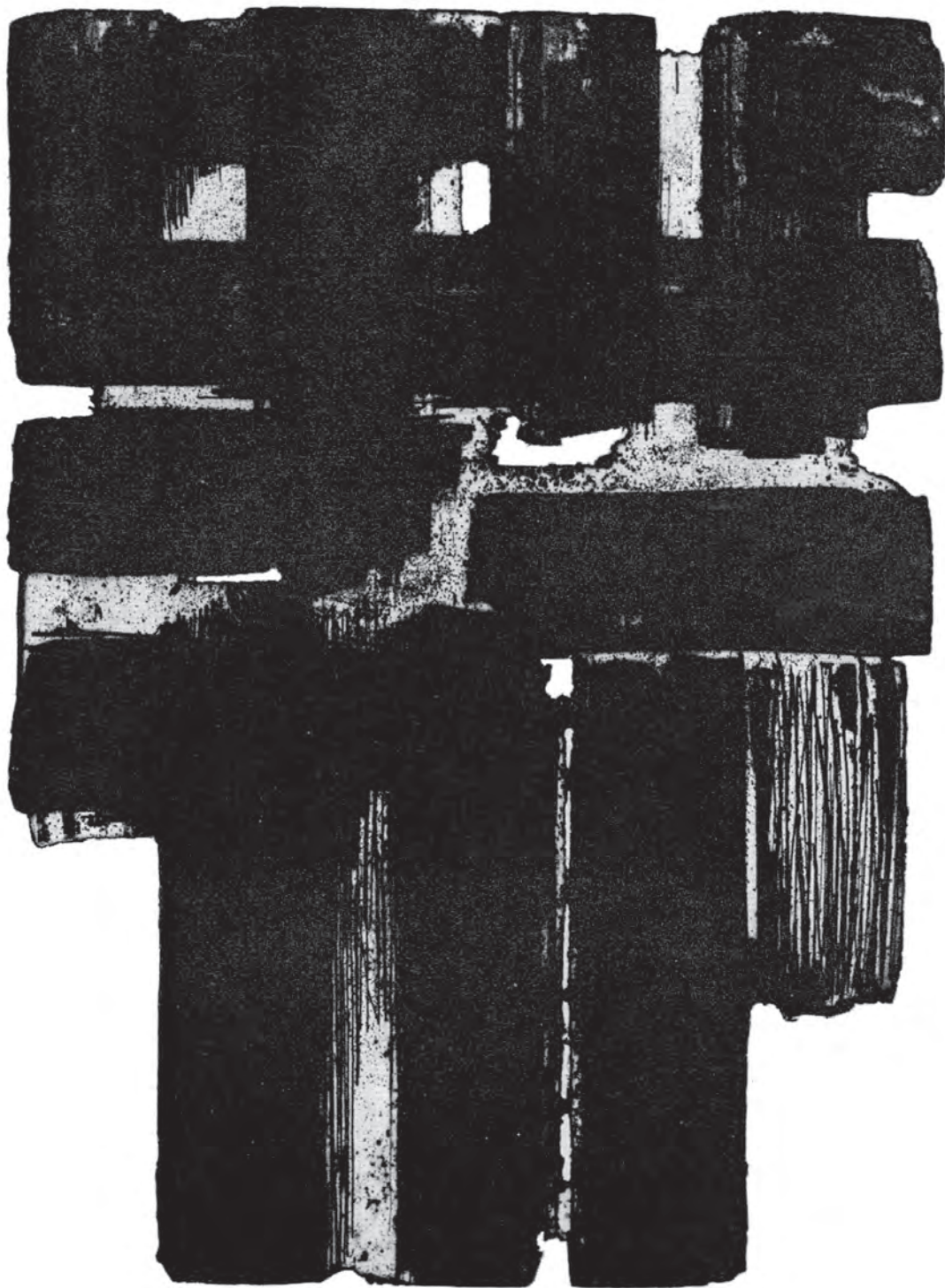

évenkénti „összemérés” esélyét, egyben motiválták is a grafikusokat. Így a kelet és nyugat közti nemzetközi párbeszédekben az addig perifériára szorult alkotók részvételükkel felzárkózhattak a világ legjobbjainak sorába. Az is serkentően hatott a műfaj fejlődésére, hogy a sokszorosítási eljárások kísérleteit díjazták, és katalógusokban országhatárokon túl hirdették eredményeiket.

A kelet-európai művészek számára mindenképpen hathatós információs hídnak számított egy-egy biennáléről kapott katalógus, ami természetesen járt a rendezvényekre bejutott alkotóknak. Az aranyfedezetnek minősülő információhoz való hozzáférés miatt a szocialista blokkból küldő résztvevőket alaposan motiválta egy-egy rendezvény. Nemzetközi biennálét térségünkben csak azokban a szocialista orszá-

gokban hívhattak életre, amelyeket nem szorított túlzottan a kommunista ideológia vasmarka. Így az egyik legszabadabb szocialista államként Jugoszlávia előnyt élvezett a többiekhez képest, nem véletlen, hogy Ljubljánában már 1955-ben nemzetközi metszetbiennálét, Rijekában (az egykori Fiumében) pedig rajzbiennálét rendeztek a mai horvátok. Majdnem ugyanazokat az előnyöket élvezték később a lengyelek is, ott 1966-tól a mai napig nemzetközi grafikai seregszemlét tartanak Krakkóban, plakátbiennálét Varsóban, s annak idején

*Andy Warhol:
A két Marilyn / The Two Marilyns, 1962,
szitanyomat, vászon, 55×65 cm*

Pierre Soulages:
Metszet XB / Ething XB,
1957, rézkarc

rajzbiennále is volt Wrocławban. Minden helyszínen nemzetközi zsűri határozott a minőségről és a mennyiségről egyaránt, ami természetesen hozzájárult a rendező ország befogadói szemlélet-színvonalának emelkedéséhez. Később Várnában és Győrben is nyílt nemzetközi metszetverseny, ezek katalógusaiból inspirálódhattak a világtól elzárt országok művészei. A fent említett színterek az akkori grafikusok kiemelt érdeklődésére számíthattak. Mára a helyzet részben átalakult, tényként állíthatjuk, hogy az elektronikus média, a mozgókép és az alternatív kifejezési médiumok hatására a művészeti kommunikációban radikális változás ment végbe, s ez a fősodorból kiszorított metszetgrafikát mellékágányra terelte. A fentiek ellenére a grafikusok körében nem szűnt meg a seregszemle iránti érdeklődés, sőt azóta egyre inkább nő. Pedig a kritikusok, a '80-as évektől, amint a festészet haláláról értekeztek, úgy a grafika érvényességét, időszerűségét, korszerűségét, a biennálék „rendszerességét is, többször megkérdőjelezték”⁴. A kritikákra reagálva Witold Skulicz professzor az 1994-es krakkói Nemzetközi Metszet Triennále katalógusának előszavában kifejti, hogy a kritikusok az ilyen típusú seregszemlékről a képgrafika kérdését gyakran csak a szemléletmód szemszögéből vitatják. Arra nem kérdezik rá, hogy a biennálék miért szaporodnak Szüoltól Japánon, Tajvanon át, Európán keresztül egészen Finnországig (legújabbán a Székelyföldön is), vagy hogy a grafikusokban miért nő az igény ennek a bonyolult médiumnak a kultiválására és az elkészült művek biennálékon, triennálékon való bemutatására? A kritika felületesen ítélezve nem vette észre ennek a tényleges szükségletnek a tartalmát, hogy az új nemzedék – amint írja – háromévente újrakezdené „az oktatásban az ébredés folyamatát”⁵. Továbbá a professzor szerint a kritikában elterjedt az a nézet, hogy a grafika világa nem jelent evolúciót, unalmas és nem fontos, pedig a fejlődés majd minden személynél periodikusan két- vagy háromévenként kimutatható. A karrierfejlesztés vagy a másokkal való művészi összecsapásra való törekvés is vonzó tényező e fesztiválok sorozatában. Ez az igény valószínűleg egy olyan erő kifejlődéséhez vezet – írja Skulicz –, mely a globális grafikai közösség serkentéséhez járul hozzá. Művészi közösségekben való létezésük időben és térben művészi nyomást teremt⁶. Régiókban nagy késéssel, nem csak a befogadás szempontjából, nosztalgiát ébreszt a hajdan meg nem valósíthatott nemzetközi biennále. A le-

maradással szemben lehet dolgozni azért is, hogy a papírhordozón levő metszetet Erdélyben a galériások és gyűjtők értékékként kezeljék. A debreceni MODEM 2017. május 20. és július 16. között *Nagy felbontás* címmel éppen a Krakkói Nemzetközi Grafikai Triennále fél évszázadának nyertes alkotóit mutatta be érdekesítő tárlaton. Ennek képanyagát a Ljubljánában kitüntetett munkákkal összevetve elemzem a lenti tanulmányban. Vizsgálódásom nem átfogó, nem a technikai bravúrokat kutatom, hanem azokat a szellemi dimenziókat vázolom fel szubjektíven, amelyek mentén változott a műfaj az '50-es évek kezdetétől az ezredfordulóig.

Festő grafikusok

A nemzetközi találkozókön nemzeti, kulturális, világképi, szemléletbeli különbségek mellett beszélhetünk a kísérletezőkkel szemben a hagyományos technikai médiumokat tisztelő alkotókról éppúgy, mint az eltérő nemzedékek vagy a metszetet készítő festők és a képgrafikusok különbözőségeiről. A biennálék indulásakor voltak meghatározó irányvonalak, melyek átnyúltak a háború előtti időszakból. Pernecky Géza művészettörténész a század vizuális művészetének szellemi arculatát nem Picasso

4. Witold Skulicz, *Biennale de Gravure – Pourquoi?*, in *Triennale '94*, katalógus.

5. Uo.

6. Witold Skulicz, *Biennale de Gravure – Pourquoi?*, in *Triennale '94*, katalógus.

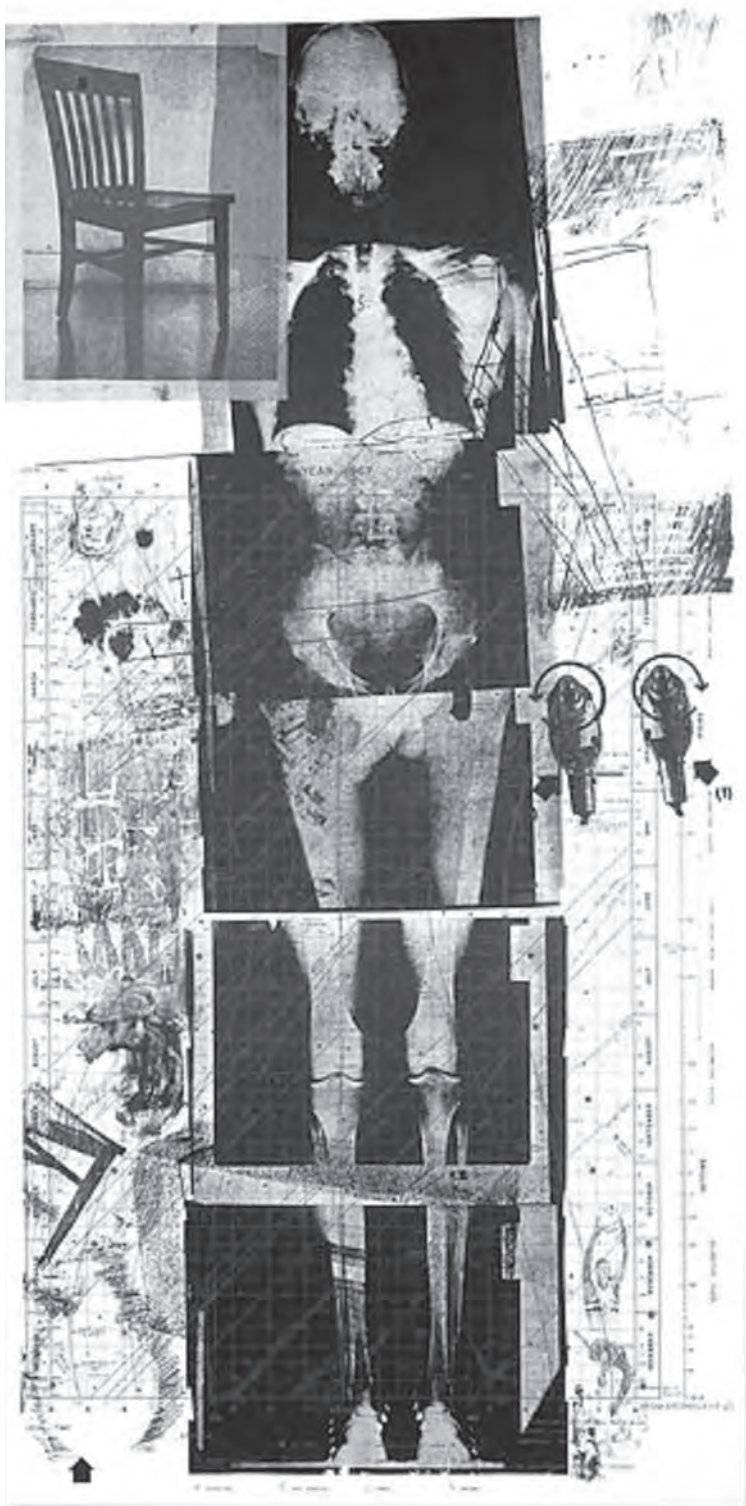
tevékenységének hatásában látta, hanem Clement Greenberg tiszta formalizmusának és Marcel Duchamp „esztétikamentes” ezoterikus magatartásának effektusával magyarázza. A két markáns vonal közül az elsőbe „a kubizmustól kezdve Malevicsen át a kései modernekig” szinte minden beletartozott, ami egyben stílustörekvés volt, írja. „*A greenbergi formalizmus ugyanaz a racionális normarendszer, amely szilárd belső vázzal látta el a Cézanne-t követő festők fejlődését*”⁷. Majd Jackson Pollocktól kezdve az absztrakt művészetet át a minimal arttal bezárólag mind ehhez a vonulathoz tartozott. A második irányvonalba Pernecky a Duchamp utáni dada egészét sorolja, „*a szürrealizmusból, a konceptualizmusból, valamint egyéb ideologikus színezetű vagy partizán jellegű művészeti mozgalmakból*” veszi a példákat, és hangsúlyozza, hogy „*mindkét tradíció nyilvánvaló kapcsolatot tart az avantgárd lezárulását követő posztmodern jelenségekkel*”⁸. Nem mondunk újat azzal, hogy az avantgárd mozgalmak jelentősebb festő képviselői a képgrafikában ismeretes sokszorosítási eljárásokkal⁹ már a század eleje óta jelen voltak a metszetkép-kísérletekben. Festők és grafikusok egyaránt bábáskodtak a képgrafika e dinamikus kommunikációs műfajának megteremtésénél. Ha csak a ljubljanai és a krakkói metszetbiennálé nagydíjasainak évszámok szerinti névsorát nézzük, az is elég bizonyíték arra, hogy az ismert előfutárok festészeti újításaikkal majdnem egy időben a grafikában is megismétlik teljesítményüket vagy ott hoznak igazán újat, megelőzve a festészeti experimentális tevékenységet. Az ismert sztárok közül a greenbergi absztrakt expresszionizmusra rezonáló **Pierre Soulages** 1953-ban spatulával (spaklival) keleti kalligráfiára emlékeztető jel-„*festékkötegeket*”¹⁰ festett nagy méretű vászonra. Három évvel később kifejezési gesztusát átvitte a metszetbe is úgy, hogy korrodálás előtt a fémlemezeket védő sav marásgátló rétegében, hasonló eljárással, egyforma vastagságú nyomokat hagyott, majd foltmaratással megújította a metszetgrafika addigi nyelvezetét, bevezetve a kifejező anyagelvű absztrakciót, az úgynevezett „anyaghangú” alkotások sorát, ezért 1959-ben jutalmazták¹¹. Végül némileg az absztrakt expresszionizmusból startolt az említett másik oldalhoz, a népszerű talált dolgok, ready made-ek (tárgyak, újságfotók, ismert műalkotások reprodukciói) felhasználóihoz tartozó **Robert Rauschenberg**. A pop-art egyik csillagát grafikusként először 1963-ban ismerték el, amikor a saját sokszorosítói alkotómódszerét díjaz-

ták, s később még kétszer tiszteletbeli kitüntetésben részesítették¹². Módszere abban állt, hogy a tömegmédiából kiválasztott fotókat oldószer segítségével frottázzsal transzportálta valamilyen hordozóra, majd a képet szitanyomtatással vászonra, papírra nyomtatta. Technikáját az összerakott vagy kombinált képektől (*Combine painting*) a montázsokon át a grafikai nyomatokig ma is különbözőképpen alkalmazza. Rauschenberg,

7. Pernecky Géza, *Művészet az ezredfordulón, Tanulmányok a művészet végéről és a művészettörténet újrakezdéséről*, Új Palatinus Könyvesház Kft., Budapest, 2006. 110.

8. Uo.

9. A képgrafika sokszorosítási technikája a papírra nyomtatás milyensége szerint lehet: magas, mély és sík. Magasról beszélünk akkor, amikor a fa- vagy linómetszet nyomófelületének festékezését hengerrel végezzük; ilyenkor a felületet ért sérülések, vágások, bemetszések – a dúcra helyezett papíron – fehér rajzolatot adnak. Mélynyomáskor (rézmetset, hidegtű, rézkarc, mezzotinto, aquatinta) a dúc sík felületét ért karcolásokat, rajzot kémiai eljárásnak, savazásnak tesszük ki, és a kimart felületekbe festéket tamponozunk, ezt végül nedves papírra préseljük. A harmadik típusú síknyomtatás egyik ágát szitatechnikának nevezzük, ezt a képgrafika a hajdani kínai selyemre való mintatervezésből és textilnyomtatásból örökölte; a legrégebbi nyomtatási eljárásnak számít. A másik

Robert Rauschenberg:
Booster, 1967, színes litográfia
és szerigráfia, 183×89 cm

Jaspers Johns kollégájával együtt, a képet a nézővel egy térben lévő tárgyas funkcióval látta el. Így a greenbergi gondolatot érvényesíti: „Ahelyett, hogy a néző pillantásával a kép mélységét kutatná, vagy hagyná, hogy az óriási, színes felületek körülfolyják és elborítsák, itt arra kényszerül, hogy a sík képfelületet szemlélje.”¹³ Két évvel később, 1965-ben az ismert katalán mester, **Joan Miró** kapja a tiszteletbeli nagydíjat, és az op-art-hoz (*optical*

ágának kialakulását a 18. századra tehetjük, amikor egy különleges mészkőfajta kémiai tulajdonságainak köszönhetően felfedezték a litográfiát. Bajorországban bányászott kőről van szó, mely a zsirt tartalmazó tus vagy kréta anyagát képes megkötni és a vizet taszítani, így a csiszolt síkkő felületére rajzolt elemek a papírlapra könnyen átvihetők. Később a nehéz síkköveket vékony bimetál lemezzel helyettesítették; az eljárás ofset technika néven vált ismertté, a nagy nyomdák sokszor még ma is ezt használják.

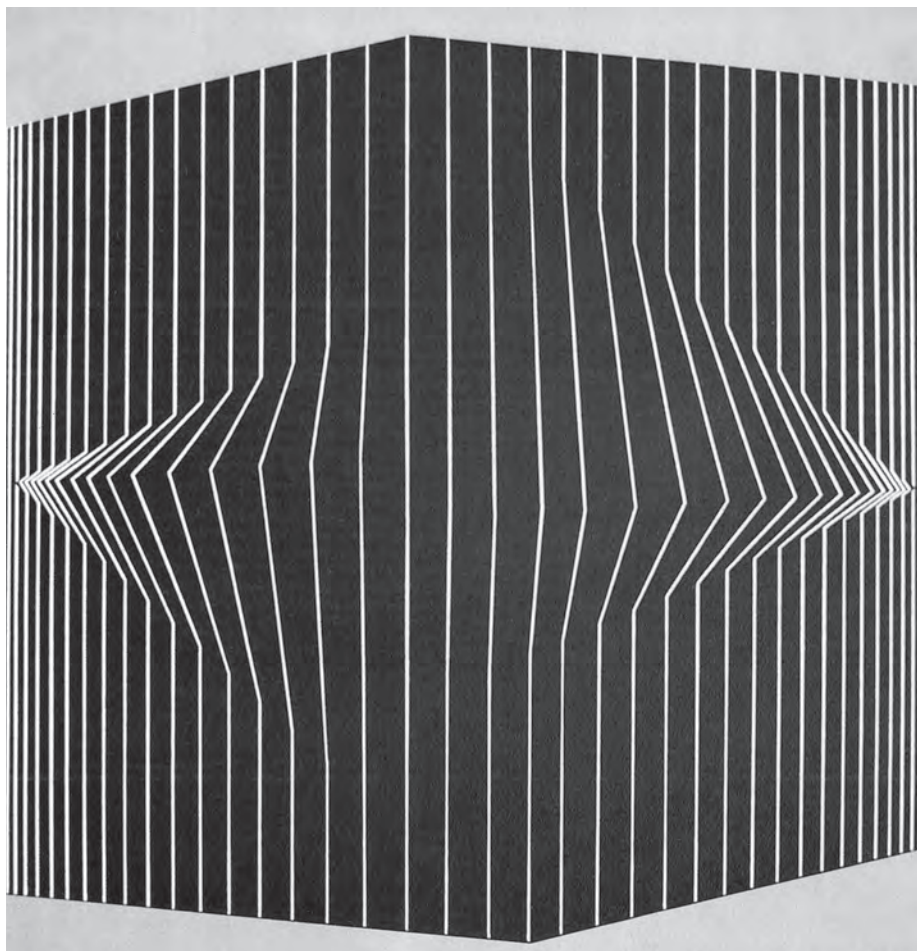
10. Karl Ruhrberg, *Lázadás és belenyugvás*, in *Művészet a 20. században I. kötet, Festészet. Szobrászat és objekték. Új médiumok. Fotográfia*, Taschen/Vince Kiadó, 2011, 233.
11. Pierre Soulages Ljubljánában nagydíjas lett (Grand Prix, 1959).
12. Robert Rauschenberg Ljubljánában Grand Prix (1963), majd Grand Prix d' Honneur (1973, 1979) díjat kapott.
13. Daniel Marzona, *Minimal art*, Taschen/Vince Kiadó, 2006, Köln, 8.

Joan Miró:
*A nagy ragadozó / The Great
Carnivore, 1969*

art) köthető magyar származású **Victor Vasarely** az általa kitalált „programozott sokszorosítású”¹⁴ metszeteiért részesül Grand Prix-ben. Szítyomatait „multiplikáknak” nevezte, fel fogása szerint ezek a „hi-fi nyomdatechnika” segítségével a minőséget számszerű mennyiségben is megőrizve a legszélesebb tömegek számára hozzáférhetővé válhattak. A '60-as években kidolgozta a plasztikai egységek végleges módszerét, a fekete-fehér, pozitív-negatív bináris rendszert, amit kiterjesztett a színre és a monokróm árnyalatskálára. Ekkor egy „nem remélt kincsesbánya”¹⁵ tárult föl előtte, ezt először a „planetáris folklórban”, majd a „permutációs korszakában” fejlesztette tovább. Végül 1966-ban mindehhez még egy újabb perspektivikus és axonometrikus, hatszögre épülő struktúrát alkalmazott¹⁶, melynek stílusához a stilizálás útján

jutott”¹⁷. Munkásságát Krakkóban és Ljubljanában egyaránt tiszteletbeli díjjal értékelték¹⁸. A mondhatni Vasarely ellenpólusán álló, nem természetelvű figuratív ábrázolás intuitív alkotója, **Pierre Alechinsky** grafikai oeuvre-jét 1966-ban a krakkói bienálén jutalmazták. Inventív szabad démonaival, stílusa az art brut és a gesztusrajz köztes műfajához áll közel. A '60-as években ösztönszerű kifejezésével megelőlegezte a '80-as évek újhullámos alkotóinak attitűdjét. Természetesen a díjak kronológiai

Victor Vasarely:
Cím nélkül 43/80, 1965,
szerigráfia, 30,3×42 cm

14. Karl Ruhrberg, A festészet mint elmetorna. A szép ingerlése. Op-art és a határok átlépése, in *Művészet a 20. században, I. kötet, Festészet. Szobrászat és objekték. Új médiumok. Fotográfia*. Taschen/Vince Kiadó, 2011, 345.
15. Uo., 162.
16. Uo.
17. Victor Vasarely, *Színes város, A művészet hétköznapi életünkben*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1983, 42.
18. Victor Vasarely, Ljubljana: Grand Prix (1965), Grand Prix d'Honneur (1973); Krakkó: Prix (1966, 1968).

ai felsorolásával nem szeretnénk azt a látszatot kelteni, hogy az említett művészek teljesítménye díjhoz és dátumhoz köthető, hiszen a holland *Cobra*¹⁹ csoporthoz tartozó Alechinsky, akár a többi festő, sokkal hamarabb tört a felszínre, ezért a grafikus elismerésük évszámának nincs különösebb jelentősége. Az viszont figyelmet érdemel, hogy a grafika metszet műfajában is valami új koncepciót, a technikai eljáráson keresztül addig nem látott különös tartalmat tudtak hozni, ami irányt mutatva meghatározta a következő nemzedék világlátását. Minden kísérletnek vannak előzményei, sikertelen bemutatásai, és az is valószínű, hogy van,

aki kísérletével sokkal későbbben jelentkezik a nagyközönség előtt, így az elismerés késik vagy az alkotó életében be sem következik. Nem így történt az informel vonulatához sorolt, szintén katalán származású **Antoni Tapiès** festő esetében, aki már a második világháború után kivált az alkotók sorából, s 1967-ben grafikusként is elismerték teljesítményét²⁰. A színes falakra emlékeztető homok,

Pierre Alechinsky:
A fiatal lány és a halál / The Girl and Death,
1966, akril és kínai fekete tus, 137×137

gipsz, festékmassza anyagöntettel teli meditatív expresszionizmusa a metszetben is megtalálta a neki megfelelő sajátos hangnemet. Festészetére jellemző szín- és anyagélmény helyett, a néző itt grafikai jelzésekre csupaszított foltot vagy vonalgesztusokat talál, ősi falfirkákra, prehisztorikus, mágiikus ujjnyomokra, láb- és cipőtalp-domborításra, írásra, számokra egyszerűsített litográfiákra bukkan. Az 1968-as krakói díjazottak között találunk még egy nonfiguratív expresszionistát, **Emilio Vedovát**, akit a 61. Documentán is bemutattak. A kirobbanó vonal-folt hálózatokkal a tasizmus irányzatának bűvkörében alkotó művész munkái, elmondá-

*Emilio Vedova:
Cile, Neruda / Allende, 1973,
szitanyomat, 56,2×80 cm*

sa szerint, struktúrákban bővelkednek; Ruhrberg meglátásában ezek Vedova tudatának a struktúrái²¹. A belülről feltörő szubjektív vadság a festményein éppen úgy tobzódik, mint a metszetein. Munkáiban az élet abszurditása, a kegyetlenség elleni tiltakozás vizualizálódik²². Mielőtt nyomatait látnánk, drámai címük (*Neruda, Ellenállás*) már elárulja Vedova lázadóan kreatív karakterét, amelyet haláláig megőrzött. Az '50-es, '60-as évek festő grafikus díjazottjainak keresztmetszetéből kitűnik, hogy a pop-art kivételével az op-art rendteremtő szellemi hullámszámainak merítése ellenében a nyugati absztrakt expresszionizmust, az informelt, a tasizmust, a gesztusgrafika dinamikus mozgását részesítették előnyben a zsűritagok. A két biennále helyszínén érezhető volt a nagy irányzatok előfutárainak, az úttörőknek a kitüntetése és a kelet-közép-európai országokból érkezőknek a menedzsmentje éppen úgy, mint a távol-keletiek egzotikumára iránti kereslet.

(Folytatása következő lapszámunkban)

19. Az elnevezés Koppenhága, Brüsszel, Amszterdam kezdőbetűinek összevonása.

20. Antoni Tapiès, Ljubljana: Grand Prix (1967).

21. Karl Ruhrberg, Absztrakt művészet a nemzetközi szinten, A festészet mint kaland, in *Művészet a 20. században I. kötet, Festészet. Szobrászat és objekték. Új médiumok. Fotográfia*. Taschen/Vince Kiadó, 2011, 240.

22. Uo.

VARGA GÁBOR

Bölöni Sándor fanyar mosolya

Társadalom

Harmincöt esztendő távlatából igazán nem lehet tudni, hogy 1982. február 22-én délután, a *Romániai magyar irodalmi lexikon* első kötetének ünnepi bemutatójára készülődve – miközben jó félórával a plakátokon meghirdetett kezdés időpontja előtt már hosszú, tömött sorokban állt az érdeklődők népes serege a nagyváradai Municipiumi Művelődési Ház (az egykori Újságíróklub) előcsarnokában az alkalmi elárusítópult előtt, s az önkéntes csomagcipelőknél (név szerint Gittai Istvánnak, Kőrössi P. Józsefnek, Nagy Bélának és jelen sorok írójának) bizony nem egyszer és nem kétszer kellett a terűjükkel megfordulniok azért, hogy a város (akkor még létező!) legnagyobb, központi fekvésű könyvüzletének a teljes készletét a rendezvény színhelyére felhordják, s a kezdetben igencsak tamáskodó boltvezetőnő, Mureșan Márta nem kis megrökönyödésére több mint négyszáz kötet talált gazdára alig huszonöt perc leforgása alatt – volt-e lehetősége Bölöni Sándornak, a négy esztendeje újraindított *Irodalmi Kerekasztal* népszerű „tanfolyam-vezetőjének”, az illusztris vendégek, Balogh Edgár és Domokos Géza között szorongva, arra, hogy belelapozzon a bemutatásra váró lexikonba. Ha igen, úgy a 276. oldalon, a saját neve mellett, a következő szöveget olvashatta:

„**Bölöni Sándor** (Ploiești, 1939. febr. 8.) – újságíró, műfordító. Nagyváradon érettségizett, a kolozsvári egyetemen orosz–magyar szakot végzett. 1962-től 1977-ig az Előre belső munkatársa, azóta a Nagyváradai Színház magyar tagozatának irodalmi titkára. A nagyváradai Irodalmi Kerekasztal vezetője, irodalomszervezői munkája a helyi irodalmi élet fellendüléséhez, az országos áramkörbe való bekapcsolódásához vezetett.

Román költők, így Arghezi, Demostene Botez, Maria Banuș, Beniuc tolmácsolásával antológiákban szerepel, szovjet lírikusok – köztük Ahmadulina, Jevtusenko, Rozsgyesztyvenszkij, Tvardovszkij, Vinokurov, Voznyesztyenszkij verseit fordította az Igaz

VARGA GÁBOR próza- és drámaíró (1948, Nagyvárad). Vegyészmérnök, főkutató, az Irodalmi Kerekasztal titkára a hetvenes években. 1991-ig a Bihar megyei RMDSZ elnöke, majd államtitkár, az Állami Találmányi és Védjegyhivatal vezérigazgatója Bukarestben (1996–2003). Legutóbbi kötete: **A cselekvés ideje avagy micsoda tíz esztendő** (közéleti írások és dokumentumok 1989–1999, Várad, 2014).

Szó, Korunk és Utunk számára. Ion Băieșu Jocul című színművét A játék címmel az ő fordításában mutatták be Nagyváradon (1978). Az *Ady-centenárium* alkalmával románra fordította *Ady Endre A műhelyben* című színművét (hangjátékként adták elő a kolozsvári rádióban nagyváradai román színművészek). Fordításkötetei: *Hricko Bojko: Zöld patika* (gyermekversek, 1967), *Constantin Bratu: Ugyanazzal a taktikával* (színdarab, 1967).”

Sok ideje azonban az elmélyült szövegelmzésre nyilván nem lehetett,

hiszen percekben belül az ünnepi asztalnál fel kellett állnia és „nagy-nagy tisztelettel és szeretettel” köszöntenie kellett az egykori Újságíróklub üvegmennyezete alatt szorongó félezer résztvevőt. Voltak, a szerencsésebbek, akik ültek: lócákon, székeken, asztalokon s egyéb alkalmatosságokon, ami éppen előkerült, de legalább ugyanennyien cserélgették a lábukat a terem két oldalán, a bejárat körül vagy éppen az emeleti karzaton. Diákok, tanárok, orvosok, tisztviselők, munkások, nyugdíjasok, mérnökök – a város (akkor még) nyolcvanezer főnyi magyarságának szinte teljes keresztmetszete ott ágaskodott, ott szorongott, ott gyúródott a máskor oly tágas előadóterem falai között. S bár a rendezvény előtt, Bölöni esetleges példáját követve, csak keveseknek adatott meg, hogy belelapozzanak az ismeretlen kiadványba, mégis valahogy mindenki tisztában volt azzal, hogy ami most ott történik, az nemcsak a város s még csak nem is a romániai magyarság jelentős ünnepe, de emléke-

zetes stációja annak a szellemi hazának is, amit úgy hívnak, hogy egyetemes magyar irodalom...

S bizony még a máskor mindig oly magabiztos Domokos Géza is igencsak kereste a szavakat, amikor a bemutatott könyv jelentőségét próbálta megfogalmazni a hallgatóság előtt, mint ahogy a retorikában igencsak jártas Balogh Edgárnak is megremegett néha a hangja, amikor beszámolt az elmúlt tizennégy esztendő célkitűzéseiről, küzdelmeiről, kudarcairól s a végül mégiscsak valóssággá váló eredményéről: írásbeliségünk hatvanéves romániasá-

Bölöni Sándor sírja a nagyváradi Rulikowski temetőben, a halála 35. évfordulóján szervezett csendes megemlékezésen

gának e fekete borítós kordokumentumáról, azaz „nemzeti-ségünk élni akarásának” e több mint negyven nyomdai íves bizonyítékáról...

Igen, valódi ünnep volt az a kedd este. A munka, a kitartás, a következő ünnep. Nem csupán egy lassan búcsúz-kodni készülő nemzedék bizonyágtétele a helytállás értelméről, de egyúttal egy jövőjében hinni akaró közösség ama elvárásának a felmutatása, hogy számba vegye saját szelle-mi értékeit.

Miközben e hitet erősítő este ötletgazdája, kezdeményezője, fő-intézkedője jellegzetes Dosztojevskij-szakállával ott ült szerényen az ünnepelt vendégek jobb oldalán és rezignált mosollyal hallgatta jövendőtervező körmondataikat...

Bölöni Sándort te akkor már jó tíz esztendeje ismerted... A legelső találkozások 1971 őszére datálódik, amikor a nagyváradi Timföldüzemhez frissen kinevezett vegyész-mérnöként a végső kétségbeesésben a segítségét kérte abban, hogy az *Előre* országos napilap – amelynek akkor ő volt a váradi munkatársa – gyakoroljon nyomást az „Alumina” kiskirálykodó vezetőségére, kinevezések mihamarabbi érvényesítése érdekében. Te kis naiv!... Honnan is sejtetted volna azt, hogy a több mint negyvenhat évvel ezelőtti megjelenések a Timföldüzem személyzeti osztályán – kilenc frissen végzett mérnök, s köztük négy magyar! – micsoda riadalmat okozott a gondosan kifundált nemzetiségi káderpolitika veszélyeztetése miatt. Hiszen addig abba a stratégiai egységnek minősített ipari létesít-ménybe teljesen más szempontok alapján lehetett bekerülni!... *Bölöni* meghallgatott – ha jól emlékszel, az akkori megyei Művelődési Bizottság egyik termében (a mai orvosi kar földszintjén) találkoztatok –, udvariasan segítséget is ígért a kéréseitek mielőbbi Bukarestbe továbbításában, de kihallatszott szavaiból, még számodra, zöldfülű pályakezdő számára is az, hogy tehetetlen. Hogy átérzi ugyan kiszolgáltattott helyzeteteket, de változtatni rajta semmit sem tud...

Hogy aztán csaknem egy hónapig tartó huzavona után végül mégiscsak felvegyenek benneteket, s egy pár napos gyárismertetés végeztével csakhamar ama szerencsés helyzetben találod magadat, hogy egy nagy nyomású gumicsővel

a kezdedben három váltásban moshattad a timföldüzem udvarát, segédmunkási beosztásban, kutató-mérnöki kinevezéssel a zsebedben... Azokban a gerincpróbáló hónapokban, amikor a feltárók, malmok, szivattyúk, ülepítők labirintusában gémberedett kézzel tekergetted a csapatokat, ráncigáltad a gumicsövet, nyomogattad a nagy nyomású szivattyúk indítógombját – miközben román kolléganőid jól fűtött laboratóriumokban tanulták a szakmát (ott, ahova neked volt exkluzív, névre szóló kinevezésed!) –, többször is eszedbe jutott B. S. szomorkás mosolya, amellyel reád tekintett, amikor annak idején elváltatok: ő már akkor tudta azt, amit te a saját bőrödön voltál kénytelen később megtanulni – hogy a „...talanítás” Váradon állampolitikai prioritássá vált...

Ezután jött a hetvenes évek *Ady-köré-nek* első nagy korszaka, a Nagy Béla, Tőke Csaba, Tóth Károly által vezetett „péntek esti szabadságunk” mindmáig felelőlegesen csodálatos öt-hat esztendeje... Leírtad már nem egyszer: az egy akarattal való egybeseregülés, a közösségi egyet-akarás furcsa, senki által nem sejtett tartalékokat bányászott elő a péntek esténként a Szakszervezeti Ház stúdiótermében összegyűltek köréből még az „aranykor” legsötétebb éveiben is. A közéleti fórumként és szellemi műhelyként egyaránt számon tartott „hangos hetilap” cigarettafüstpösztös arénája mágnesként vonzotta a szebbre, jobbra, emberibb életre vágó nagyváradi fiatalokat és

kevésbé fiatalokat, a városban csellengő diákokat, műszaki értelmiségieket, nyugdíjasokat: a magyar irodalom szerelmeit... Köztük nem egyszer *Bölöni Sándort* is. Ő már akkor a színház magyar tagozatának volt az irodalmi titkára és ebbéli minőségében tartott többször is előadást vagy épp vitaindítót. (Többek között ő volt a felvezetője a *Tábornokok*, illetve *A disputa* című történelmi drámáidnak is...) Mindig precíz, kristálytisztá gondolatvezetésű beszédeket tartott, kínosan ügyelve a kimondott szó minőségére. Hebehurgya rögtönzés, pongyola megfogalmazás soha el nem hagyta a száját. Mindig kínos alaposággal felkészülten érkezett: presztízskérdést csinált minden fellépéséből...

Ugyanerre a periódusra, a hetvenes évek végére, nyolcvanas évek elejére esett a váradi magyar társulat néhány emlékezetes, hosszú heteken át telt házakat vonzó, ugyanakkor a szakma által is kiemelkedőként elismert előadása. Ez volt az a Farkas István és Szabó József (Ódzsa) nevével fémjelzett korszak, amikor Sütő András *Anyám könnyű álmot ígér* regényének a színpadra ültetését, Arthur Miller *Alkujának*, Mrozek *Tangójának* vagy éppenséggel Tamási Áron *Ősvigasztalásának* a műsorra tűzését mind-mind Bölöni Sándor javasolta a színház akkori vezetőségének (erről Kiss Törék Ildikó minden bizonnyal többet tudna mesélni!). Mint ahogy a fenti korszak műsorfüzetei is mind magukon hordozzák Bölöni sajátos életfelfogásának és irodalmi hitvallásának a félreismerhetetlen egyéni jegyeit is.

A legfontosabb cselekedete azonban kétségkívül az *Irodalmi Kerekasztal* újraindítása volt. Annak az *Irodalmi Kerekasztalnak*, amelyet a *Romániai magyar irodalmi lexikon* II. kötete „a Nagyvárad Művelődési és Tudományos Egyetem irodalom-népszerűsítő fóruma” néven határoz meg, s amelynek „új kibontakozására 1978 őszén került sor, amikor Bölöni Sándor műfordító, dramaturg és munkatársa korszerű vitafórummá alakították át s együttműködve a nagyvárad magyar színművészekkel és az Ady Endre Irodalmi Körrel a tudományos ismeretterjesztést művészileg is emlékezetessé tette.”

Nem hinnéd, hogy a túlzott lokálpatriotizmus vagy épp a személyes elfogultság vezérelne akkor, amikor harminchét év távlatából megállapítod, hogy az annak idején, a hetve-

nes évek végén, nyolcvanas évek elején Erdély-szerte reneszánszukat élő, a hatalom által fogcsikorgatva megtúrt, népi egyetemnek, közművelődési körnek, irodalmi klubnak elnevezett kisebbségi önszerveződések sorában az egyik legelőkelőbb helyezést valóban ez az *Irodalmi Kerekasztalnak* elkeresztelt nagyváradi „hangos folyóirat” vívta ki magának. Vívta ki pedig nem csupán azért, mert ama bizonyos 1978-as újraindítása után deklaratív módon az egyik legfontosabb feladatának éppen „a nemzetiségi tudat ápolását és fejlesztését” tűzte célul maga elé, de sokkal inkább azért, mert e vállalásának becsülettel eleget is tett működésének valamennyi rendezvényén (egészen 1985-ös betiltásáig!), amint azt a minden hónap közepén szétküldött gépelt vagy nyomtatott meghívókártyák százaival vagy az éppen ezen alkalmakra készített hirdetőplakátok tucatjai is bizonyítják. „Az újrakezdés első esztendejében országos rangot vívott ki magának az Irodalmi Kerekasztal – írta volt Beke György az *Új Élet* 1980/4. számában. – A hóviharban, izgalmas tévéadások estéin is kétszázán gyűlnek össze, kérdeznek, vitáznak a kolozsvári, bukaresti, marosvásárhelyi meghívottakkal, a romániai magyar szellemi élet fontos képviselőivel.” S valóban, 1978–1982 között (de még utána is!) az *Irodalmi Kerekasztal* pódiumán a hazai művelődéstörténet legjelesebb kutatóinak adatott lehetőség arra, hogy akár Bethlen Gábor vagy Apáczai Csere János alakjáról, akár az erdélyi iskolatörténetről, váraink kuta-

tásáról, a váradi reneszánszról vagy éppen a történelemkutatás és a történelmi tudat kapcsolatáról beszélve saját múltunk legfontosabb eseményeiről tartsanak rövid, de maradandó élményt adó beszámolót; vagy hogy az Ady Endre-, Móricz Zsigmond-, Babits Mihály-, József Attila- vagy éppenséggel a Bartók Béla-évfordulók alkalmából a magyar közművelődés legkiemelkedőbb személyiségeire emlékezzenek és emlékeztessenek. Költő, közéleti ember, műfordító, szerkesztő, színházigazgató, zenetörténész – kisebbségi szellemi életünk szinte teljes palettája képviselte magát ezeken a várva várt hóvégi rendezvényeken, amelyeknek a lelke, szervezője, házigazdája, „tanfolyamvezetője” – magyarán éltető mindenese – Bölöni Sándor volt.

Talán soha nem fogjátok megtudni immár azt, hogy mi mehetett végbe ennek a jó tollú, igényes képzőművészeti és színházi kritikákat megfogalmazó, ám a közélet zajos pódiumaitól valahogy mindig tisztos távolságban maradó újságírónak a lelkében, milyen tudatváltozás állt be az első Forrás-nemzedék ezen sokat ígérő műfordítójának a gondolatvilágában, amikor a nagyváradi színház magyar tagozatához átkerülve, éppen csak beleszokva az irodalmi titkár korántsem egyszerű munkakörébe, alig egy év teltével máris egy újabb, ugyancsak egész embert kívánó közösségi feladatra vállalkozott: irodalom- és hagyomány-népszerűsítő közéleti fórumot szervezett. Talán soha nem fog kiderülni, mi volt az az impulzus, lökés, biztatás, ami miatt ez a rezignált mosolyú, tartózkodó viselkedésű, nagyműveltségű férfi írás, fordítás, műbíráló helyett, közösség-szervezésre adván a fejét, havonta meghívókat nyomtatott, képtartó állványokat kölcsönzött és cipelt, vendégeket fogadott, bélyegeket ragasztott, szállodai szobákat foglalt, előadótermeket intézett, keretműsort szervezett – cselekedvén mindezt nemegyszer a saját költségén, időt, ideget, fáradságot nem kímélve. Menedzser és mecénás volt egyidejűleg – havonta horribilis összegekre rúgott a telefonszámlája egy-egy jól sikerült Kerekasztal időbeni megszervezése miatt; tudott hírt verni, közönséget mozgósítani, országnak-világnak idejében tudtára adni, hogy a már annyiak által leírt Nagyváradon havonta egyszer az irodalomnak ismét telt házas publikuma van... Tudott tervezni, kilincselni, kiterjedt levelezést folytatni; tudott fásultakat

felrázni, barátokat verbuválni, tévékultúrán elkényelmesedett értelmi-ségi réteget szellemi fórum váró közösséggé átalakítani... Miért? Talán azért, mert tudta, neve egész Erdély területén közismert és hívására, ha úgy adódik, a romániai magyar szellemi elit bármely képviselője biztos igennel fog válaszolni? Talán azért, mert a színház világában őt is megérintette a rivaldafény varázsa, s a próbák alatt a leghátsó sorban üldögélő irodalmi titkár szerette volna a maga igazi énjét is tisztán, kendőzetlenül megmutatni ennek a Janus-arcú, furcsa lelkű Körös-parti városnak? De meglehet talán azért is, mert a tulajdon bőrén érezte a „fortélyos félelem”-nek a szorítását, és ez ellen a „rinocérosz” ellen az egyetlen hatásos fegyvert, az egymásra figyelés varázsát, a nagy nyilvánosság hatalmát, az emberi közösség megtartó erejét kívánta hadrendbe állítani...

Bármilyen is volt azonban az indíték, immár történelmi tény, hogy „a Nagyváradi Művelődési és Tudományos Egyetem egyik legsikerültebb rendezvénysorozata” (az egykori értékelés Benedek Annától, a hajdani Művelődési és Nevelési Bizottság megyei alelnökétől származik!) hivatalos „tanfolyamvezetőjeként” 1978–1982 között Bölöni Sándornak negyvenötöszer adatott meg az alkalom, hogy „mély tisztelettel” köszöntse az üvegkupola alatt várakozó, „az életkora és felkészültsége szerint heterogén összetételű közönséget”: egyrészt a nagyváradi magyar értelmiség szellemi élményre éhes

színe-javát, másrészt azt a 45-55-65 főnyi, rendszeresen jelen levő, a negyven lejes tagsági díjat minden esztendőben lelkiismeretesen kifizető s így ezen „beiratkozásukkal” a rendezvénysorozatot „legitimizáló” „tanfolyam-hallgatót”, azaz az irodalomszerető váradi magyarság szinte teljes keresztmetszetét. (Megsárgult névsoraikat, befizetési nyugtáikat mindmáig féltve őrzöd idehaza.) Negyvenöt-ször köszöntötte mindazokat, akik ott szorongtak, ott várakoztak, ott ágaskodtak a Municípiumi Művelődési Ház nem egyszer szűknek bizonyuló termében, hogy hallják és lássák Bajor Andort, Benkő Samut, Egyed Ákost, Farkas Árpádot, Gellért Sándort, Jakó Zsigmondot, Kántor Lajost, Kányádi Sándort, Lászlóffy Aladárt, Szabó T. Attilát (a névsor persze folytatható!). Imreh István Bethlen Gáborról szóló előadásának a kezdete előtt jó húsz perccel már minden ülőhely foglalt volt még a karzaton is; Sütő András *Az írott szó felelőssége* című nyilvános interjúja alatt csaknem ezren szorongtak a teremben, s még a színpadra is fel kellett invitálni a közönséget...

A legrangosabb rendezvény azonban kétségkívül a lexikon bemutatója volt. Az írott szó számbavétele, írásbeliségünk tágabb kereteinek a felleltározása, a minden külső körülmény dacára csakazértis emelkedni akaró közösségünk írástudói iránt érzett elvárásainak a megfogalmazása valahogy mindenkit fogékonyabbá tett, az *Allegro barbaro* elhangzó akkord-sorozata valamiféleképpen mindenki számára külön üzenetet hordozott. S bár akkoriban már a hajnali sorban állások „jótékony hatását” mindannyian a bőrtökön éreztétek, mégis ezen a kitartás ünnepének tekintett könyvismertetőn mind Domokos Géza, mind Balogh Edgár érzelmektől természetszerűen nem mentes felszólalásaikban a legkevésbé sem csupán a számvetésre összpontosítottak, korántsem csak az elmúlt tizennégy esztendő körülményeiről, kilincseléseiről beszéltek, de igen-igen szó esett e lexikon ürügyén a megvalósulás előtt álló tervekről, a közeljövőben kivitelezhető elképzelésekről. A lélekmelegítő, hitet erősítő hangulatban egy megélhető, valós jövőkép felvázolását szerette volna mindenki az írott szó iránti szomszúsággal összekapcsolni...

Két lehetőséggel azonban akkor még a legpesszimistább, legborúlátóbb résztvevők sem számoltak...

Az egyik az volt, hogy a már szinte nyomdakész állapotban lévő második kötet piacra kerüléséig újabb kilenc és fél esztendőnek kell elteltetnie. Miként az 1991-ben végül is csak megjelent kiadvány borítólapja fülszövegében olvasható: „A letűnt diktatúra előbb feltételeket szabott, majd azok teljesítése – rövidítések, kihagyások – ellenére is érvelés nélkül halogatta, végül megakadályozta, betiltotta a megjelenést. Most eredeti teljességében adjuk közre az 1983. december 31-én zárt második kötetet...” (Külön elégtétel számotokra, hogy ezt a nagyváradi nyomdában már 1984 nyarán kinyomtatott – s utána a bezúzás elől a váradi nyomda dolgozói által gondosan elrejtett! – kötetet is nálatok mutatták be, 1991. július 19-én, a Teleki utcai RMDSZ-székház nagytermében, Balogh Edgár, Dávid Gyula és Domokos Géza jelenlétében!...)

A másik, még sokkolóbb, derült égből villámcsapásként jövő tragikus esemény pedig Bölöni Sándor 1982. augusztus 12-i váratlan és mindmáig megmagyarázhatatlan öngyilkossága volt.

(Sokan megkérdezték tőled azóta: nem volt-e valamiféle összefüggés B. S. augusztus közepi váratlan halála és az *Ellenpontok* november eleji lebukása közt? Nem lehetséges-e, hogy e két váradi esemény indítékai valahol, valamiféle módon összefonódtak? Mindmáig nem tudsz e kérdésre válaszolni. Még ha a Tóth Karcsiék sokszorosította szamizdat-példányok nem egy alkalommal

valóban a te kezeidbe is eljutottak – 35 esztendő teltével csak feladhatod magad! –, bármennyire is hihetetlennek tűnik, ti erről Sándorral soha nem beszéltetek. A konspirációnak is megvannak a maga szabályai...)

Temetésén, '82 augusztusában ott volt az egész város. A vég-tisztességadás elemi kötelességérzetén túl a pótolhatatlan veszteségérzet is egybesereglésre készítette akkor, azon a napon Bölöni Sándor szépszámú ismeretségi körét. Mindmáig emlékszel, milyen döbbenet hallgatott a Steinberger kápolna előtt a liturgiára várakozó többezres tömeg. Mindannyian éreztétek, akik ott voltatok, hogy ezúttal nem egy egyszerű temetésen vesztek részt, nem egy rutinosan végigcelebrált egyházi szertartáson, hanem ezúttal bizony egy kicsit a régi Váradot kíséritek utolsó útjára ott, a Rulikowski temetőben. Ki-ki a maga módján búcsúzott egy olyan világtól, amelyik hozzátok nőtt, beleivódott a sejtjeitekbe, meghatározta a teljes emlékvilágotokat, minden álmotokat és jövőtervezéseket – s amelyikről csak akkor tudtátok meg, hogy végleg elveszett. Nagyvárad magyarsága csak ezen a temetésen ébredt tudatára annak, hogy az általa annyiszor felemlegetett „Pece-parti Párizs”, „a Holnap városa” immár végérvényesen „a Tegnap városává” változott... Torokszorító érzés volt hallgatni a lélekharangot, nézni a sokezes tömeget, menni némán, lehajtott fejjel a koporsó után, s közben számot vetni azzal, hogy megint szegényebbek lettetek! Hogy ismét egy igaz ember ment el közületek! Egy olyan jóbarát, akire az ideig mindig számíthattatok. Egy olyan közéleti vezéregyéniség, akire abban a közszerű időben habozás nélkül fel lehetett nézni...

A temetőkápolnához aránylag közeli családi sírnál neked adatott a szomorú tisztesség a búcsúbeszédet megtartani. Mai napig emlékszel, hogy remegett a lábad, amikor a nyitott sír mellett az egyik földhalomra felkapaszkodtál:

„Gyászoló család és bánatos gyülekezet! – kezdtél neki remegő hangon (veled szemben épp Horváth Imre állt). – Az elmúlás fogalma minden körülmények között ijesztő gondolat, az enyészet, a pusztulás, a nincs tovább hirdetése, ám hogyne volna megdöbbenő akkor, ha leheletétől egy felfelé ívelő pálya menete törik ketté, ha fuvallatától egy gazdag beérést ígérő karrier útja rombolódik szét!”

Aztán hirtelen megszűnt a lámpalá-
zad és a belső gátlásod. Itt nem lehet
tovább jófiúskodni. Itt nem félhan-
gosan kell beszélni. Itt ordítani kell!

„Hát nem erről volt szó, Sándor!
Nem arról volt szó, hogy az általad
négy éven át oly lelkiismeretesen és
önfeláldozó módon vezetett Irodalmi
Kerekasztal negyvenhatodik ülését
itt a Rulikowski temetőben fogjuk
megtartani! Nem arról volt szó, ami-
kor szerda este elváltunk, hogy
szombat délután már végképp
búcsúzni fogunk egymástól! Még ter-
vekkkel tele, holnapra gondolva jöt-
tem el tőled – s íme, három nap sem
telt bele, tervezett közös beszélgeté-
seinkből, elképzelt együttes próbál-
kozásainkból semmi sem lesz.
Immár végérvényesen...”

Bölöni Mari hangosan felzokogott...

„Mit mondhatnék itt a sír szájánál
neked? Mit mondhatnék én, az éret-
len segítőtárs – neked, idősebb bará-
tomnak, tapasztalt bajtársamnak,
sokat megélt testvéremnek? Én, a
kábultság, a megdöbbenés, a tehetet-
lenség érzései miatt most is csak
dadogni tudó, szavakat kereső famu-
lus! Azt, hogy ebben a megbolydult,
csomagoló, szétszívargó világban –
amikor, ugye, néhányan, maroknyi-
an, megpróbáltuk »böcsületes sze-
génylegényekként«, itt, a Holnap
városában, menteni a menthetőt,
megpróbáltunk közösséget teremte-
ni, irodalmi életet élni, nemzetiségi
tudatot ápolni – most dobbantásod-
dal pótolhatatlan űrt hagytál magad
után!?!... Azt, hogy mint soha máskor,

kimondhatatlanul nagy szükségünk lett volna az idén is reád, szükségünk lett volna tanácsaidra, kitartásodra, segítségedre – s most, a kész tények elé állítva, itt állunk irányvesztetten és gyámolíthatatlanul...”

A távolból, a városközpont felől, egy magányos harangszó hallatszott...

„Mondd, Sándor, mi lesz így velünk? Mi lesz így velünk, Sándor, ha mindig csak a jók, a küldetést vállalók, az eszmehirdetők mennek el? Ha a Nagy Kálmánok, Szilágyi Domokosok, Szőcs Kálmánok bűvös sorozata nem törik meg soha vidékeinken?... Mi lesz gyermekeinkkel, ha mindig csak az igazak némulnak el, a bátrak gyávulnak meg, a nemesek és a tiszták szedik a sátorfájukat – s helyükbe nem költözik más, mint pusztulás és közöny? Mi lesz a várossal, Sándor, mi lesz ezzel az átkozott és mégis oly szeretett Várossal, ha az ilyen emberek, mint te, csak úgy egyszerűen abbahagyják a táncot, s nem lesz, mert nincs honnan legyen, helyettük más, aki betöltse a sorainkban maradt hézagot? S mi lesz a világgal, Sándor, ha a tisztánlátók elfásulnak, az értékkeresők félreállnak, a teherviselők bejelentik: »Kész! Elegünk volt! Nem csináljuk tovább!«, köz-

ben pedig a kerti törpék szaporodnak, az aljasság szétburjánzik, a megalkuvás hangulata mindent betölt? Mi lesz, mi lesz, mi lesz velünk?...”

»Széttépve arcunk négy égtáj felé«, »körénk hallgatag csöndkígyók tekerednek«. Kikopva mindenből, mikor »semmi már vissza nem fordítható, betáplálva minden«, »hát itt maradunk megint a sárban«. Itt maradunk, Sándor, mint »szelek elálló lélegzete / az árván maradt / völgy felett!«...”

Azóta eltelt pontosan harmincöt esztendő...

Bölöni Sándor 2017. február 8-án lett volna hetvennyolc éves...

(Nagyvárad, 2017. június 29-én)

MOZOG NAGY IMRE

Jár a baka, jár (21.)

Részlet a *Fújnak a fák*, *Ides* című önéletírásból

2014-ben, az első világháború kitörésének századik évfordulója táján folytatásban közöltünk részleteket egy nagyváradi postamester frontélményeket megörökítő, torzóban maradt emlékiratából. Újabb sorozatunkat a hadikórházak világából, majd a halálos fejszét csodával határos módon túlélő fiatalember háború utáni emlékeiből válogattuk. Érmellék, azon belül Albis szülte 1892. október 8-án látta meg a napvilágot, egy föld nélküli zsellércsalád sokadik gyermekeként. Félbemaradt önéletírása gyermek- és ifjúkorát, az első világháború előtti „boldog”(?) békeidőket, frontélményeit, kései tanulmányait és Trianon után váradi polgárként megélt éveit tartalmazza, 1924-ig bezárólag. A két világháború között nagyváradi, erdélyi lapokban olykor cikkeket, verseket közlő, vitathatatlan íráskészséggel, humorral, végzettségénél magasabb műveltséggel rendelkező tollforgató hagyatéka hiteles dokumentum és lebilincselő olvasmány.

Sz. A.

Év végére már szinte állandósultak a cikkek a váradi újságokban, hogy „belátható időn belül a várost is megszállják a fokozatosan nyugat felé, a Tisza irányába előrenyomuló román seregek”. Találgatások kezdődtek: mikor, hogyan történik meg a fordulat. A kolozsvári megszállást zavargások követték, de ez nem változtatott semmit a dolgok állásán. Rémhírek kavarogtak Váradon, hogy mit művelnek a megszállók. Ideges futkosás ide-oda, zűrzavar. Sehonnan megnyugtató szó, valamiféle ellenállás megszervezéséről szó sem esik. A helyi románság kitűzte a megyeházára a pirosárga-kék nemzeti lobogót, mondván, hogy *elvileg a város már román*. Ezt minden éjjel letépték, nappal újra visszatűzték. Csak a szocialisták tiltakoztak elvi alapon, de ennek se volt semmi foganatja. Én próbáltam kollégáim körében népszerűsíteni az ő erőfeszítéseiket, de többségük csak visszakérdezett:

– És miféle zsidó huncutság ez a szociáldemokrata izé? (...)

Vegyes érzelmekkel hallgatták, amit mondtam, pedig minden agitációs szándék nélkül tettem. Volt, aki a hátam mögött azzal vádolt, hogy titokban bolsevik lettem – vagy hogy az is voltam! –, mások hiszékeny butának tartottak, aki bedől a szocialisták dumájának, ismét mások jóindulatúan figyelmeztettek, jobb ilyen időkből csöndben végezni a dolgunkat. Ki tudja, merre fordul a széljárás? Csak nagyon kevesen mondták a szemembe, hogy amit mondok, ahogyan vélekedem, az alig vitatható, de nem lesz belőle semmi! Mert ha tényleg a királyi Romániához csapnak bennünket, akkor ott két okból is elhúzzák a nótánkat: mert köztársaságiak és szocialisták vagyunk, vagy pusztán csak azért, mert magyarok. Egyik kollégám, akit nagyon érdekeltek ezek a politikai ügyek, azt mondta, hogy Károlyiék mindeme változtatásokra alkalmatlanok. Talán majd a kommunisták... tőlük még remélhetünk valamit...

1919. január 4-én szabadságot kértem, házasságkötés céljából. Siket Traján igazgató még november elején megígérte, amikor Váradra helyeztek, és ismertettem vele családi terveimet. Utasította közvetlen főnökömet, hogy adjon néhány napi szabadságot Albisra, illetve Érolasziba való

eltávozásom végett, hogy a lakodalmat megtarthassuk. (...) Elutaztam tehát, hogy előkészítsem a január 7-re tervezett esküvőnket, már azt a részét, ami a vőlegényre tartozik. De anyagi nyomoromban – úgy emlékszem – semmiféle ajándékot nem vittem, mert ide 20, oda 50, emide 15 korona, mire eljött az esküvő napja, talán 20 korona „cincogott” a zsebemben. Rettentően restelkedtem emiatt, szívesen vissza is csináltam volna az egész cécót, vagy legalábbis elhalasztottam volna, ha Piroska nem sürgeti oly konokul, és ha magam nem tartottam volna attól, hogy vonakodásomat valamilyen mértékben az Ágnessel való újratalálkozás és az abban rejlő, belőle táplálkozó titkolt remények befolyásolják. Nem akartam utólagos önmarcangolást. Meg aztán én mindig magamtól féltem a legjobban! Kis belelovalással a falnak lehetett ugratni, sose féltem senkitől, de magamtól mindig. A legerősebb ellenfelem voltam. (...)

Ami az esküvőt illeti, az számomra feledhetetlenül megalázó volt. Elméletileg addig is tudtam, mert hallottam egyet-mást a koldusszegények és a bizonyos vagyonnal rendelkezők közötti házasságkötések hátrányairól, de gyakorlatilag csak az esküvőm napján kezdtem tanulni ezt a leckét. A falusi szokásoknak megfelelően nagy hűhót csináltak Érolasziban a lakodalomból. Tinót vágtak, hordó borokat áldoztak a szomjas torkoknak, hogy senki se mondhassa: Kolozsvári Piroskától sajnálta a mostohája a lakodalmi költségeket. Mikor szóvá tettem Zsófi nénémnek az én anyagi helyzetem és a nagy hűhó közötti ellentétet, azzal torkolt le, hogy ő bizony nem hajlandó az én kedvemért – kedvemért? – a falu szájára tenni magát! És engemet? – kérdeztem. Gondolja, hogy a falu nem tudja, ugyanolyan jól, mint én, hogy üres zsebbel veszem el a „jómódú”-nak álcázott Kolozsvári Piroskát? Telve keserűséggel, szégyenkezéssel, engedve a szokásokból származó kényszerhelyzetnek, alig vártam, hogy eljőjjünk onnan, ahol még a menyasszonyi tánc pénz is a néném fizette ki helyettem, kölcsönképpen. Mikor aztán visszajöttünk Váradra, most már ketten, ifjú feleséggel, egyszerre megjött minden eddig itt-amott visszatartott járandóságom. Ha csupán két héttel halasztottuk volna el az esküvőt, már nem lett volna okom a szégyenkezésre menyasszonyom és családja előtt, mert mások mit érdekeltek engem! Igaz, akkor már egy lábassal kevesebbet vásárolhattunk volna az árvaszéki letétből, mert Zsófi

néném jövendölése szerint addigra is romlott a pénz.

Az eseményt megelőző hónapokban én még tanultam is! December közepe táján szakvizsgáztam segédtisztjelöltnek, valamit emelkedett is a munkabérem. De most már ketten voltunk hozzá. Túlzott előnyöket nem élveztem, mert Soós Jenő főnök úrról az a hír járta, hogy nem szereti a katonákat, pláne a gyorstalpalással képzett postásokat. Meg a parasztokat se szerette. Bennem egyesülve találta az összest. Éreztettem is velem, ellentétben Sikettel. Ha szóba álltam valamelyik altiszttel, már hívatott:

– Magára panasz van, Nagy úr, hogy nem tud, vagy nem akar tekintélyt tartani! Sokáig nem hittem, de ma saját szememmel láttam egy postaaaltiszttel társalogni!

Forgott velem a szoba. Forradalom idején ez az ember még itt tart? De ha nem változna a világ, akkor is! Az altiszt nem ember?

– Mi közös témája lehet egy tisztviselőnek egy altiszttel? Jegyezze meg: velük csak annyi lehet beszélőnivalója, hogy ide menjen, oda menjen, ezt hozza be, azt vigye ki! Értette?

– Hallani hallom, főnök úr, de érteni nem értem! Én is alulról jöttem, a háború, a doberdói agylövés dobott ide. Igaz, máskülönben is tanulni akartam, és lehet, hogyha az sikerül, most én lennék esetleg az ön főnöke! És ön mit érezne, ha engem a még magasabb főnökség megfegyelmez-

ne, mert magával, a beosztottammal beszélgetek? Hogy embernek nézem?

– Ezt megjegyeztem magamnak, Nagy úr! Sajnálom, hogy így gondolkodik! Még végül maga lesz majd itt a nagy bolsevik postás!

– Jaj, főnök úr, én többre tartom önt annál, mint ahogy előttem megnyilatkozik! Csak nem gondolja komolyan, hogy a bolsevisták, a kommunisták ellen, akiktől ön annyira fél, akkor harcolok eredményesen, ha lenézem a nálam alacsonyabb beosztásban dolgozó embereket? Én éppen hogy felnézek az altisztjeimre, mert még az én éhbéremnél is alacsonyabban kell beérniük, s abból megélniük. És én, pláne így, házason, a magaméból se tudom kettőnket eltartani!

– Űriasszonyt kellett volna házhoz vinnie, nem parasztlányt! – vágta oda a főnök úr.

– Miért! Hogy éhen haljunk? Kvalifikált, tanult úri lány hozám nem jött volna feleségül, aki meg csak a rongyot rázza, annak rongyot is kellene vennem. A feleségemnek viszont van pár hold földje, egy kis szőlője hozományként.

– Elmehet! – intett a kezével, mint aki legyet hajt ki az ajtón.

Ágnessel akadtam össze, véletlenül. Felindultan meséltem el összetűzésemet a főnökkel. Felháborodottan értesült róla.

– Őrült az az ember? Na majd én is elmondom neki a véleményem, hogy kit maceráljon, ne magát, Imre! Fogalma sincs, hogy ki, mit ér. Inkább meséljen az esküvőről...

Kitört belőlem a keserűség. Mindent úgy mondtam el, ahogy történt. Ágnes hallgatott. Nem szólt egy szót sem. Szeme sarkában könnycseppek gyűltek össze, majd leperregtek az arcán. Végül azt mondta:

– Látja, milyen az élet! Én meg válok. Megírtam Gergőnek: elegendem van a szemrehányásokból és a seholsincs férjből! Különben is, jön Váradra apám! A románok elhurcolták Kolozsvárot, a Fellegvárban tartották, ütötték, verték, majd elengedték azzal a feltétellel, ha eljön onnan. Üzente, hogy mindenképp átjön a csucsai demarkációs vonalon, szereznek neki szállást. Elmentem a Körös utcai házunk lakóihoz, kiderült, hogy ők viszont menekülőben vannak a Dunántúlra, félnek a románoktól. Írok anyámnak. És visszaállítjuk a Körös utcai Tatár-otthont! Mit szól hozzá? Otthagynom

a vén Habsburg-nyalót az Űri utcai főbérletében. Csak nem tudom, hogyan tudjuk a demarkációs vonalon áthozni a bútorainkat. A menekülőktől is szinte mindent elszednek. Van egy kollégánk, az megígérte, hogy a segítségemre lesz. Román származású, ő majd szót ért a fajtábeliakkal. (...)

Amikor 1918 végén Berthelot francia tábornok Váradra érkezett, és Ágoston Péter kormánybiztossal (a Jogakadémia professzorával) tárgyalt, aki inkább francia megszállást javasolt a franciáknak, mint románt, Berthelot elcsodálkozott: „Nem értem, ez a város is magyar? Kolozsvár is? Szatmár is? Arad is? Temesvár meg magyar, szerb, de főleg német, aránylag kevés románnal? Mit akarnak akkor a románok ezekkel a Kárpátoktól nyugatra és délre eső területekkel? Jól becsapták az antant-megbízottakat 1916-ban, Bukarestben, a titkos egyezményben kikényszerített intézkedésekkel!” Olyan valaki mondta nekem ezt – tette hozzá Tatár bátyám –, aki jelen volt a tábornok dühös kifakadásakor.

De ez nem változtatott a leányzó fekvésén, legfeljebb a francia tábornokok közötti vitákban merült fel némelykor. Az Erdélyi Román Kormányzótanács elnöke az egyesület sűrgető Iuliu Maniu lett. A januári kommunista megmozdulások hatására, a Károlyi-kormány helyzete és megbízhatósága antant-körökben kérdésessé vált. A szocialisták hol kiléptek, hol beléptek a kormányba, az antant egyszerre csak lefújta a

Csucsáig előrehaladt román katonai behatolást, és visszapa-rancsolta őket Bánffyhunyadi. Ágoston Péter ezután Buda-pestre került, a kormány tagja lett, helyébe dr. Katz Béla lépett a bihari kormánybiztosi funkcióba. Kicsit fellélegez-tünk a románok visszarendelésének hírére: talán mégse lesz Váradon román megszállás. Ez segítette elő Tatár Géza bátyám Váradra visszajövetelét is, és reménytelivé, hogy feleségét és ingóságait kimentheti Kolozsvárról.

Piroska végigülte az estét úgy, hogy egy szót se szólt bele a társalgásunkba. Talán nem is értett belőle semmit. Csak kínálgatta a pogácsát. Én verseimből is felolvasgattam Tatár bátyámnak, mivel őneki kiváló érzéke volt az irodalomhoz is, nemcsak a tonettszékekhez és a hajlított bútorok művészi színvonalú kivitelezéséhez. Adtam a véleményére. Egyik-másik versemet kétszer is elolvastatta, úgy megragadta őt a jó értelemben vett, klasszikus módon értelmezett „dilettan-tizmusom”. (...) Én tudom, hogy esztétikai, verstani és egyéb szaktudományok mérlegére téve, verseim egy része, vagy akár egy-egy sikerültebb versem néhány sora is hiányérze-tet kelthet. Csupán annyi a kérdésem: mi volt előbb, a vers, a költemény vagy az olvasatuk, elemzésük révén megfogal-mazott versszéptan? És még annyit is kérdeznék, hogy Pető-fi, Arany, Tompa (aki nekem bizony tetszik!), Tóth Árpád, Szabó Lőrinc, Ady Endre, József Attila, Sinka, Radnóti vagy Illyés Gyula kijárt-e előbb valamiféle versírástani szaktan-folyamot, oklevelet szerzett-e a költészet gyakorlásához, avagy úgy kezdte, mint én? Csak összehasonlíthatatlanul nagyobb művészi tökélyre emelte a maga „dilettantizmusát”, költői kedvtelését.

Nem az a baj, hogy 1918-ban, 1919-ben, amikor – eltérően a korábbi, ifjabb kori népdalutánzó verseimtől – kezdtem mélyebb gondolatokat is poétikusan kifejezni a magam sze-rény tehetsége szerint, verseim tökélyét túlértékelve, az elis-mert szaktekintélyeket igyekeztem elkerülni, hanem az, hogy ezt az öntúlbecsülést végig, mostanáig (!) megtartottam rossz tulajdonságaim között. Ahonnan egy versemet vissza-küldték, azzal, hogy nem tetszik, oda többé én nem is küld-tem másikat, mondván, ha ti olyan okosok vagytok, írjatok magatoknak szebbeket, jobbakat. Így aztán „életművem” túl-nyomó része, e sorok írásáig, füzeteimben, noteszeimben, papírlapjaimon, itthon, dossziékba zárva várja a teljesen

bizonytalan föltámadást. Pedig egy időben igen erős jelzés érkezett – honnan, akkor nem is tudtam, kitől és hogyan! –, hogy némi csiszolgatás-sal, nagyobb művészi tökélyre töre-kedve, neves költővé is válhatnék. Ha erőltetném. De sose erőltettem. Telje-sen kielégített, ha szűkebb baráti kör-nyezetem elismert; nyilvánosságra ritkán törekedtem velük, és hamar visszavonultam csigaházamba, ha hozzám ért valami, a legudvariasabb elhárítás vagy bírálat formájában.

Egy, egyetlenegy versem – mert az az enyém! – szándékom ellenére és tud-tom nélkül futott be (ma kétesnek mondott, mert félremagyarázott) karriert, ez pedig a Reményik (Vég-vári) Sándor neve alatt ismertté vált *Eredj, ha tudsz* című költemény!

A dolog hiteles története, vázlatosan leírva, a következő: Tatár Géza bátyám és több kollégám, valamint Ágnes ösztönzésére, addig írt versei-met fel-felolvasgattam szűkebb baráti összejöveteleken, hozzánk látogató kollégák előtt. Én különösen Tatár bátyám ösztönzésére, valamint egy váratlan esemény hangulatában, írtam egy verset, azoknak címezve, akik a veszély hírére, hogy itt esetleg más, nevezetesen román világ lesz, kezdtek összepakolni és elindulni a bizonytalanságba, egy remélhetően – mert a békekötés előtt még körül nem határolható – számunkra megha-gyandó Kis-Magyarországba. Még a nagy, a békekötést követő repatriálá-sok előtt megindult a távozók áradata az Alföld, Debrecen, Budapest irányá-ba, sejtve, hogy ott etnikai-nemzetisé-

gi alapon se lehet elidegeníteni a területeket. Volt ugyan, aki előbb csak ide, a történeti Erdélytől nyugatra eső partiumi területekre, városokba (Szatmár, Nagykároly, Nagyvárad, Arad) és járásokba menekült, itt megállt, de később, a román seregek ideérkezése és nyugatabbra nyomulása után, tovább költözött, az Alföld és a Dunántúl irányába.

Akkori magyar postás kollégáim egy jelentős hányada is közéjük tartozott. Úgy döntöttek, hogy továbbmennek, kicsivé zsugorodó hazánk olyan területeire, amelyek – tudunkkal – nem képezték vita tárgyát majdani hovatarozandóságukat illetően. Mikor láttam ezt a nagy vándorlást, és amikor meghívtak egyik kollégánk váradi szőlőkertjében tartandó búcsúlakomájára, írtam egy megrendülésemben, felháborodásomban és rémületemben fogant verset, *Eredj, ha tudsz!* címmel. Úgy éreztem, ez egyik legjobb versem, mert sikerült benne felkavart érzelmeimnek megfelelő színvonalú kifejezést adnom. A ma közismert szövegváltozatát idézem: „Eredj, ha tudsz... Eredj, ha gondolod, / Hogy valahol, bárhol a nagyvilágon / Könnyebb lesz majd a sorsod hordanod, / Eredj... // Szállj, mint a fecske, délnek, / Vagy északnak, mint a viharmadár, / Magasából a mérhetetlen égnek / Kémleld a pontot, / Hol fészekrakó vágyaid kibontod. / Eredj, ha tudsz. // Eredj, ha hittelen / Hiszed: a hontalanság odakünn / Nem keserűbb, mint idebenn. / Eredj, ha azt hiszed, / Hogy odakünn a világban nem ácsol / A lelkedből, ez érző fából / az emlékezet új kereszteteket.” És így tovább... A vers végén a magam álláspontját is megfogalmaztam: „Itthon maradok én! Károgva és sötéten, / Mint téli varjú száraz jegenyén. / Még nem tudom, jut-e nékem / Egy nyugalmas sarok, / De itthon maradok! // Leszek őrlő szű az idegen fában, / Leszek alj a felhajtott kupában. / Az idegen vérben leszek a mérreg, / Miazma, láz, lappangó rút féreg, / De itthon maradok!...”

Voltak, akiket megríkatott a vers, szinte mindenkit megrendített, nagy sikert arattam vele. El is kérték legelső, nyers változatát, és én gondolkodás nélkül odaadtam. Az egyik Hughes-távirdász kolléganóm, Tauber Adél vette magához, és mint utólag kiderült, még aznap este leadta az összes nagyobb, már megszállt vagy még szabad magyar város postahivatalának, ahol szintén működött Hughes-berendezés (betűíró távirógép). Persze, ez még az az eredeti változat volt,

amelyet én írtam, betűhíven, nem az a kismértékben cizellált, javított, pársorral bővített változat, amely aztán a Kolozsvárott élt kiváló magyar költő, Reményik Sándor neve (illetőleg Végvári költői álneve) alatt vált közismertté, és ún. irredenta protokollverssé majdan, a Horthy-korszak nemzeti és iskolai ünnepein.

Hogy Reményikhez miként juthatott el? Föltételezéseim vannak csupán, mivel ezt vele megbeszélni – noha a találkozás már elő volt készítve – a költő 1941-ben bekövetkezett halála miatt nem sikerült. Úgy vélem, a kolozsvári főpostán, a „Hughes-nél” szolgálatot teljesítő kollégától kaphatta meg, vagy valakitől, aki ott lemásolta, és terjesztette. Mert különféle változatokban, igen csekély szövegeltéréssel már másnap újra körbejárt, gépelt példányokat láttam kézzel kézre adni, és ez nyilván így volt más városokban is. Reményik Sándor tisztességes művész volt, s nem revizionista-irredenta versfaragó, mint egy időben, a második világháború után beállítani igyekeztek őt. Az 1930-ban kiadott *Romon virág* című verskötetében közölte – tudtommal talán először – a *Kiadom a részed* című költeményét, amely – bár nem sejtette, hogy viharos sikert aratott versének, az *Eredj, ha tudsz!*-nak ki az eredeti megfogalmazója – az ismeretlen költőtársnak „kiadta” a sikerből a részét. Egyúttal megvallotta, hogy a „plágium” nem plágium, és csak azért nem tud az eredeti költőtársnak szerzői jogot visszaszolgáltatni, mert nem tudja, ki ő. Az a másik, a „részemet” kiadó költemény ugyanis így szól:

Kiadom a részed

*Én a rivaldán lámpafényben álltam,
Te messze, messze, hátul, a homályban.*

*Engem mindenki látott, – senki Téged:
Most kiadom a társ-szerzői részed.*

*Felét a zúgó, tapsoló tömegnek,
Felét a fénylő, szomorú szemeknek.*

*A néma döbbenetnek is felét,
De a szeretet egész erejét.*

*Egy vershez adtam ritmust s rímeket,
Te „csak” ihlető szenvedésedet.*

*Egy roppant sorsot példáztunk mi ketten,
De rád nézett az Isten szívesebben,*

*Ki, – míg én égő fény-gyűrűben álltam,
Álltál, szerényen, hátul, a homályban.*

1930. február 17.

Emlékezéseim olvasója most joggal kérdezi: miért nem léptél elő a homályból? Miért nem nyújtottad a kezed, hogy átvegyed a „részedet”? Ami, ha csak fele az egésznek, s akképpen nem is egészen méltányos, mert több a részed benne, a versben, de mindezt az aránytalanságot teljesen kiegyenlíti az a költőtársi tisztesség, hogy Reményik Sándor minden felszólítás, szemrehányás, és követelés bevárása nélkül, önként akar „fizetni”, nem is sejtve, hogy kinek!

Az olvasónak igaza van, de ha így kérdez, nem ismeri, mert nem ismerheti az én akkori, egészen 1940 őszéig tartó, nyomorúságos életemet. Esetem, tudom, nem tipikus. De akik még élnek Váradon, akik ismertek akkor – szomszédok, utcánkbeliek, rokonok, volt kollégák –, tudják, hogy nekem a két háború közti román világban, hadirokkant nyomorék voltomban, minden erőmet és figyelmemet lekötő próbatétel volt – amíg lehetett – kenyérben maradni; négytagúvá gyarapodott családomnak legalább pusztá kenyeret adni, kiegészít-

sen érte, mert azért volt azon lekvár is néha, meg kicsi vaj. De rádióm például 1941 tavaszáig nem volt! Magyarországi lapok, amelyekben az *Eredj, ha tudsz!*-hoz hasonló hangvételű és mondandójú vers megjelenhetett, vagy olyan antológiák, amelyekben szerepelhetett volna Végvári eme irreudentának bélyegzett verse, a román-magyar vámon és határon nem jutottak át, legalábbis hozzám, állami alkalmazottnak el nem értek! Én Magyarországra a trianoni békekötés után 1941-ig már nem utazhattam, egyfelől anyagi okokból nem, másfelől „megbízhatóságom” nem kockáztathattam, hiszen úgy is kenyeremre tört az akkori hatalom. Rendkívül szegényes, falusiasan egyszerű életformánk közepette, egyszerűen nem jutott se tudomásomra, se írott formában hozzám, hogy odaát, túl a határon, hatalmas sikerrel szavalják ezrek és tízezrek az *Eredj, ha tudsz!* című költeményt, amelyhez pontosan hasonló címűt és tartalmút én is írtam valamikor, 1918 táján, de azt elkérte tőlem akkor egy kolléganőm, Tauber Adél. Mások bizonyára voltak százezerrel, akik rádión át hallhatták, de ők meg nem mesélték el éppen nekem... Minek mondták volna? Tele volt az akkori magyar rádióadás irredenta és nacionalista fűzfapoéta-termékekkel, honnan tudhatták volna, hogy ez az egy engemet valamilyen okból érdekel, és jó lenne, ha tudnék róla?

Volt nekem erről a versről egy fogalmazványom, az igaz. De azt, a hatalomváltás napjaiban, 1919 április után beragasztottam házi-könyvtáram egyik öreg kötetének

leválasztott, majd visszaragasztott kérge alá. Ez a régi könyv – ma is megvan! – a Szvorényi József: *Magyar irodalmi szemelvények* egybefűzött, keményfedelű, vaskos két kötete volt. Ott szunnyadt a ceruzával írt fogalmazvány, törlésekkel, áthúzássokkal, két évtizeden át. Az akkoriban gyakori és kiszámíthatatlan célú házkutatások elől dugtam oda, de úgy beragasztottam, hogy amikor a második bécsi döntés után kisebbik fiam Magyar irodalom tankönyvében a Végvári *Eredj, ha tudsz!*-át fölfedeztem, leküzdve fölháborodásomat, hogy engemet meglóptak (nem tudva még akkor a szerző *Kiadom a részed* című verséről), elhatároztam, hogy előbányászom az eredetét, és leleplezem a költői csalást! De úgy beragadt a fogalmazvány a Szvorényiba, hogy csak cafatait tudhattam előszedni, amelyekről ugyan részletek olvashatóak voltak, de nem bizonyíthattak semmit, hiszen ha rádió hallhatta, megtanulhatta bárki, lemásolhatta, és elrejtette az irredentának bélyegzett, ünnepelt költeményt.

Gondoltam, többet érnek a tanúk. Nekiálltam Észak-Erdély visszacsatolását követőleg fölkeresni régi kollégáimat, azokat, akik azon a Kurtág-féle szőlőskerti búcsúdélutánon részt vettek, és ha lehet, a Hughes-kezelőnőt, aki tőlem az eredetét elkérte, és távirón az országba szétküldte. Egy-két személyt tudtam hónapok múltán fölkeresni – ők is mind repatriáltak, vissza se jöttek a bécsi döntés után, nehezen ment a dolog, más tennivalóm is volt –, de amikor tanúsítványukkal a levelet a költőnek megfogalmaztam, akkor már ismertem a *Kiadom a részed* című versét, és levelemben – gesztusától megbékítve – illedelmesen jelentkeztem a „részemért”, kérve, hogy közösen hozzuk nyilvánosságra a tényeket. És néhány nap múlva, egy reggel azt olvastam az újságban, hogy elhunyt Reményik Sándor Kolozsvárott...

Fiaim ösztökéltek, hogy amíg van élő tanú, hozakodjam elő valamelyik újság szerkesztőség révén az ügygel. Lehet, hogy nem hihető – mert általában nem efféle magatartású emberek világában élünk most se, akkortájt se abban küszködtünk –, én viszonzásul a *Kiadom a részed* nagyvonalúságáért, hasonló mód nagyvonalúan lemondtam arról, hogy egy elhunyt, kiváló költőnk emlékét „kikezdzem” az ügy szövegével. Nem és nem! Nem voltam hajlandó sem a család, sem kisebbik fiam magyartanárnak, Bartsch Sándornak az ösztökélő rábeszélésére se hozzányúlni az elhalálozott költő immár elfogadott,

teljes életművéhez, és rosszindulatú rágalomnak kitenni magamat, miszerint benyálazom – egyéni érdekből vagy fontoskodásból – az országosan becsült és elismert költő jellemét. Nem jelentkeztem a „részemért”. (...)

Egyébiránt az eredeti szövegen általa elvégzett szövegmódosítások és pár soros hozzáírások jó részéért csakis hála és köszönet érzése tölt el, hiszen a verset jelentősen megemelte. Van azonban benne szavak, sorok, hozzáírt fél versszakok, amelyeket én – ha módomban állhatott volna elemezni a változtatásokat – nem helyeselt volna! Talán ezeknek köszönhető, hogy a különben közismert formájában, a Reményik-változatban ismert költemény az irredentizmus bélyegét hordja magán, de talán még így se indokoltan. Ráragadt, mert a Horthy-korszak „mindent vissza!” jelszavával rendezett nacionalista, irredenta ünnepségeken szavalták, szélteben-hosszában. Ha valaki ezt a verset – akár a Reményik-féle változatában is – gondosan elolvassa, nem talál mást benne, mint hogy költője nem ért egyet az elmeneküléssel, az elvándorlással; ott kell megvinni a sorsunkkal a szülőföldünkön, ahová születésünkkor lerakott a gólya. Ott próbálni a Sors ellen valamit tenni, ha rossz. És nincs semmi biztosíték arra, hogy másutt jobb lesz. – Ez van a versben, a mondandóját a lényegére kopasztva. Mi ebben az irredenta?

(Folytatjuk)

A szöveget gondozta és szerkesztette
SZILÁGYI ALADÁR

ZEKE ZSUZSANNA

„Testvéri üdvözlét a testvérnek”

Ady Endre és Octavian Goga kapcsolata¹

Kultúra Az Ady Endrével kialakult barátság kezdete

Octavian Gogát 1912 márciusában rágalmazásért (nemzeti-ségi izgatásért) egy hónapra ítélték el. Sajtóvétség címén – a *Țara Noastră (Országunk)* című folyóiratban közölt Petrescu-vers² miatt – börtönbüntetésre ítélte őt a magyar hatóság. Ady baráti és egyben testvéri üdvözlét küldött neki, levelet írt a szegedi börtönbe és eszmeközösséget vállaló cikkben állt ki mellette a *Világ* hasábjain.³ „Mikor Goga Octaviant, a románok nagy költőjét Szeged úri börtönében traktálta a hivatalos magyar vendégszeretet, üdvözlét küldtem Szegedre. Testvéri üdvözlét a testvérnek. Köszöntő szeretetet a nemes harcosnak [...].”⁴ Gogának jólesett ez a gesztus, hiszen sorsát a románok többsége is csak közönnyel kísérte.⁵ Ady cikkét a Goga vezetése alatt álló *Luceafărul* című szépirodalmi folyóirat teljes egészében közölte román fordításban.

Ady átérezhette Goga helyzetét, hiszen 1901-ben ő is bíróság elé került a *Nagyvárad Friss Újságban*⁶ megjelent *Egy kis séta* című cikke miatt, amely a váradi klérus ellen szólt, ostromozta annak reakciós és szélsőségesen klerikális magatartását. A *Tiszántúl* katolikus újság azonnal reagált Ady soraira⁷, a káptalan három hónap elteltével megindította a sajtópert, majd a nagyváradai törvényszék ítélete 3 napi fogház és 10 korona pénzbüntetés volt.⁸ Ady az imént említett cikkében utal is a hasonló, Gogával együtt érző sorsára. „Hiszen volt részem egy kevés dutyiban betűheccért, bátorságért, népszerű indulatért is [...]”⁹

Király István szerint Ady a kezdetekben Gogáról mint barátjáról beszélt, közel állt hozzá, mert a nemzetiségi jogok plebejus harcosát, a parasztsággal azonosuló, hozzá hasonlóan a népért kiálló művészt látta benne, aki egyben eszmei és költői társ is számára. Adyt vonzhatta Goga költői személyi-

ZEKE ZSUZSANNA irodalomtörténész (1989, Baja), az ELTE Irodalom- és kultúratudomány mesterképzésének Összehasonlító irodalom- és kultúratudomány szakirányát végezte, az ELTE Irodalomtudományi Doktori Iskolájának hallgatója. Disszertációjának témája **Csinszka levelezése. 2013-tól két éven át az Ady Emlékmúzeumban dolgozott, múzeumpedagógiai foglalkozásokat tartva mások mellett Ady Endre és Csinszka kapcsolatáról. A Petőfi Irodalmi Múzeum Művészeti és Relikviatárában dolgozik.**

1. Az Ady Endre, Juhász Gyula és József Attila A Holnap városában. Költők és koruk VI. konferencián elhangzott előadás kibővített szövege. Nagyvárad, 2014. szeptember 19.
2. HORIA PETRE PETRESCU (1884–1962) *Mínei mele (Kezemnek)* című verse.
3. KOVALOVSKY MIKLÓS, *Emlékezések Ady Endréről*, V. kötet, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993, 384.; Pálffy Endre, *Goga Octavian pályafutásának néhány*

sége, 1909-ben Bölöni Györgyné – Itóka – hívta fel a figyelmét a Goga-féle Ady-fordításokra. Ady szerette Gogában, hogy azt teszi, amit ő, mint ahogy írta egyik cikkében: „Szerelem, hisz én is azt csinálom, hogy élsz, dalolsz és harcolsz”.¹⁰

Goga és a Nyugat – a Nyugat szerkesztőivel való megismerkedés

Ady 1913 februárjában személyesen találkozott Gogával, meglátogatta a Császárfürdőben, majd ezt követően Ady bemutatta őt a *Nyugat* tagjainak, a modern magyar irodalom képviselőinek.¹¹ A magyar költő vacsorát rendezett a Városmajor Szanatóriumában a Párizsból hazatérő és átmenetileg Pesten tartózkodó Goga tiszteletére. Goga szerint „Ennek az emlékezetes társvacsorának kimondott célja az volt, hogy magyar és román írók ismerjék meg egymást, és a sovínizmus kicsinyes szempontjai fölé emelkedve keressük meg a népet összekötő kapcsot az általános kultúrafelfogásban”. Ady Lajos emlékei alapján nehezen oldódott a társaság, mígnem azért még éjfél felé átmentek a Philadelphiába, ahol Fenyő Miksa társaságában Goga megjegyezte: „Ez idő szerint csak egy nagy költő él a világon: Ady Endre.”¹²

A román költő még évek elteltével, 1937-ben is örömmel emlékezett erre az estére: „Visszaidéztem szemeim előtt a »Nyugat« régi munkatársait, kik valaha a szegény Adyval élükön egy budai kis korcsmában oly rendkívüli szeretettel fogadtak [...] sohasem fogom elfelejteni ezt az éjjeli Szimpoziont, mely lelki-leg oly közel hozott minket.”¹³

Ady és Goga nyílt levelei

1913-ban nyílt irodalmi vita kezdődött Ady és Goga között. Goga 1913. január 7-én Gróf Zichy János kultuszminiszternek az erdélyi románok elmagyarosodásáról szóló cikkére reagálva a *Romanul*-ban kifejtette érveit az új magyar irodalom ellen szóló támadásával, nagy határozottsággal részletezi, hogy magyar nép már a magyar irodalomban sincs jelen, gyökértelen kultúra a mai magyar, megmagyarosítani másokat a magyar irodalom a jelenlegi műveivel nem képes. Cikkében szembe fordult Zichyvel, a Tisza-kor-

mozzanata, Filológiai Közlemény, 1959 (5. évf.) 1–2. szám, 210–215.; Domokos Sámuel, *Octavian Goga, a költő és műfordító*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1971, 226–241.; Király, 1982.

4. Ady Endre, *Goga Octavian rabsága*, Világ, 1912. április 17., Ady ekkor már több hete a Városmajor szanatóriumában fekiüdt. Hatvany Lajosnak írt levelében a fogsághoz hasonlítja helyzetét. „Szomorú szanatóriumi fogságból szeretettel köszöntlek.” (Bp, 1912. márc. 8.)
5. Octavian Goga levele Ady Endrének, Szeged, 1912. március 13. (MTA K 6/120)
6. Ady 1901-ben a nagyváradi *Szabadság* hírlapírója volt, de Halász Lajos – a *Nagyváradi Friss Újság* hadgyakorlatra bevonuló szerkesztője – megkérte Adyt, hogy távolléte idejére vállalja lapjának összeállítását. A felelős szerkesztést a lap társkiadója, Boros Jenő nyomdász vállalta, de a szerkesztés Ady feladata lett.
7. „Aki olvasta annak megvan a maga véleménye e merényletről, a lapcskát pedig bűnvádi úton fogják tisztességre és igazmondásra tanítani.” In *Konkolyhintegetők*, Tiszántúl, 1901. április 23.
8. BALLA ERNŐ, *Hatvan éve, hogy Ady Endrét fogházra ítélték*, Ország-Világ, 1961. nov. 29.
PÉTER I. ZOLTÁN – TÓTH JÁNOS, *Ady Endre nagyváradi sajtópere és börtönapjai, Egy kis séta*, Noran Libro, Budapest, 2012.
9. Ady Endre, *Goga Octavian rabsága*, Világ, 1912. április 17. „Szeged börtönét csak úrkodó ifjúságom úrfikorból, párbajért ismerem.”
10. KIRÁLY ISTVÁN, *Intés az őrzőkhöz, Ady Endre költészet az első világháború*

mány kultúrfölény-gondolatát hirdető oktatásügyi miniszterrel.¹⁴ Goga 1913-ban szemítának gúnyolta a magyar irodalmat, „féltette” a magyar nemzeti szellemet a zsidóktól.¹⁵ „*Ady Endre hipermodern költészetéből, minden verlainéi egzotikusságával, érzékeny, beteg egocentrizmusával, kifejtethet a magyar vér féktelen szenvedélyét és heves akaratoságát, viszont Szép Ernő csengő szólása és szójátékai elárulják a terézvárosi gamint, a pureet simple zsidót.*” Támadás volt ez a modern magyar irodalom és a *Nyugat* ellen, azzal vádolta a lapot, hogy a hagyományos kulturális értékek elutasításával egy idegen: „zsidó szellemiségű” irodalmat erőltet rá a magyar olvasóközönségre. Az „inferiorisnak” tekintett népek jogát és öntudatát védte, valamint az új magyar irodalom állítólagos idegenségére utalt. Állította, hogy a magyar irodalomból eltűntek Jókai romantikus típusai, Kemény báró makacs nemesei, Mikszáth vidám parasztjai. A város – Budapest – vette át a szerepet amerikanizmusával, zsidóival és a külföldi, elhasznált klisékkel. Végső megállapítása, hogy „*a magyar nemzeti irodalom véget ért a költészetben Petőfivel és Arany Jánossal, a prózában pedig Mikszáthtal, helyet csinálva a zsidó nemzeti irodalomnak, mely napjainkban uralkodik*”, ezáltal az elmagyarosodás nem is jelenthet rájuk – románokra – nézve veszélyt.¹⁶ Goga gondolkodásában kezdetektől antidemokratikus elemek kerültek előtérbe, majd-hogynem úton volt már az 1938-as fasiszta miniszterelnöki pozíciója felé. Viszont emellett egyben el is árulta a magyar irodalomban való jártasságát, annak alapos ismeretét.¹⁷

Ady válasza a „jó barátjának” nevezett Goga írására **Goga Oktávián vádjai** (1913) címmel jelent meg a *Nyugatban* (a nyugatosokkal való közös találkozás emlékével olvasta a vádakat Ady, sokáig halasztgatta rá a választ).¹⁸

Ady védte a zsidókat és a nemzetiségeket, a zsidóság és a magyarság együttélését szükségszerűnek tartotta, közben gúnyolta Goga konzervativizmusát és antiszemitizmusát.¹⁹ Az *Új versek* megjelenése után megindult a támadás Ady önkritikus magyarsága és költői újszerűsége ellen. A *Nyugat* indulása után megerősödött a kulturális antiszemitizmus, a lap szerkesztői, munkatársai között sok volt a zsidó, ami felkeltette többek között a konzervatív körök ellenszenvét, valamint a *Nyugat* modernségét, tematikáját is támadták.²⁰ Ady visszautasította Goga egyes kortárs pesti írókról szóló

éveiben, 1914–1918, I. kötet, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982., Ady Endre, Magyar és román, Levél Goga Octavianhoz, Világ, 1914. január 25. Domokos Sámuel, Octavian Goga magyar irodalmi kapcsolatai, Filológiai Közlöny, 1960 (6. évf.), 2. szám, 225–230. Ady együtt érzett a szomszédos román néppel. Szívből üdvözölte az 1907-es romániai parasztlázadást. Majd mikor a romániai parasztlázadójára a máramarosi románok is fellázadtak, Ady újságcikkben üdvözölte őket és Máramarost az ország egyetlen forradalmi helyének nevezte. Ettől kezdve Ady figyelemmel kísérte a nemzetiségi kérdésben megindult vitát és szót emelt a magyar–román közeledésért. Ennek egyik megnyilvánulása volt, hogy védelembe vette Gogát.

11. Kovalovszky, 1993, 384.
12. Goga cikke az *Infrățirea* 1924. dec.11-i számában található, magyar fordításának egy részlete olvasható az *Igaz Szó* 1957-es emlékszámában Corneliu Codarcea: *A korabeli román sajtó Ady Endréről*, 909–910.
13. Domokos Sámuel, *Goga problémák (III.)*, Filológiai Közlöny, 1984 (30. évf.), 1. szám, 89–106. Conrad Ottónak írott levél, 1937. április 1.
14. Király, 1982.
15. Vezér Erzsébet, *Ady*, Philobiblon, München, 1994, 18, 61–82.
16. Braun Róbert (ford.), *Goga Octavian a magyar kultúráról*, Huszadik Század, 1913.; Octavian Goga, *Egy anachronizmus: magyar nemzeti kultúra*; Király, 1982.
17. Király, 1982.

véleményét, védelembe vette Bíró Lajost, Molnár Ferencet, Bródy Sándort. Amit Goga a magyarság gyengeségének tekintett, azt Ady erénynek fogta fel (főként a nyugat felé való nyitást).

Goga lapja, a *Lucaefărul* reagált Ady cikkére, dicsérte a magyar költő irodalmi nagyságát, de mindeközben védelembe vette Gogát Ady gúnyolódásával szemben. Helytelennek vélték, hogy Ady kiállt a zsidó származású írók mellett, akik mindig is kirekesztettek maradnak, hiába próbálják őket asszimilálni, nem fogják tudni sohasem.²¹

*Octavian Goga költő
és politikus*

A két költő 1914 elején ismét nyílt vitába keveredett. 1913 végén, 1914 elején Goga tagja volt a román küldöttségnek, akik Tisza Istvánnal egyezséget akartak kötni. Erre a hírre reagált Ady a *Magyar és román, Levél Goga Octavianhoz* című cikkével.²² A cikk kulcsszava a nép volt. Ady rá akarta döbbsenteni Gogát a szöveges jelentésére, az etnikaira és a szociálisra. „Lehetetlen, hogy te sakál-ravaszsággal, politikusok agyafúrtságával és vérért-bérért csattogó fogával még néped szerelméért is népet árulj.” Ady helytelenítette a tárgyalásokat, határozottan hangoztatta Tisza-ellenességét.

18. „román kollégám és jó barátom, Goga Oktávián”

„Szántszándékkal halasztgattam Goga Octavian túlságosan lármát keltett önbátorító vádjaira a választ, mert e vádakat nem akartam komolyan venni, s mert majdnem csak tegnap volt, amikor is baráti asztalhoz kerítettem Gogát Ignotusékkal.” (Ady Endre, *Octavian Goga vádjai*)

19. „Nincs kedvem itt a románok legjobb fejlett antiszemitizmusához magyarázattal szolgálni [...], de a román zsidógyűlölet majdnem bizáncian szép. Viszont az én hitem [...], hogy az Isten csak egyet teremtett a magyarság javára, a zsidót. Zagyva, álmos vérségünk s sötét keletiségünk ellen adott ellenmérget ez, anti-veronál. Nagyszerű, zsidó eredetű írónk is vannak [...]”

20. Vezér, 1994.

21. Domokos, 1971, 233.

22. Király, 1982.; Ady Endre, *Magyar és román, Levél Goga Octavianhoz*, Világ, 1914. január 25.

gét, és úgy ítélte meg Goga szerepvállalását, hogy ő a magyar és a román földbirtokosok egyezkedését kívánja elősegíteni. De mindemellett továbbra is barátjának nevezte: „Hidd el, hogy szeretlek, szeretem érzelmes, gyönyörű népedet, szeretem úgy, mint a magamét [...]”.²³

Király István szerint a név nélkül megjelent válaszcikket valószínűleg nem Goga írta (de olvashatta, beleegyezett), melyben az állt, hogy „Nekünk azokkal kell megegyeznünk, akik ma a hatalmat birtokolják, mivel viszonylag kedvezőbb... helyzetbe kerülünk.” A politikus mindenek fölé helyezte a nemzeti szempontot, győzött nála a nacionalizmus, ezt bizonyítja az is, hogy 1914-ben már nagy sikerrel játszották Goga magyarelles darabját, *A jegyző urat (Domnul Notar)*.²⁴

Ady válasza a **Levél helyett Gogának** című nyílt levélben olvasható, ebben 1915-ben nyilvánosan megszakította a román költővel való barátságát.

„Goga Oktavian nevezetű barátommal aligha szoríthatok már és még az életemben kezet, holott ez nekem fáj.” Ady azt állította, hogy megérti Goga Octavian, meg is bocsátana neki, de Gogát nem tartja rá érdemesnek. Úgy érzi, hogy jelenleg csak fájdalom, szomorúság éri, „földi komédiának” írja le a jelen helyzetet. Ennek ellenére Gogával szemben a saját helyzetét jobbnak ítéli meg. A következőképpen fejt ki: „Egy nemzet, aki!/] súlyos

23. Ady Endre, *Magyar és román, Levél Goga Octavianhoz*, Világ, 1914. január 25.

24. Király, 1982, 204–205.

shakespeare-i helyzetben legjobbjai valakijének megengedi; hogy embert lásson az emberben, s terhelt, teli magyarságával a legszigorúbb napokban is hisz a legfőlségesebb internacio[na]lizmusban, nem lehetetlen jövő[új] nemzet. Amelyik nemzet ma internacionalista fényűzéseket engedhet meg magának, nyert ügyű.” Ady úgy vélte, hogy meg kell őrizni az internacionalizmust a nemzeti elvakultságok időszakában is. A népek szabadságának, egyenlőségének, együttműködésének és barátságának fenntartását kell erősíteni.

Úgy látta, hogy a politikus a Liga Politică nevű szeparatista szervezet tagjaként Erdély elcsatolásán munkálkodik, egyre inkább jobbra tolódik, és távol esik az ő demokratikus elveitől.²⁵

1915-ben Goga élharcosa volt Erdély Romániához csatolásának, aktívan közrejátszott hazája antant melletti hadba lépése érdekében, hiszen ígéretet kaptak Erdély megszerzésére, majd a későbbiekben az első román fasiszta miniszterelnök lett és erősen eltért a humanista eszméktől.²⁶

Goga politikai pályafutása, miniszterelnöksége

Goga 1919 és 1930 között háromszor volt miniszter, kultusz- miniszter, művészeti, majd belügyminiszter.²⁷ Hivatalba lépésekor több zsidóellenes korlátozást vezetett be a románoknál, egyebek mellett tervezte a zsidó tőkével működő újságok megszüntetését is, de mikor Tabéry Géza (Adyval közös barátja) felkereste őt a romániai magyar újságírók szövetségének a nevében és kérte, hogy gondolja át a tervét, hiszen ez az intézkedés súlyosan érintené a magyar lapokat is, a politikus megígérte, hogy erre mégsem fog sor kerülni.²⁸

Gogáról alkotott eltérő vélemények

Goga előbb említett cselekedete is egyike volt azoknak, amelyek elősegítették, hogy eltérő vélemények alakuljanak ki a költő-politikusról. El kell választani a politikai pályafutását az irodalmi munkásságától, nem szabad csak a politika felől értékelni. Gogában mindvégig élt Ady emléke, a

későbbiekben, már Nagy-Románia megalakulása után is, mindig kifejezésre juttatta barátságát és tiszteletét az elhunyt Ady iránt, politikailag is támogatta emlékének erdélyi gondozását.

Dénes Zsófia könyvében beszámol róla, hogy miként segítette Goga 1922-ben Ady szüleit. Fehér Dezső tanácsára az Ady-szülők Gogához fordultak, amikor az agrárreform miatt kisajátították volna a birtokukat, kérték ezen törvény alóli mentességüket. Goga a család kérésére elment Váradra, és a Fehérék lakásán való találkozáskor ígéretet tett a birtok megtartása ügyében.²⁹ Fehér Dezső a beszélgetést követően a lapokban

25. Vezér, 1994, 18.

26. Király, 1982, 132.

27. Domokos, 1984. Goga minisztersége: 1919. dec. 5. – 1920. márc. 13. / 1920. júl. 13. – 1921. dec. 17. / 1926. márc. 20. – 1927. jún. 4.

28. Domokos, 1974, 347–351.

29. DÉNES ZSÓFIA, *Akkor a hársak épp szerettek, Legendaoszlátó emlékezések és dokumentumok Ady Endre váradai életéről*, Gondolat, Budapest, 1983 (1957). Ady Lajos útlevelet is szeretett volna, éves vízumot, hogy könnyedén látogathassa a szüleit Debrecenből. Nem tudni, hogy megkapta-e, viszont külön levelet is írt ez ügyben Gogának. DOMOKOS SÁMUEL, *Újabb adatok O. Goga magyar irodalmi kapcsolatairól*, Filológiai Közlöny, 1968 (14. évf.), 1–2. szám, 237–240.

beszámolt az otthonában lehetővé tett találkozásról. Tabéry Géza *Tiltakozom! Üzlet Ady Endre sírja fölött* címmel röpiratot adott ki, tiltakozott a Fehéréknél való találkozás ellen, és hogy ezt Fehér közzé is tette a lapokban, felhasználva Adyt saját céljaira. A röpiratra Fehéren kívül Goga is reagált (1922. február 15.). Goga nem tudta, hogy milyen viszonyban volt Ady Fehérékkel, viszont állította: „*Kötelességemnek tartottam azonban megragadni minden alkalmat, hogy igaz tiszteletemet lerőjam iránta, és csupán ez az oka, hogy ezen az alapon mindenkivel szóba állok... Hogy egy kicsit visszaélnek velem, lehetséges, mert az Ady-parolával nálam mindig megnyílik az ajtó. Az Ady-kultuszt jogosultnak találom, mert az ő szikrázó poétalelkéből csupán fényáradat sugárzik felénk..., másodsor pedig a magyarság és a román nép természetes, fatális közeledésére nem tudok alkalmasabb összekötő kapcsot elképzelni, mint egy fényes költői címert. Ezért kérem Önöket, magyar írókat, méltóztassanak valóságos Ady-propagandát üzni, és higgyék el, ebben én mindig a szolgálatukra állok.*” Goga levele tükrözi Ady iránti megbecsülését.³⁰ Továbbá tettei is, hiszen „1922-ben a bukaresti parlamentben egyszakaszos törvényt hozott, amellyel Ady szülei érminszenti birtokát az akkori kisajátítás alól kivételteztette”³¹ – olvasható Dénes Zsófiánál. Viszont Kovalovszky Miklós fejtegetése szerint Goga ekkor nem volt miniszteri szerepben, nehezen hozhatott törvényt, de befolyásolhatta az ismeretsége által. A föld mentesítéséhez nem kellett külön törvény, elegendő volt az agrárbizottság döntése.

Ady-ünnepségek

1924. július 20–21-én Ady szüleinek aranylakodalma alkalmából Zilahon és Érminszenten is ünnepségeket rendeztek, amelyek engedélyezése, támogatása főként Octavian Goga érdeme volt.³²

Majd 1935. október 14-én Színi Sebő Zoltán domborműve került az érminszenti házhoz. Az első tervek alapján a művész a csucsai sziklákba akarta Ady mellszobrát belefagrasztani, de a megvalósítását a hatóság nem engedte, noha Goga is támogatta volna, hiszen a birtok akkor már az ő kezében volt, mert 1920-ban Ady özvegyének is segítségére sietett, mikor a csucsai kastélyt kívánta eladni.

A csucsai kastély

A kastély eladásában közrejátszott, hogy Erdélyt Romániához csatolták, és az új román törvények változásokat hoztak az erdélyi birtokviszonyokat illetően. Az optálási törvény kimondta, kisajátítják (államosítják) mindazon személyek vagyont, akik nem veszik fel a román állampolgárságot, vagyis a magyarra optáltak, a magyar állampolgárság megtartása mellett döntöttek. Csinszka magyarnak vallotta magát, ezért úgy döntött, hogy eladja a kastélyt, még mielőtt kisajátítaná a román állam. A

30. Tabéry Géza, *A csucsai kastély*, NAT Könyvek, Nagyvárad, 2004, 83. Kovalovszky Mikós, *Emlékezések Ady Endréről II.*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974, 578, 599. Nem a Goga és az Ady család találkozásával volt baj, hanem a helyszínnel, hiszen Fehérék biztosították, és Fehér Dezső túlzott kultuszt üzött Adyval való kapcsolatából. Gogát barátjának nevezte, noha korábban még nem találkozott vele. Goga nevét a *Nagyváradai Naplóban* nem lehetett megtalálni, míg nem lett belőle politikai tekintély. Fehér telefonált Csucsára és felajánlotta a találkozáshoz a váradi helyszínt, majd utólag reklámot csinált belőle, kérkedett vele.

31. Dénes, 1983 (1957), 380–381.

32. Jászai Andor, *Adyok a romániai Ady-kultusz történetéhez*, Igaz Szó, 1957. november, 927–934.

kastély árulásáról Hatvanynak is beszámolt 1919 őszén egyik levelében. „*En most Csucsá eladásával foglalkozom. 600 000, sőt 700 000 koronát ígérnek érte – el nem sietem a dolgot, de ha pénzt tudok kapni, és gondjaimat lerázom, itt hagyom a hazai földet.*”³³

Csinszka levélben kínálta fel Gogának a birtokot, s az nem is alkudott, megadta a kért egymillió lejt, de mire lezajlott az eladás, a rohamos pénzromlás miatt nem futotta többre az összeg – az özvegy állítása szerint – egy szörmekabátnál.³⁴

A kastély valószínűleg nem lehetett túl jó állapotban az eladás időszakában, amire szintén Csinszka tesz utalást Dapsy Gizellának írt levelében: „*En Csucsát pár éve eladtam Goga Octaviannak, mert nem volt pénzem helyrehozni és fenntartani [...]*”³⁵ (1923. április 30.) Veturia Goga is alátámasztja, hogy rossz állapotban volt a kastély, ellenezte férjének a „romhalmaz” megvételét. Csinszka adásvételre vonatkozó nyilatkozatában (1920. október 2.) kifejti, hogy eladta a csucsai és kisszebeni ingatlanát a rajtuk lévő épületekkel és tartozékokkal együtt Octavian Gogának, továbbá feljogosítja a vevőt, hogy az elköltözése óta jogtalanul elhordott ingóságokat saját magának visszakövetelhesse.³⁶ A politikus a kastélyt a megvásárlása után neobizánci stílusban átépíttette, és a berendezés visszaszerzésére tett kísérletet,³⁷ továbbá bővítette a birtokot, és több hektár földet is vásárolt a református egyháztól.³⁸

Goga 1930-ban személyesen is megismerte Csinszkaét, feleségével együtt járt Márffyéknél Budapesten, találkozásukról a *Pesti Napló* is beszámolt.³⁹ Hosszú évek elteltével, 1942-ben Márffyék vissza akarták perelni az örökösöktől a kastélyt, azt kifogásolva, hogy az akkori áraknak nem megfelelő összeget kaptak érte. Gyárfás Elemér jogtalanul találta a Goga-féle, méltányos szerződés megtámadását, állást foglalt a perigény elutasítása mellett.⁴⁰

Goga és a magyarok

Goga az Adyval folytatott vita után is kedvelte, nyomon követte a magyar irodalmat és műfordításai által megismertette azt a román közönséggel, fordításokat készített többek

33. *Levelek Hatvany Lajoshoz*, szerk. Hatvany Lajosné, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1967, 264. (MTA Ms 375/2)

34. Kovalovszky, 1993, 118.

35. Tabéry, 2004, 82., Csinszka levele Dapsy Gizellának: Nagyvárad Ady Endre Emlékmúzeum, Ady-gyűjtemény 1605.

36. Kovalovszky, 1993, 155., Legenda Ady fiáról: Farkas Aladár hírlapíró állította, hogy Ady Endre után egy fiúgyermek maradt, akit Octavian Goga nevelt fel. Goga azt állította az újságíróknak, hogy mikor megvette a kastélyt, teljesen ki volt fosztva, a környékbeliek mindent elhurcoltak onnan, de ő házkutatásokat rendezett. Állítása szerint rátalált egy emlékkönyvre, amely Ady-verseket tartalmazott. Goga emberei egy fiút is találtak, akiről azt állították, hogy Adynak egy cselédleánytól született törvénytelen gyermeke. Goga hosszas nyomozást végzett az ügyben, mikor már nem volt kétsége, magára vállalta a fiú felnevelését, az Andrei Ciucia nevet adta neki és csendőrtiszt vált belőle. Kovalovszky Miklós is kitér könyvében az állítólagos Ady-fiú legendájára, aki Adyék egykori román szobalányának gyereke volt, valamint Benamy Sándor is foglalkozik Csucsai Péter / Andrei Ciucia kilétével.

37. Kovalovszky, 1974, 578.

38. A csucsai paktum: Goga a minisztersége alatt többször látott vendégül politikusokat a birtokán. 1923 őszén az erdélyi Magyar Párt vezetési és az Ave-rescu tábornok Néppártja kötöttek itt „csucsai paktum” néven elhíresedett,

között Petőfi, Arany, Ady és Madách műveiből. Az *ember tragédiája* fordítását 1934-ben adta ki.

A magyar írók közül többen elismerték Gogát, levelekben tartották vele a kapcsolatot, többen dedikált könyveket küldtek számára. Móricz Zsigmond 1926-ban erdélyi látogatásakor elismerően nyilatkozott a román költőről. „Az erdélyi politikusok között van egy barátom: Goga Octavian, akivel Csucsán találkoztam Ady Endrénél. Igen rokonszenves, intelligens, jóakarátú fiú volt akkor. Mostani szereplése sem kellemetlen, sőt igen elismerésreméltó.” A román költő nem szigetelődött el a magyarságtól, többekkel barátságban volt, olvasta az új magyar könyveket, levelezett pesti ismerőseivel.⁴¹

A húszas években (1924. december 11-én) Goga nyilatkozott az Adyval való kapcsolatáról. Bevallotta, hogy a kezdetekben Ady *Új versek* című kötete mély benyomást gyakorolt rá – a korábbi verseit is ismerte a nagyváradi és a pesti lapokból –, megragadta a verselés művészete és a versekbe foglalt politikai hitvallás. Merész igazodása a francia irodalom felé szakítást jelentett a hivatalos magyar politika és irodalom hagyományaihoz. Meglepte őt Ady forradalmisága, de személye nagyon rokonszenves volt számára. Felidézte Ady baráti gesztusát, amikor ő börtönbüntetését töltötte, valamint a *Nyugat* szerkesztőivel töltött, magyar és román írók megismerkedéséről szóló kellemes estéjét. „A mi szép és reményteljes programunkból nem lett semmi. Ady iránti barátságom azonban megmaradt. [...] írni fogok Adyról, a román olvasóknak meg kell ismerniük Ady géniusztát [...]”⁴²

Pálffy Endre szerint Gogának kettős arca volt, a nacionalista politikusé és a nemzetiségek iránt megértéssel lévő költőé. A *Halál zsong* című utolsó versében az úttévesztésére tehet utalást, kettős énjének megbánására, hiszen gondolatai nem az elmúlt eseményeken járnak, hanem azon, amit egykor másként tehetett volna.⁴³

További problémák

Végezetül fontosnak tartom kiemelni, hogy további kutatásokra lenne még szükség az Ady és Goga témakörben, hiszen rengeteg megválaszolatlan kérdés van, amelyre

talán a romániai levéltárak, esetleg a Goga-hagyaték adhat választ. Különböző, egymással ellentétes megítélések forognak a kortársak között Octavian Gogáról: jótékonykodott vagy jól járt, talált-e valamit a kastélyban még vagy sem, mennyire volt romos állapotban a kastély a megvételkor? Ő maga nyilatkozik interjúkban, de mennyire hihetők az állításai, volt-e valóban Adynak fia, akit ő nevelt fel, vagy ez csupán legenda? Sajnos a visszaemlékezések vagy újságcikkek megalapozott bizonyításra nem elegendők, hivatalos iratokra lenne szükség, hogy előrébb mozdítsák a kutatást.

titokban létrejött írásos megegyezést. (Tabéry is írt róla rögtön, amint Veturia Gogától megtudta.)

39. B. S.: *Goga Oktavian: „Vonjuk le a földrajzi predesztináció következményeit!”* In: Pesti Napló, 1930. júl. 15.
40. Kovalovszky, 1993, 155. Gyárfás Elemér romániai magyar szenátor.
41. Domokos, 1984, 89–106.
42. Corneliu Codarcea, *A korabeli román sajtó Ady Endréről*, *Igaz Szó*, 1957. november (V. évf.), 906–912.
43. Domokos, 1984, 89–106.

Felhasznált szakirodalom

- Ady Endre, *Goga Octavian rabsága*, Világ, 1912. április 17.
- Ady Endre, *Goga Oktávián vádjai*, Nyugat, 1913/ 10. szám. Disputa.
- Ady Endre, *Levél helyett Gogának*, Világ, 1915. január 24.
- Balla Ernő, *Hatvan éve, hogy Ady Endrét fogházra ítélték*, Ország-Világ, 1961. nov. 29.
- Benedek István, *Ady Endre szerelmei és házassága*, Szenci Molnár Társaság, Budapest, 1991.
- Benkő Samu, *Monológ alkonyatban*, Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2005, 222–243.
- Braun Róbert (ford.), *Goga Octavian a magyar kultúráról*, Huszadik Század, 1913.
- B. S.: *Goga Oktavian: „Vonjuk le a földrajzi predesztináció következményeit!”* In Pesti Napló, 1930. júl. 15.
- Bustya Endre, *Egy magyar nyelvű Goga-levél 1922-ből*, Korunk, 1981 (40. évf.), 7–8. szám, 603–605.
- Corneliu Codarcea, *A korabeli román sajtó Ady Endréről*, Igaz Szó, 1957. november (V. évf.), 906–912.
- Csinszka, *Életem könyve, Boncza Bertának, Ady Endre özvegyének visszaemlékezései*, szerk. B. Lukáts Júlia, Vitályos László, Kelenföld Kiadó, 1990.
- Csontos Márta, *Octavian Goga románságtudata és irodalomszemlélete az erdélyi multikultúrában*, Erdélyi Toll, 2014 (6. évf.), 1. szám, 156–168.
- Dénes Zsófia, *Akkor a hársak épp szerettek, Legendaoszlato emlékezések és dokumentumok Ady Endre váradi életéről*, Gondolat, Budapest, 1983 (1957), 380–381.
- Domokos Sámuel, *Az Ady–Goga-konfliktusról – egy cikk okán. Két új román dokumentum*, Akadémiai Kiadó, Bp., Filológiai Közlöny, 1973 (19. évf.), 3–4. szám, 459–460.
- Domokos Sámuel, *Goga problémák (I.) A publicista Goga közéleti szereplése Magyarországon*, Filológiai Közlöny, 1982 (28. évf.), 2–3. szám, 296–304.
- Domokos Sámuel, *Goga problémák (II.)*, Filológiai Közlöny, 1983 (29. évf.), 3–4. szám, 447–455.
- Domokos Sámuel, *Goga problémák (III.)*, Filológiai Közlöny, 1984 (30. évf.), 1. szám, 89–106.
- Domokos Sámuel, *Magyar–román irodalmi kapcsolatok*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1985, 29., 37–38., 104–112., 112–131.
- Domokos Sámuel, *Octavian Goga, a költő és műfordító*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1971.
- Domokos Sámuel, *Octavian Goga 44 napi miniszterelnöksége*, Filológiai Közlöny, 1978 (24. évf.), 3. szám, 347–351.
- Domokos Sámuel, *Octavian Goga magyar irodalmi kapcsolatai*, Filológiai Közlöny, 1960 (6. évf.), 2. szám, 225–230.
- Domokos Sámuel, *Újabb adatok O. Goga magyar irodalmi kapcsolatairól*, Filológiai Közlöny, 1968 (14. évf.), 1–2. szám, 237–240.
- Enyedi Sándor, *Goga, Madách és az erdélyi magyarok*, Mozgó Világ, 1992 (18. évf.), 11. szám, 71–78.
- Erdély Adyja. Verseik, elbeszélések, publicisztikai írások*, összeállította és bevezette Pomogáts Béla, Pro Universitate Partium Alapítvány, Nagyvárad, 2007, 21–24., 270–276.
- Farkas Aladár, *Ady Endre fia volt Csucsai Endre, akit Romániában egy népitélet során meglincseltek?*, Demokrácia, 1946. december 22.
- Gáldi László, *Domokos Sámuel: Octavian Goga, a költő és műfordító*, Filológiai Közlöny, 1972 (18. évf.), 3–4. szám, 492–495.
- Gáldi László, *Goga pesti évei és a Luceafărul*, Egyetemes Filológiai Közlöny, 1941, II. füzet, 140.
- Hatvany Lajos, *Ady. Cikk, emlékezések, levelek*, szerk. Belia György, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977, 604–605., 606–607., 617–620.
- Jászai Andor, *Adytok a romániai Ady-kultusz történetéhez*, Igaz Szó, 1957. november, 927–934.
- Király István, *Ady és Csinszka, Egy szerelem és egy házasság története*, Kortárs, 1980. jan., 101–128.
- Király István, *Intés az őrzőkhöz, Ady Endre költészete az első világháború éveiben, 1914–1918, I. kötet*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982.
- Kovalovszky Mikós, *Emlékezések Ady Endréről II.*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974, 578., 599.
- Kovalovszky Miklós, *Emlékezések Ady Endréről, V. kötet*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993, 118., 146., 384.
- Levelek Hatvany Lajoshoz*, szerk. Hatvany Lajosné, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1967, 264., 272–273., 274–275., 300–301., 321–322., 358–359., 387–389., 410., 457–459.
- Mikó Imre, *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. dec. 1-től 1940. aug. 30-ig*, A „STUDIUM” Kiadása, Budapest, 1941, 47–49.
- Molnár Szabolcs, *Domokos Sámuel: Octavian Goga, a költő és műfordító*, Helikon: Irodalomtudományi Szemle, 1972 (18. évf.), 3–4. szám, 521–522.
- Pálffy Endre, *Goga Octavian pályafutásának néhány mozzanata*, Filológiai Közlöny, 1959 (5. évf.), 1–2. szám, 210–215.
- Péter I. Zoltán – Tóth János, *Ady Endre nagyváradi sajtópere és börtönnapjai, Egy kis séta*, Noran Libro, Budapest, 2012.
- Pomogáts Béla, *Ady Erdélye és Erdély Adyja*, Kortárs, 1996 (40. évf.), 2. szám, 5–16.
- Robotos Imre, *Az igazi Csinszka. Szembesítés, Ady–Csinszka szerelmének, házasságának legendaköre és valósága*, Ferenczy Kiadó, Budapest, 1995.
- Sas Péter, *Goga és a magyarok*, Történelmi Szemle, 1986 (29. évf.), 3–4. szám, 490–492.
- Tabéry Géza, *A csucsai kastély*, NAT Könyvek, Nagyvárad, 2004.
- Tatár Géza, *Egy elfelejtett Goga-levél*, Korunk, 1966 (25. évf.), 5. szám, 723–724.
- Varga József, *Ady és kora*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1977, 437–442., 431.
- Vezér Erzsébet, *Ady*, Philobiblon, München, 1994, 18, 61–82.

TÓTH HAJNAL

„Ha együtt alkotunk, hatványozza magát a tehetség”

Drámafordítói műhely a PKE-n

Hét nap alatt hét rövid drámát fordított le angolról magyar nyelvre a budapesti Pázmány Péter Katolikus Egyetem és a nagyváradi Partiumi Keresztény Egyetem néhány diákjából és oktatójából álló csapat. A műfordítói műhely, amelynek ezen a nyáron a PKE adott otthont, felolvasósínházi esttel zárult. Műfordításról és „műhelytitkokról” a tábor vezetőjével, SOMLÓ ÁGNES műfordítóval, egyetemi adjunktussal beszélgettünk.

Mi mindenre kell figyelnie egy műfordítónak? Milyen szerepe lehet a fordításnak a nyelvújításban? Megannyi jó téma vetődik föl egy drámafordítói műhelybe látogatván.

Ötödik alkalommal szervezték meg a nyári Drámafordítói Műhelyt közösen, a két egyetem égíse alatt. Minden második évben a nagyváradiak a házigazdák. 2014-ben és 2016-ban Piliscsabán tartották meg, ahol ugyancsak nyugodt körülmények között munkálkodhatnak a fordítók. Jövőre újból Piliscsabán találkoznak a műfordító tábor résztvevői.

„Úgy indult az egész, hogy Maior Enikővel (dr. Maior Enikő egyetemi docens, a PKE Bölcsészettudományi és Művészeti Karának dékánja – szerk. megj.) kávézás közben beszélgettünk egy csíkszeredai konferencián arról: de jó volna, ha Váradon is bele lehetne kóstolni abba, milyen egy drámafordítói műhely” – mesélte Somló Ágnes műfordító, egyetemi adjunktus (Pázmány Péter Katolikus Egyetem), akivel a felolvasóest előtt beszélgettünk.

A Pázmányon van szakirányú irodalmi fordító-műfordító képzés. Somló Ágnes egykori tanítványai már gyakorló műfordítók, és mindnyájan elvégezték azt a műfordító programot, ami ma az egyetlen, e tárgyból egyetemi diplomát nyújtó képzés Magyarországon.

TÓTH HAJNAL újságíró, szerkesztő (1971, Nagyvárad). Szülővárosában érettségizett, újságírói tanulmányokat folytatott, majd a PKE szociológia szakán diplomázott (2007). Előbb a Bihari Napló riportere, szerkesztője, majd a nagyváradi Reggeli Újság napilap munkatársa. 2014 májusától a Várad folyóirat kulturális rovatának szerkesztője.

Akár mérnöki vagy orvosi diplomával is jelentkezhet valaki az egyetemi szintű angol nyelvi műfordítói képzésre, ha úgy érzi, irodalommal szeretne foglalkozni. A műfordítói hivatásban is vannak megtanulható és megtanulandó szakmai készségek, amelyek ismeretében eleve egy magasabb szintről indulhat a fiatal fordító.

Egymás gondolataiból táplálkozni

Somló Ágnes megjegyezte: nem szabad bezárni a kapukat. A váradi műhely is a kapunyitogatás része.

„Izgalmas kísérlet, amelynek során közösen, alkotóközösként végzünk egy amúgy magányos feladatot. Hetekkel korábban elküldöm e-mailen a kiválasztott darabokat a műhely résztvevőinek. Aztán a táborban minden nap ízeke szedünk egy-egy drámát. Lebontjuk az összes burkát a műnek. Ha együtt alkotunk, hatványozza magát a tehetség. Közösen figyelünk a szöveg közegére. Valaki valamit kitálál, de még nem az igazi. Erre valaki asszociál rá, és csiszolódik tovább a fordítás. Egyik ötletből jön a másik. Egymás gondolataiból táplálkozunk. A diákjaim, volt tanítványaim segítik egymást. Néhányan doktori értekezést is szeretnének erről írni” – magyarázta a műhelyvezető műfordító.

Somló Ágnes jó szívvel adja át munkájának tapasztalatát. Mintegy ötvenkötetnyi saját fordítása van. Vallja: lényeges dolog átadni a tudást, hogy ne mindenki külön-külön találja fel a kereket. Miért kellene újra és újra feltalálni a kereket? Meg kell ismerni, majd tovább kell fejleszteni azt. Tisztaban kell lenni azzal, hogy valaki mit nem tud, és hogy mit, hol, hogyan kell erősítenie.

Szó volt arról is, hogy a magyar nyelv mindig is táplálkozott a műfordításokból. Kazinczy Ferenc is műfordítással kezdte

írói pályáját. Fordította például Shakespeare *Hamletjét*. A Kazinczy-féle nyelvújítás is javarészt a műfordításon alapult. Többféle nyelvi hatásról beszélhetünk. Érdekes megfigyelni a nyelvi innovációt, azt, hogy miként alakul, változik, fejlődik a nyelv. Somló Ágnes arra is fölfigyelt, hogy az erdélyi, partiumi és a magyarországi diákok szlengje mára már szinte egyforma. Betudható ez annak, hogy felgyorsult az információcsere, az internetes kapcsolatok. Néhány évvel ezelőtt még jóval inkább érzékelhető volt a különbség. Az is érdekes, ki, hogyan értelmez egy szöveget. A drámafordítás más habitust, felkészültséget igényel, mint egy regény vagy novella. Sokat lehet tanulni abból, hogy a fiatalok mit látnak a darabokban. Fiatalok és örökifjak is, mert volt már 61 éves antropológus résztvevője is a műhelynek.

A felolvasószínház utáni csoportkép a 2017-es Drámafordító Műhely csapatáról. Somló Ágnes az ülő sorban balról a harmadik

A színdarabokat Somló Ágnes választja ki. Kortárs rövid drámák kerültek az idei programba. Jobbára fiatal amerikai szerzők alkotásai, de talált néhány ausztrált is. Az avantgárdtól a társadalmi szatírán és szerelmi történeten át az abszurdig sok minden megtalálható volt az idei reper-toárban. Az egyik mű abszurd. Mint egy Cummings-vers. „Mindig kialakul a drámaf fordító műhely hangulata. A tavalyi meglehetősen komor, sötét volt. Az idei meg politi kusabb, szatirikusabb.” Az előző műhelyeken létrejött fordí tások kötetben is megjelennek. Somló Ágnes természetesen azon van, hogy a mostani alkotások is megjelenhessenek majd könyvben.

A műfordítás mint szitakötőlet

És hogy milyen egy jó műfordító? „Nyitott. A világra. A másik emberre. Kell legyen empátiája. Szükséges, hogy beleérezze magát a darabba, a figurába. A teljes művet át kell látnia. Néha, bizony, tudatosabban, mint a szerzőnek. Amikor fordítok, olyan vagyok, mint a színész, amikor készül a szerepére. Érzelmileg azonosulok a figurával. Aztán időnként megkocogtatom a vállamat, s mondom magamnak: a teljes szövegösszefüggést nézd. Nagyon tudatosnak kell hát lenni, hogy átláthassunk, felismerjük bizonyos dolgokat. Hogy felismerjük az egymásra rakódott rétegeket, hogy ez a szövegrész egy másik szövegrészre alapozódott. Kell kulturáltság, hogy felismerjük, ott épp egy idézet található, aminek aztán utána kell nézni, hogy az idézett műnek van-e már fordítása. Fel kell fejteni a burko kat. Ma már könnyebb a fordítói munka az online szótá rakkal. Bár én nagyon szerettem, szeretem a könyvtárakat is bújni. Persze az online módszer időt takarít meg” – mesélte Somló Ágnes.

A műfordításban vannak jogok és kötelességek. Van, ami kor a kiadó elfogadhatatlan feltételeket próbál szabni a műfordítónak. A magyar nyelv és kultúra rengeteget köszönhet a műfordítók munkájának, éppen ezért nagyobb megbecsülést érdemelnének. A műfordítás bizonyos szem pontból szitakötőlet. Az is szóba került, hogy manapság divat az irodalmi alkotások újrafordítása. Ami néha jogdíj kérdések miatt történik, nem azért, mert a régi rossz.

A sorok között is kell tudni olvasni. Érdekes lehet tanulmányozni, hogyan fordította le Déry Tibor A *Legyek Ura* című Golding-regényt; milyen kifejezéseket használ, amik utalnak az akkori magyarországi politikai rendszerre, közéleti állapo tokra is. Volt úgy, hogy Déry így üzent, mert másként nem tehetette. És tette ezt úgy, hogy nem csorbította az eredeti regény üzenetét, mondan dóját.

Irodalmi mindenevő

Somló Ágnes egy családi kiruccanás alkalmával bukkant rá egy angol nyelvű afrikai novellaválogatásra. Ez keltette föl először az érdeklődé sét az afrikai irodalom iránt. Aztán mind jobban elbűvölte az a friss és izgalmas hang, ami ezekből a fekete afrikai történetekből áradt – olvas hattam erről egy vele készített korábbi interjúban.

Arról is kérdeztem Somló Ágnest, hogy műfordítói munkássága során melyik könyv, mely művek lefordí tása volt igazán különleges élmény, öröm, és melyikkel volt különösen nehéz megbirkóznia. „Nem tudok egy bizonyos művet megnevezni, inkább csak vonulatokat, amelyek mentén sok örömteli élményem volt. Az egyik ilyen természetesen a drá mafordítás, hisz a műfordítás mel lett mindig is a színház volt a másik nagy szerelmem. Ugyanakkor az afrikai irodalom is fontos része az életemnek, és boldog voltam, ami kor afrikai műveket fordíthattam:

mesék, regények, versek, színdarabok... mindegy, hisz »irodalmi mindenevő« vagyok és imádom a kihívásokat. A legizgalmasabb mindig az, amin épp dolgozom, különösen, ha én választom. Armah *A gyógyítók* című regényét mindenképpen le akarom még fordítani, így ez az a feladat, amihez jó harminc év távolából majd visszatérek, miután nyugdíjba mentem.”

És hogy van-e kedvence a lefordított művek között? „Most is azt mondanám, hogy nem tudok egy művet megnevezni, de nyilván azokat szerettem, amelyeket magam választottam, mert ott már első olvasásra megvolt az összhang, a kapcsolat a mű és fordítója között, hisz fontosnak éreztem, hogy lefordítsam. Úgy éreztem, az a mű hozzátesz valamit a magyar kultúrához, hisz a magyar műfordítás-irodalom nagyon fontos részét, a nyitottság, a fejlődés lehetőségét adta és adja ma is a magyar nyelvű kultúrának.

Ezzel elérkeztünk a nehézségeket firtató kérdéshez. Bevallom, noha jó ötven publikált műfordítás van már mögöttem, mégis minden alkalommal úgy kezdek neki a munkának, hogy rettegek, hátha ez lesz az, amibe beletörök a bicskám, amit nem fogok tudni megoldani. Valójában ez a rémület fontos része a munkának, mert ha ezt nem érezném, akkor már csak a klisék és a megszokás, a szakmai rutin vezérelne, és az így készült műfordítás nem őszinte, nem hiteles... hiányzik belőle a valódi alkotás, a küzdelem, a megszenvedett újraértelmezés. Ennek megfelelően minden mű nehéz, és minddel küzdeni kell, de ez adja az alkotás örömét is. Így nagy hirtelen egy versfordításom jutott most eszembe, ami igen nehéz volt, de szintén magam választottam. D. H. Lawrence verseit fordítottam pályám kezdetén, és ráakadtam egy olyan versre, amely egyetlen hömpölygő mondat és hozzá igen bonyolult rímképlet társul. Ez az *Őszi eső*, ami komoly kihívás volt formai szempontból, míg egy másik gyönyörű Lawrence-vers, a *Bajor encián* gondolati szempontból volt nehéz, hiszen egyike a nagy halál-verseknek, és én akkor még túl fiatal voltam, így nehéz volt eljutnom az értelmezés egy olyan pontjára, ahol valóban megszólalt bennem a vers. (1984-es publikációról beszélünk, de a fordítások jóval korábbiak, 1978–1979 táján készültek).”

D. H. Lawrence mellett fordította Leonard Cohen, Dabney Stuart, Syl Cheney-Coker verseit. Emellett fordított többek között Erich Segal, Daniel Keyest, valamint régebben

A hét dráma (a munka sorrendjében)

1. Walter Wykes: *Sörlány* (Lázár Kinga, Szalai Dorottya és Szarvas Cecília)
2. Alice Gerstenberg: *Illuminátusok a szabad színházban* (Karászi Zsuzsanna)
3. Joseph T. Shipley: *Utánzat* (Borsody Anna, Kovács Ivett és Wagner Veronika)
4. Stephanie Alison Walker: *A nagy menet* (Martina Dzszenifer, Nagy Orsolya és Zsirka Richárd)
5. Alex Broun: *Ausztrália nemzetetlen ünnepe* (Balázs Erika, Makai Luca és Zelicicovici Benjamin)
6. D. M. Larson: *Hippi, asszony, itatóhely* (Vitályos-Bartalis Réka és Zalavári Anna)
7. Nick Zagone: *Amorika* (Erdős Alexandra, Henn Renáta és Sánta Lúcia)

A darabok végső formájukat az V. Drámafördítő Műhely alkotóközösségétől kapták.

Asszisztensek: Erényi Mónika, Mogyorósi Zoltán, Pete-Pikó (Svajcsik) Erzsébet

Az V. Drámafördítő

Műhely vezetője:

Somló Ágnes

inkább lektúrnek számító, manapság már irodalmi kategóriába sorolt írásokat, például Nicholas Sparks, Wilbur Smith, Jean Sasson műveit. 2007-ben Jeannette Walls *Az üvegpalota* című regényét az ő fordításának jóvoltából olvashatták magyarul a könyvbarátok.

*

Visszatérve a júliusi drámaműhelyhez: nemcsak jó hangulatú workshop volt ez, hanem eredményes is. A kiválasztott műveket a táborban fordították le először magyar nyelvre. És a táborzáró estén itt is hangzottak el először magyarul,

mégpedig a fordítók előadásában. A felolvasószínház után mindenki átvehette a jól megérdemelt díszoklevelet.

S ami lényeges: a drámák egy alkotó közösség munkájaként nyerték el végső formájukat, és ez jelenti azt a pluszt, amit ez a program ad. A fordítók csak az alapot, egy első változatot adnak, ebből közösen rakják össze a végső változatot.

Erdély sajtója a bécsi döntés éveiben

Napjaink erdélyi magyar történetírása több területen is deficitese, különböző okokból. Ez alól talán a sajtótörténet kivétel, hiszen e téren olyan szakemberek publikáltak és publikálnak, mint Kuszálik Péter, Cseke Péter, Győrffy Gábor, Szabó Zsolt. Összmagyar viszonylatban pedig nemrég jelent meg Buzinkay Géza terjedelmes munkája, melyben bizonyos erdélyi vonatkozású aspektusokra is reflektál. Egy időszokról azonban – melynek a forrásait ugyanakkor jól ismerjük – kevés szó esik. Ez az 1940–1944-es időszak, mely rövidege ellenére jelentős, és hatásait tekintve nem egyértelműen pozitív időszak. Ennek több, objektív és szubjektív oka is van: sokak számára ez a kor „kényes” időszakot jelent, és a források földrajzi diszperzitása is akadályt jelenthet, ugyanakkor születtek erre az időszakra vonatkozó alapos, jó munkák is – gondolok itt Balogh Béni könyveire a második bécsi döntésről, illetve Ablonczy Balázs annak idején erősen reklámozott könyvére a visszatért Erdélyről. Fleisz János könyve* a sajtótörténet és a második bécsi döntés következtében kettéosztott Erdély történelmének a keresztmetszete.

Majd tíz év telt el Fleisz János előző sajtótörténeti kötetének megjelentetése óta, mely az 1890–1940 közötti erdélyi sajtótörténetet dolgozta fel. Az újabb kötet – az ismertetett időszak rövidebb időtartamából kifolyólag – jóval tömörebb az előzőnél, ugyanakkor módszertani szempontból elemezve komplex munka.

A közhelyek használatát recenziók esetében lehetőleg kerülni kell, mégis időnként egyes tényeket nem lehet másképpen kifejezni, mint sablonok használatával. Fleisz János könyve kapcsán az első, ami eszembe jut, az, hogy jól strukturált. Tíz tartalmi részre oszlik, ezek közül az első három kimondottan bevezető jellegű fejezet, amelyekben az 1940–1944 közötti időszak Erdélyét mutatja be, a maga politikai

kettéosztott állapotában, olyan kérdéseket vévén górcső alá, mint a közigazgatás, demográfia, gazdasági helyzet vagy a politikai élet sajátosságai. A negyedik – viszonylag rövid, de annál tartalmasabb – fejezet a *Művelődési viszonyok, szellemi élet* címet viseli, és az észak-, valamint dél-erdélyi helyzetet, az itteni magyar közösség oktatási és közművelődési állapotát mutatja be, természetesen kiemelve a dél-erdélyi magyarság nehéz helyzetét.

Az ötödik fejezettel kezdődnek a kimondottan a sajtótörténetre fókuszáló, tematikai fejezetek. Különösen hasznosnak érzeltem ezek közül a hetediket, mely az erdélyi magyar sajtót helyezi általános keretbe, egyebek mellett statisztikai adatok felhasználásával is, valamint a kilencedik fejezetet, amely konkrét rövid esettanulmányok formájában mutatja be a kor jelentősebb sajtótermékeit. Teszi ezt elsősorban a földrajzi megjelenés alapján – városok, mint például Zilah, Dés, Nagyenyed stb. –, ugyanakkor kitér a főbb sajtótermékek jellemzőire is. Így például Nagyvárad esetében fő esettanulmánya az *Estilap* című napilap, amely egyértelműen a kor (vagyis a címben szereplő négy év) szülöttje, és a *Reformátusok Lapja*, melynek jelentősége túlmu-

* Fleisz János: *Az erdélyi magyar sajtó története 1940–1944*, Pécs, Pro Pannónia Könyvek, 2016. 279 o.

tat az egyház hagyományos szerepén. Nagyenyed kapcsán – ahol a román cenzúra nehezítette a magyar nyelvű sajtó fennmaradását – két gazdalapot elemez, a mai napig élő *Erdélyi Gazdát* és a *Szövetkezést*.

Ennek az utolsó fejezetnek kapcsán egyrészt *déja vu* érzésem volt, másrészt pedig nagy lehetőségeket látok témáinak továbbfejlesztésében. A *Médiakutatóban* Egry Gábor 2007-ben szubjektív jelzőkben nem szűkölködő, igencsak lehúzó kritikát közölt Fleisz János korábbi sajtótörténeti könyvéről, de azt azért megállapította, hogy szerinte a legjobban használható rész a függelékbe került adathalmaz, s ennek kapcsán az anyag adattárrá való továbbfejlesztését javasolná, Kuszálík Péter hasznosnak bizonyult, hasonló munkája alapján. Ezt szerintem is érdemes lenne elvégeznie Fleisz Jánosnak, és a két kötet megírása során felgyűjtött anyagot figyelembe véve nem is lenne ez már számára túl nehéz feladat. Másrészt pedig az e kötetben csak röviden bemutatott sajtótermékek közül egyesek önmagukban egy-egy monográfia központi témáját képezhetnék, mint például a temesvári *Déli Hírlap* vagy a csíkszeredai *Csíki Lapok*. Tapasztalataim szerint sokan idézik a szóban forgó sajtótermékeket, amikor kutatásuk szempontjából releváns cikkekkel dolgoznak, hiszen a sajtó a történelemkutatás forrásai között fontos helyet foglal el. Ugyanakkor ritkán fordul elő, hogy az idézett sajtótermék kapcsán a szerzők – hacsak nem kimondottan ez a témájuk – bővebben ismertetnék magát az újságot, amelyben az általuk idézett cikk megjelent, nem helyezik el időben, térben és eszmeiségében a szóban forgó sajtóterméket. Ez is illusztrálja, hogy Fleisz Jánosnak és tanítványainak még sok teendőjük akad majd a jövőben is az erdélyi magyar sajtótörténet feldolgozása terén.

A bibliográfiát és a lábjegyzeteket átnézve, egyrészt szembeötlő az idézési apparátusban tapasztalható következetesség,

másrészt a felhasznált források nagy mennyisége is. A szerző jól ismeri a korra vonatkozó szakirodalmat, és idézi is. De nagy mennyiségű levéltári forrásanyagot is feldolgozott, ez utóbbi ugyanakkor kivétel nélkül a Magyar Nemzeti Levéltár budapesti központi anyagai közül származik. A jövőre nézve talán érdekes lenne a bukaresti román központi levéltár anyagainak is megtekinteni – ide értem a Victoria palotában található Külügyi Levéltárat is –, valamint a különböző erdélyi megyei levéltárakban is jó anyagok találhatóak. Ugyanakkor e téma szempontjából legfontosabb maga a feldolgozott sajtóanyag, e téren pedig a dokumentáció átfogó jellegét nem lehet kétségbe vonni.

Ha különösebb értékét kell kiemelni Fleisz János e munkájának, elsősorban a kötet jó strukturáltságát, a közérthető nyelvezetet és a dokumentáció alaposágát emelném ki. Maga a főszöveg utolsó előtti bekezdésében (242. o.) a következő gondolatot is megfogalmazza: „...a jövőben alkalom nyílhat az általunk vizsgált téma egyéb megközelítésére, új fejezetekkel, új részekkel való kiegészítésére is.” Kívánjuk, hogy ez így legyen, és reméljük, hogy így is lesz.

LAKATOS ARTUR

Lelki élveboncolás a mészárszéken

Enyedi Ildikó: *Testről és lélekről*

Minden ízében különös, hidegen szép és nem egykönnyen nézhető filmet forgatott csaknem húszéves szünet után Enyedi Ildikó. A *Testről és lélekről* pontosan arról szól, amit a címe ígér: fizikai és érzelmi sérülésekről, a kétféle fájdalomról, vonzalmakról és összekapcsolódásokról, kíméletlenül, kényelmetlenül, mégis érzékenyen és empátiával.

Mozdulatlan, havas erdei táj. Hideg tónusok, mélységes csend, csak néhol rezdül egy-egy levél. Egy szarvas lépked lassan, megfontoltan a deres avaron. Aki semmit nem olvasott vagy hallott előre Enyedi Ildikó

*Közel és mégis távol.
Morcsányi Géza és Borbély
Alexandra*

Berlinale-nyertes filmjéről, azt hiheti, rossz terembe sétált be a moziban, és véletlenül egy természetfilm vetítésébe csöppent. A végtelenül nyugalmas álomból az ébredés kegyetlen: a valóság, az emberek hétköznapi világa szintén hideg színekkel operál, de teljességgel hiányzik belőle a költőiség. Egy vágóhídon vagyunk: itt nem gyönyörű, szabadon bóklászó királyi vadak, hanem utolsó óráikat élő szarvasmarhák uralják a képet, a körülöttük sürgő-forgó emberek szinte semmiképpen nem érintkeznek velük, az egész folyamat gépesített. Idegenség, kapcsolatnélküliség. Nem vegán propagandafilmről van szó, nem akarja a szánakozás könnyeit csalni a szemünkbe, de ember, vagyis néző legyen, aki nem számolja vissza a másodperceket, hogy vajon meddig kell még Herbai Máté szenttelen kame-

rájának lencséjén keresztül egyenesen a szemébe néznünk egy leölés előtt álló tehénnek. Mert, mint az a filmben egy meglehetősen rendhagyóra sikeredő állásinterjún el is hangzik, nem járható út kizárólag nyersanyagoknak tekinteni a szarvasmarhákat, holott valóban tulajdonképpen akként szolgálnak szegények – ám anélkül, hogy bármiféle emberi érzellemmel viszonyulnánk hozzájuk, ebbe a munkába bele lehet rokkanni.

A mézárszéki nyerseség a lelki történésekkel képez meghökkenítő párhuzamot. A két főszereplő, a vágóhídi gazdasági igazgató, Endre (Morcsányi Géza) és a frissen felvett minőségellenőr, Mária (Borbély Alexandra) életét sérülések keserítik meg. A férfit testi, a nőt lelki nyomor sújtja: Endre fél karja béna, Mária pedig erősen autisztikus jegyeket mutat, képtelen a kapcsolatteremtésre, ugyanakkor kényszerességre utaló tünetekkel is küzd. Két milliméterrel vastagabb zsírréteg miatt már másodosztályúvá nyilvánítja a vágóhídon készülő hústermékek zömét, magára vonva a kolléganők haragját, ami ugyanakkor őt teljesen hidegen hagyja, és a lehető legrosszabb pillanatokban mondja ki, ami a szívét nyomja, miközben sejtelve sincs róla, mennyire tapintatlannak vagy épp zavarba ejtően őszintének tűnik. A két kolléga fájdalmas lassúsággal, étkezdei találkozások és félszeg munkahelyi beszélgetések nyomán döcögve alakulató románcának útjában áll ugyanakkor a kettejük közti jelentős korkülönbség is. Legalábbis testi

síkon – lélekben minden éjjel együtt bóklásznak a téli erdőben, isznak a kristálytisza patakvízből, sőt néha még az orrukat is összedörgölik – egy hím- és egy nőstényszarvas képében.

A cselekmény alap gondolatával, jelesül azzal, hogy a két zárkózott ember egyszer csak elkezdti ugyanazt álmodni, nem volt nehéz előre találkozni, hiszen amikor februárban elhozta a Berliini Nemzetközi Filmfesztivál nagydíját, az Aranymedvét, minden erről szóló cikkben és interjúban elhangzott, de ez a film nem feltétlenül attól jó, ami történik benne, sokkal inkább attól, ahogyan. A poézis és a brutálitás, az elvont és a való, a közöny és a szenvedély, a románc és a vér szüntelenül váltogatja egymást, a legvadabb párhuzamokat és ellentétpárokat képezve a szarvas és a szarvasmarha, az erdő és a munkahelyi étkezde, a hústermék és az ember között. A bizarr vizeken Borbély Alexandra, vagyis

Mária vezet minket. A felvidéki származású színésznő arca, főleg a gyakori, közepre komponált közeliken mintha nem is lenne teljesen emberi: nemcsak a vonásai, hanem mozdulatai, riadt, apró oldalpillantásai, hosszú csendjei is gyakran inkább hajaznak szarvasra, mint hús-vér nőre. Morcsányi Géza pedig épp azért annyira megrázóan hiteles, mert nem is színész: a dramaturg-műfordítónak ez az első filmszerepe, nem alakít tehát, legalábbis nem a szó „profi” értelmében, inkább ösztönösen, zsigeri szinten azonosul a szereplővel, ami menti a fel-felbukkanó esetlenségeit is.

A vetítés kezdetére várakozva a mozi előterében elcsíptem egy párbeszédfoszlányt két idős hölgy között. Szavaikból kiderült, hogy nagyon rég nem voltak filmszínházban, multiplexben pedig, merem feltételezni, soha. „Csak ne legyen nyomasztó!” – jegyezte meg egyikük, amikor elindultunk a vetítőterem felé. Nos, egyrészt a hölgynek nem javasolnám, hogy mostanában lottószelvényt vegyen, mert ez a reménye sajnos a legkevésbé sem vált be, másrészt viszont azt is kár volna elhallgatni, hogy ez a bizarr vágóhídi románc tele van humorral. Igaz, a teremben ülő közönség a kezdeti döbbenet után vonakodva kezdett itt-ott mosolyogni, de a kézzelfoghatóan mindennapi, hoci-nesze típusú ügyeskedésektől a felkavaróan komikus önfelfedező útig, amit Mária tesz meg, sok helyütt van okunk a nevetésre.

A poénok mellett lélekemelően üdítő (és sok-sok Kossuth-díjtől csillogó) színfolt néhány magyar színészlegenda felbuk-

kanása, akik kisebb-nagyobb szerepekben színesítik a nyomasztó hangulatú összképet. Jordán Tamás pszichoterapeutaként, Mácsai Pál rendőrnyomozóként feledteti el egy-egy jelenetben, hogy bárki más is játszik a filmben rajta kívül, a kilencvenesztendős Békés Itala szerepéről pedig csak annyit mondanék, megnéztem volna a kollégák arcát a forgatáson, amikor kivágja emlékezetes aranyköpését.

Nem habkönnyű kikapcsolódás tehát Enyedi Ildikó filmje. Csendes utazás inkább befelé, olyan, ami alatt nem fogunk kényelmesen hátradőlni, sokkal inkább a karfát szorongatni, mintha valami krimit néznénk, anélkül hogy pontosan tudnánk, mitől is érezzük furcsán magunkat. A meghökkenítő kezdettől a megrázó végki- fejtetig minden pillanata egyedi élmény – vajon a magyar művészvilágban hány ilyen világszínvonalú alkotás rejtőzik még a felszín alatt, és mikor lesz, lesz-e lehetőségük megvalósulni?

NAGY ORSOLYA

Testről és lélekről

Magyarország, 2017

Írta és rendezte:
Enyedi Ildikó

Szereplők: Morcsányi Géza,
Borbély Alexandra, Nagy
Ervin,

Tenki Réka, Jordán Tamás,
Mácsai Pál

Zene: Balázs Ádám

Fényképezte: Herbai Máté

Szilágyi Zsófia

Törzsasztal irodalom-
történész,
kritikus,
egyetemi
tanár

Cegléden született 1973-ban. Pályáját az orosz irodalom kutatójaként kezdte, PhD fokozatának témája Lermontov Korunk hőse című regénye volt. Tíz éven át a veszprémi Pannon Egyetem oktatójaként dolgozott, tanított az Eötvös Collegiumban és az ELTE-n is. Ma 20. századi és kortárs magyar irodalommal foglalkozik, egyetemi tanár a Szegedi Tudományegyetemen. Eddig öt könyve jelent meg. A továbbélő Móricz (2008) című könyvéért Artisjus Irodalmi Díjat, Móricz Zsigmond (2013) című nagymonográfiájáért Móricz Zsigmond-emlékplakettet kapott; 2016-ban Balassa Péter-díjat vett át. 1997 óta ír kritikát kortárs irodalmi művekről, rendszeresen dolgozik az Alföld, a Jelenkor, a Kalligram, az Élet és Irodalom című folyóiratok számára. A Szépirók Társaságának alelnöke (2012–2015), a Móricz Zsigmond Társaság elnöke, a Kalligram folyóirat szerkesztője, az MTA ELTE tudományos munkatársa. 2013-ban az ELTE-n megszerezte az irodalomtudományok habilitált doktora címet. Legutóbbi kötete: Az éretlen Kosztolányi (Kalligram, 2017).

SZILÁGYI ZSÓFIA

„Nagyon vigyázni kell, hogymé ne azonosulj vele”

Szilágyi Zsófia tíz éven át kutatta Móricz Zsigmond életét és életművét. E nagyszabású munka eredménye az a csaknem 800 oldalas monográfia, amely a Kalligram kiadónál jelent meg. Felkavaró és gyönyörű olvasmány, mely a Móricz-naplók és más dokumentumok feldolgozása után lehetővé teszi, hogy újraértelmezzük az egyik legnagyobb magyar író életművét. A szerzővel Kőrössi P. József beszélgetett.

KÖRÖSSI P. JÓZSEF (■): *Amikor alkalmam van, mindig elmondom, hogy egy európai hírű vagy egy világhírű magyar íróat látunk vendégül. Szilágyi Zsófia mint magyar irodalomtörténész nagy valószínűséggel nem lesz világhírű, viszont már most nagy biztonsággal mondhatom el, hogy máris az az irodalomtörténész, akit hosszú évek során a legtöbbet fognak idézni, akire a legtöbben hivatkoznak, legalábbis az egyike azoknak. És amellet hogy kiváló és nagy munkákra vágó irodalomtörténész, kiváló családanya és feleség is. Ha a három együtt így összejön, az nagyon ritka, de az ő esetében így van. Azért is gondoltam, hogy ezt elmondom, mert a könyvben, amiről többnyire beszélgetni fogunk, igen-igen jelentős szerepe van annak a figurának, a férfinak, akinek az életében nagy szerepe van a nőknek, a szerelemnek, a családnak; sok-sok formája mindezeknek. És Szilágyi Zsófia ezekről is nagy bátorsággal és beleérzéssel, együttérzéssel ír, úgyhogy remélem, elég pontosan fogalmaztam ahhoz, hogy senkit ne bántsak meg.*

Zsófi, hogy lesz valaki irodalomtörténész? Ezt most azért is kérdezem, mert a bátyád, Márton is az.

SZILÁGYI ZSÓFIA (▼): Nem könnyű egy mondat- tal válaszolni erre, mert kívülről nehezen lát rá az ember saját magára. Én sosem akartam más- sal foglalkozni, amikor már akartam valamivel, illetve el szoktam mondani, mert jól hangzik, dízöz akartam lenni egy időben, de aztán szól- tak, hogy már nincs ilyen, úgyhogy erről letet- tem. Ennél nagyobb terveim nem voltak. És való- ban, a nyolc évvel idősebb bátyám irodalomtör- ténész, és mindig sokkal komolyabb embernek tűnt, mint én. Ő 18–19. századi irodalommal fog- lalkozik. Az is lehetne, hogy ő beszélt rá. Nem beszélt rá. Kicsit próbált óvni, mert amikor ő már a *Háború és békét* olvasta, akkor én Pöttyös könyveket, és nagyon aggódott, hogy úgy mara- dok. Édesapánk néprajzos. Tehát abban a világ- ban nőttem fel, hogy valaki könyvek között él, folyton dolgozik, mindig az írógéphangra alud- tunk el. Múzeumigazgatóként dolgozott, amikor én gyerek voltam, akkor Szekszárdon, és rend- szeresen jártak hozzá írók. Ott láttam Mészöly Miklóst, Csoóri Sándort, s működött egy folyó- irat, ahol édesapám szerkesztő is volt. Tehát ebbe a világba nőttünk bele. Ettől még lehetett volna lázadni is ellene, vagy azt mondani, nem akar- juk ezt csinálni. Mi mind a ketten ezt akartuk csinálni, egymástól függetlenül, hiszen nem jár- tunk ugyanabba az iskolába, a bátyám már a pályán volt, amikor én elkezdtem. Én gimnázi- umba úgy mentem, hogy ezt akarom, utána magyar–oros szakra mentem az ELTE-re.

■ *Hogyan vezetett az út Móricz Zsigmondhoz? Előtte három könyved jelent meg. Ebből az egyik szintén egy Móricz. És van egy Ferdinandy György-*

Szilágyi Zsófia-portré
Fotó: Szűcs László / Erdélyi
Riport, archív

monográfiád és A féllábú ólomkatona című tanulmányköteted, arról legalább egy írás kapcsán szeretném, hogyha majd beszélénk, de az egész kötet nagyon izgalmas, nem csak azért, mert többek között olyan szerzőket elemzel benne, akiket itt mind ismerünk, mert a Törzsszabotnak is vendégei voltak. De számomra a Kosztolányiról szóló tanulmány is rendkívül érdekes, nagyon kíváncsi voltam, hogy te mit írsz róla. Közben társadalmi funkcióid is vannak, egyebek mellett annak a Szépirók Társaságának vagy az alelnöke, amely ezt a sorozatot is támogatja. Az ÉS-nek is rendszeresen dolgozol, és a Kalligramnál szerkesztőként dolgozol, s még sorolhatnám, mi mindent csinálsz. Ezeken keresztül hogy jutottál el Móriczhoz, s miért épp Móricz?

▼ Nem kell listázni, de egy kimaradt, picit emlékezünk meg róla: én ruszistának indultam, Lermontov *Korunk hőse* című regényéből írtam a doktorimat, az is megjelent könyv formában. Lermontov épp kétszáz éve született, 1814-ben, és most épp piszkálnak, hogy menjek Lermontov-konferenciára, mert én írtam Lermontovról is. Amikor az *Ólomkatona* könyvem megjelent, utána kezdtem el gondolkodni, hogy mi az a nagy dolog, amit csinálni szeretnék, és akkor kezdtem Móriczcal foglalkozni. Ennek több oka volt. Egyrészt van egy szakmai oka, akkor úgy éreztem, ez egy nagyon aktuális kérdés, hogy nagyon elhanyagoltta vált Móricz a '90-es években. Amikor én voltam egyetemista, akkor Kosztolányi volt a szupersztár, én is belőle írtam a szakdolgozatomat, Móriczról nem hallottunk az ELTE-n '91 és '96 között egyetlen órán sem.

■ *Te jó ég!*

▼ Akkor, ugye, nem volt divatban. Czine Mihály még ott volt, de már nem beszélt róla, határon túli magyar irodalomról tartott órákat, akkor őt az érdekelte. Volt egy erőteljes úr. Viszont a kétezres évektől azt lehetett tapasztalni, hogy a kortárs magyar irodalomnak Móricz

felé fordul a figyelme; ha ez akkor nem történik meg, akkor nem tudom megcsinálni *A továbbélő Móricz* című könyvem, de akkor olyan könyvek jelentek meg, mint például Grecsó Krisztiántól az *Isten hozott*, Móricz-mottóval.

■ *Zavadának a könyve is.*

▼ Igen. Nádas Pétertől a *Párhuzamos történetek*, ahol Árvácska-újraírás van, mert van egy szereplő, Mózes Gyöngyvér, aki Árvácska újraírásaként olvasható, de említhetjük Tar Sándor könyveit, Oravecz Imrét, Háy Jánosnak *A gyerek* című regényét.

S van egy családi szál, ilyen beszélgetésen ezt mindig el kell mondani, mert érdekes. Édesanyám kisújszállási. Ugye, Móricz ott érettségizett, ott is élt pár évig, és ez alatt a pár év alatt az én dédnagymamámnak próbált udvarolni. Dédnagymamámat nem ismertem, '58-ban halt meg, édesanyám viszont jól ismerte, egy háztartásban éltek, és ezt a családi legendát megörököltem. A nagymamámon keresztül meghallgattam, illetve hát képeket ismerek, Kálmán Bellának hívták ezt a bizonyos hölgyet. Állítólag nem volt sikeres az udvarlás.

■ *De ezt csak a hölgyek állítják.*

▼ A hölgy állította, igen. Móricz erről nem nagyon nyilatkozott, ebből következtetni arra lehet, hogy valóban nem volt sikeres, különben emlegette volna. Annyi bizonyítékunk van, hogy a dédnagymama emlékkönyvébe beleírt egy verset, viszont ezt az ötvenes években eladta a család, mert nagyon nem volt pénz. Én ezt megkerestem, és tényleg ott van.

■ *Megtaláltad?*

▼ Meg. Ott van a Petőfi Irodalmi Múzeumban. Nem túl jó vers, de vers. És *A továbbélő Móriczban*

én megpróbáltam ezt a sztorit körüljárni. Édesanyámék hárman lánytestvérek, megpróbálták összerakni a sztorit, és hát vannak romantikus epizódjai is a történetnek. Kisújszálláson van egy Móricz-szobor, az ötvenes években avatták föl, akkor még dédnagymama élt, és ő kiment a szoboravatóra, kivitt egy kisszéket, már ő 80 fölött volt, és kiült. És már mindenki elment, este volt, és ő még mindig ott ült a kisszéken, és nézte a szobrot. Ez biztos érdekes élmény lehet. Én ezt még nem éltem át, hogy valakinek udvarol egy férfi, és akkor ott nézni kell egy bizonyos pillanatban szoborba öntve. Tehát valami biztosan történt. Sosem fogjuk megtudni. Azért, hogy mondjam, erről a dédnagymamáról, aki egyébként nem vér szerinti dédnagyanyám, van egy legendárium Kisújszálláson, mert egy kicsit könnyűvérű hölgy hírében állt, hogy finoman mondjam.

■ *De ez csak azután történt, ez a könnyűvérűség.*

▼ Azután, és állítólag a házassága előtt. Legalábbis ez így volt. Na és ez az egyik, hogy ezt a sztorit megpróbáltam kinyomozni, de a másik, hogy engem ez miért vitt el Móriczhoz, egyáltalán miért volt érdekes. Mert én ezt már gyermekkoromban többször hallottam, és már megtapasztaltam, hogy az iskolában kapott Móricz-kép, meg az, amit én Kisújszálláson hallok, enyhén szólva nem egyezik. És az a két könyv sem egyezett, amit az iskolában olvasni kellett, és amit én Kisújszálláson minden nyáron elolvastam. Az iskolában a *Légy jó mindhalálig*-ot kellett, a nagymamámnak viszont a *Forr a bor* volt meg, mert a *Forr a bort* Kisújszálláson kulcsregényként olvassák, a legtöbb példányba bele van írva, hogy ki kicsoda. Nagyon meg is sértődtek rá a kisújszállásiak, mert semmi nem úgy volt, bár mindenkire ráillett, de semmi nem úgy volt. És az egy nagyon másik világ az érettségiző Nyilas Misiről, mint a *Légy jó mindhalálig*, úgyhogy bennem ez a fajta érzés, hogy a Móricz-kép nem

stimmel, gyerekkoromtól jött. Ez a családi indítatás, az, hogy módszertanilag nagyon érdekelt, és irodalomtörténetileg érdekesnek gondoltam, továbbá, hogy a kortárs irodalomban éreztem egy odafordulást, ezek együtt vittek el 2000 után Móriczhoz.

■ *Én mondom még valamit, ha elfogadod. Közben olvastam a könyvedet, az volt az érzésem, te ugyanúgy keresed a nagy feladatot magad számára, mint ahogy Móricz kereste. Egy nagy különbség van köztetek: Móricz a válladig érte, szép, magas asszony vagy. Nem véletlenül hasonlítottam hozzád természetileg, az apja, Móricz Bálint nagyra törekvése szintén ebből a kicsi termetből is eredeztethető. És Móricz Zsigmondnak is a nagy-nagy vállalkozásai talán visszavezethetők ide, meg a családi hagyományokra. Szerintem benned is van egy ilyen nagyra törekvés, a szó legjobb értelmében mondom ezt. Megkeresed a nagy feladatot a magad számára, te is azt mondtad az előbb, hogy kerestél valamit, ami nagy. Jól érzékelem ezt?*

▼ Valószínűleg jól érzékeled. Fiatalabb koromban még inkább dac volt abban, hogy én Lermontovval foglalkoztam, mert a pesti orosz tanárséken ez egyáltalán nem volt trendi, mindenki Dosztojevskijjal és Puskinnal akart.

■ *Nem akarok nagyon előreszaladni, de majd beszéljünk erről is röviden a végén. Nekem van egy olyan érzésem, hogy most te megkörnyékezted Kosztolányit. Nem olyan régen olvastam az Élet és Irodalomban egy nagy tanulmányt tőled, és rögtön az jutott eszembe, hogy itt készül valami.*

▼ Igen, hogy mondjam, egy régi szerelem Kosztolányi, tulajdonképpen középiskolás korom óta. Móriczsal sokkal küzdelmesebb viszonyban állok. És éppen ezért talán jobb is, mert ez a könyv nem abból a szempontból van megírva, hogy ezt tökéletes, hibátlan életműnek látom. Kosztolányival nagyobb utat kellett bejárni

ahhoz, hogy ezt lássam. Most már látom. Gimnazista koromban még tökéletesnek gondoltam Kosztolányit, azért mondom, mert én az *Arany-sárkánnyal* foglalkoztam, abból írtam a szakdolgozatomat, és most visszakanyarodott oda az életem – hivatásszerűen is. A Kosztolányi-kutatócsoportba meghívtak, úgyhogy most ott dolgozom a Kosztolányi kritikai kiadáson, a korai novellisztikáját kaptam. Eltelt egy idő, amíg rájöttem, hogy ez milyen érdekes, ajánlom mindenkinek, olvassassa Kosztolányi korai novelláit azokban a változatokban, ahogy mi olvassuk, tehát amikor a 22-23 éves fiú ír, aki még nem írta át a szövegeit, aki még nem ír szépen magyarul, tele van szörnyű mondatokkal, és ebben próbáltam valamit megtalálni. Valóban, az az ÉS-beli esszém kicsit ilyen bejelentése volt, hogy most mintha megtaláltam volna a fogást, a fiatal Kosztolányiról szeretnék írni egy könyvet. De azért nehezen pihenem ki a Móricz-monográfiát, úgyhogy még elég óvatosan mondok ilyeneket.

■ *No, akkor maradjunk itt egy kicsit. Réz Pálnak volt egy életén keresztül hurcolt terve, ám egyszer csak lemondott róla, és soha nem valósította meg: a Kosztolányi-monográfia. Mindenki várta tőle, nagy mű lehetett volna. Amit te most tettél ezzel az ÉS-beli esszével, illetve ahogy most fogalmaztál, az pontosan azt jelenti, hogy bejelentkeztél. Innentől mindenki söpörjön el, mert itt most készül egy mű. És ezt nagyon jól csináltad szerintem, mert régen, a mi ifjúkorunkban, ha valaki már foglalkozott egy témával, akkor abba más nem pofátlankodott bele, de ma már ez nem mondható el.*

▼ Azért, mert Kosztolányi körül sokan vagyunk, nagyon neves figurák, egészen Szegedi-Maszák Mihályig, aki a mi egyik vezetőnk, arról szó sincsen, hogy én itt kergetni szeretném az embereket. Csoport foglalkozik Kosztolányival, van egy apparátus, a kritikai kiadás sosem egyszemélyes. A Móricz az egyszemélyes

munka volt ilyen szempontból, bár támaszkodtam a szakmára, próbáltam konzultálni. Kosztolányinál azért csapatban vagyunk, és én ezt szeretem is. És azért mondtam, hogy fiatal Kosztolányi, mert én nem érzem magam minden területen, és nem is gondolom, hogy minden területen illetékességet szeretnék bejelenteni, de úgy érzem most, hogy sikerült megtalálni azt a rést, amellyel nem nagyon kezdtek eddig semmit. Az ún. Kosztolányit újraolvasó kötetet meg kell nézni, csak 1920 utáni Kosztolányi-művekről van benne szó, egyáltalán nincsen '20 előtti, holott a novellista életmű elkezdődött 1904-ben. Majd meglátjuk, hova alakul.

■ *Nem tudom, merjem-e kimondani, de mintha új műfajt teremtettél volna, amiben benne van a monográfia, de egy felkavaró, gyönyörű olvasmány. Időnként az ember felugrik a könyv mellől, és azt mondja, mennyire szép. Tényleg úgy lehet olvasni, mint egy felkavaró regényt, éppen azért, mert a művek mellé mindig odateszed az embert. És Móricz esetében ez rettenetesen fontos, miközben tudjuk, van egy olyan irodalomtörténeti attitűd, amely azt mondja, az élete nem érdekes, csak a művet kell nézni.*

Móricz esete tipikus, nem tudsz semmit, ha csak az életművet olvasod, és nem látod mögötte azt az embert, aki ezt létrehozta. Az is elbűvölő, mennyit tudsz te erről az emberről, mennyit tudsz a korról, tehát történész is vagy, nemcsak irodalomtörténész.

▼ Valóban az volt a legnehezebb, és nagyon sokat gondolkoztam rajta, hogy egy olyan szerkezetet elgondoljak, amely az életműhöz illeszkedik, és számomra valóban műfajújító lehet. Próbáltam mintákat nézni. Vannak minták, de azt gondolom, minden szerző egyedi problémákat vet föl. Nem lehet egy sémát követni, hogy így kell egy monográfiát megírni. Meg kell hozni egy döntést, például hogy foglalkozom az életrajzzal. Én ezt a döntést meghoztam.

■ *Lehetett volna másképp is?*

▼ Lehetett volna. Szegedi-Maszák Kosztolányi-monográfiájában egyáltalán nincsen életrajz. Minket ruszistákat úgy neveltek, hogy még azt se tudtuk, Dosztojevszkij hány éves korában halt meg. Semmi mással nem volt szabad foglalkozni, csak a művekkel, úgyhogy valóban komoly, hogy mondjam, személyes utat is bejártam, hogy így döntöttem. És aztán gondoltam arra, hogy egy problémaközpontú művet akarok fölépíteni, egyrészt az olvasmányosság mellett döntöttem...

■ *Ez döntés kérdése?*

▼ Nem tudom. Én így írok most már.

■ *Az, hogy olvasmányos, szerintem alkati kérdés is. Van, aki tud, van, aki nem tud.*

▼ Igen, mondjuk, én elég sokat írok, sokat publikálok, van egy rutin. Biztos, nem csak elhatározás kérdése, hogy az ember ezt így tudja, de az kétségtelen, hogy bizonyos dolgokat akkor letecs. Azt mondja, hogy például nem lesz egy hosszas elméleti bevezetője a könyvnek, tehát némi kockázatokat vállaltam. Eddig úgy tűnik, megúsztam. Hát majd meglátjuk. És azt gondoltam el, és gondoltam sokszor újra, hogy amiket el akarok mondani, vagy amiket érdekesnek gondolok, azokat milyen módon, hova rendezem el. Mondjak példákat: van egy olyan, hogy a színházi Móriczról szeretnék beszélni, és hogy azt hova rakom az életútba. Úgy láttam, a húszas években ez egy eleven kérdés, amikor színésznő feleséget vesz maga mellé, akkor a legelevenebb a kérdés, és akkor odaraktam az időrendbe, de ott már megyek előre meg vissza az időben, tehát bejárok egy kört. Olyan szerkezet van, hogy előrehaladunk és köröket teszünk. Mert van egy olyan hagyomány Móricz kapcsán, a lányának a könyvei, Móricz Virágnak a könyvei, ami mind ráférclődik a Móricz-naplóra, folyamatosan abból idéz.

■ *Talán arról majd később, hogyan hamisítja...*

▼ Igen, erről is érdemes beszélni. De ott, ugye, a szerkezet az életrajzi kronológia, és én ezt nem akartam, mert az nem hozza ki az alapkérdéseket. Tehát ha úgy oldom meg, hogy egy kis színház, ír ilyen könyvet, közben válságban van, meg szerkeszti a *Nyugatot*, éreztem, hogy ez nem jó, ezt én nem akarom reprodukálni. Egy más szerkezetet kitalálni volt nagy munka. Sokat kell olvasni, az vele jár. Egyrészt az egész életművet. A Móricz-műben úgy otthonosan tájékozódni, hogy az embernek valamennyire a fejében legyen. Aztán ezen túl, nemcsak a megjelent könyveket emlegetem, hanem kéziratos anyagra is próbáltam támaszkodni. És mindezen túl, igen, kell hozzá korismeret. Annyi hozzátartozik önmagam heroizálásához, hogy én tanítottam, tíz évig a veszprémi egyetemen dolgoztam. És amikor eldöntöttem, hogy szeretnék egy olyan könyvet, amire rá merem írni, hogy az a címe, hogy Móricz Zsigmond, ehhez az kell, hogy valamennyire a teljesség benne legyen. Tehát ahhoz, hogy én erre merjek vállalkozni, ki kellett lépnem az egyetemi oktatásból. Először egyféle pót-doktori ösztöndíjat megpályáztam, megkaptam. Nem volt egyszerű. Olyan ösztöndíj ez, amit alapvetően természettudósoknak szoktak adni. Elkezdtem gyözködni a kuratóriumot, hogy ez jó lesz. Ez volt egy év. De egy év alatt közelébe se értem annak, hogy kész legyek, és akkor sikerült 19 hónapra egy másik kutatói ösztöndíjat megszerezni, ez idő alatt én főállású Móricz-kutató voltam. Ha benn maradok az egyetemi szférában, akkor ez lehetetlen.

Utána jött a nehezebb történet, amikor ezek lejártak, hogy akkor most hogyan tovább. Most úgy tűnik, szeptembertől visszaléphetek egy másik egyetemen az egyetemi szférába. Már elrendeződnek a történetek, mint a regényben is szoktak, voltak mélypontok, amikor ez tényleg úgy tűnt, hogy egy örökség. De már úgy tűnik,

volt értelme, hogy ezt így csináltam, de e miatt a helyzet miatt is kevés ilyen munka van. Mindenféle tanulmányköteteket, remek dolgokat csinálnak a kollégák, csak mindenki nagyon szétapróztottan ír.

■ *Említetted, hogy a szerkezete hogyan alakul, és említetted, hogy Móricz színházi világról a Simonyi Máriával való házassága környékén tudtál és kellett írnod, ami így is van. Ennek a színésznő feleség történetnek van egy előzménye, nem tudom, hogy mondjam, szeretőelőzménye. Tehát az első házassága alatt jön létre ez a kapcsolat. Van egy jelenet a könyvben, hogy milyen a házassága Holics Jankával Móricznak, miközben van már egy kedves, egy szerető, Simonyi Mária, akivel a színházi világon keresztül úgy jön össze, hogy ő játssza Móricz egyik darabjában az egyik női szerepet. Aztán elhal ez a kapcsolat, de jön a következő darab, ahol szintén Simonyi Mária játszik, megint összejön ez a szeretői viszony, és szerelem lesz belőle. Van egy olyan leírása Zsófinak, hogy hogyan zajlik ez a házasság. Amikor Holics Janka meg Móricz veszekszenek, iszonyatosan közönségesen, a két gyereklány előtt zajlik ez, nevén nevezve mindent. Később, amikor már Móricz Virág íróként megjelenik, sok mindent fölrónak neki a Móricz-kutatók és a Móriczcal rokon-szenvező irodalmárok. Ám Zsófi egy nagyon szép mondattal fölmenti Móricz Virágot, a lányt, a gyereket, aki akkor 15 éves, amikor át kell élnie ezeket a szörnyűségeket, amit egy férfi és egy nő egymás elfogyasztása közben, hogy így mondjam, elkövetnek. Annyira szép, olyan dramatikus mondataid vannak ott, amikor fölmented ezt a nőt, akit egyébként más-kor hamisítónak nevezel.*

▼ A Móricz család minden szempontból külön-sztori. Én nem ismertem Móricz Virágot, de jól ismerem a lányait. Ketten vannak: Kolos Virág és Kolos Réka. Réka sokkal kedvesebb, finomabb hölgy. Kolos Virág állítólag olyan, mint az anyja. Abból tudom képzelni, milyen volt Móricz Virág; Réz Pál azt mondta nekem, egy kellemes hölgy

volt, pedig Réz Pál tud csúnyákat mondani, ha akar. Ő lett az apai hagyaték első számú gondozója, és valóban kihagyott részeket a naplóból, bizonyos dolgokat szerintem el is tüntetett. És hát van a Csibe-történet, ami szintén egy eleven seb a mai napig a Móricz családban. És én tényleg megpróbáltam ebbe a helyzetbe belegondolni, hogy úgy kellett leélnie az életét, igen, előtte veszekedtek, és nem Móricz volt a durvább, hanem Janka. Móricz a műveiben szókimondó, de az életben állítólag szemérmes ember volt, több író társ mondja, hogy nem káromkodott.

■ *A naplóiban azért nem fogta vissza.*

▼ Hát ott egyáltalán nem. És ő próbált valamennyire figyelni a lányokra, viszont Holics Janka megeskette Móricz Virágot, hogy egész életében gyűlölni fogja Simonyi Máriát. És utána ennek a lánynak úgy kell élnie az életét a második anyukájával, hogy az édesanyjának esküt tett erre. Ezek azért borzasztó helyzetek.

Móricznak sem volt könnyű. Ő nem tudta családon kívül elképzelni az életét, mégis szenvedett folyamatosan a saját családjától. Itt nemcsak a lányait kell érteni, hanem a testvéreit is; én a Rokonok fejezetben megpróbáltam azt megnézni, milyen komoly alapja van annak, hogy hogy lehet szenvedni ettől a nagy testvéri szeretettől. És igen, ilyen pontokon lehet azt mondani, hogy szembemegyek azzal a hideg irodalomtörténeti állásponttal, és megpróbálok valamennyire mögénézni. Mondjuk, abba én is belegondoltam, hogy ezek a most 70-80 év közötti unokák bizonyos dolgokat nem szeretnek oly nagyon hallani, mondjuk, a színpadról. Én sem biztos, hogy a nagypapám nemi életét ilyen részletességben szeretném színpadról hallani. Tehát az ő nézőpontjuk mindig más, pedig bizonyos dolgokhoz rajtuk keresztül lehet közelebb jutni. És akitől tényleg segítséget is kaptam, az Csibének a fia, Móricz Imre bácsi, a könyvbeli fotókat tőle kaptam. Segí-

tett a család is, de itt komoly feszültség van Móricz hivatalos unokái és a nem hivatalos...

■ *Őt nem akarják elfogadni sem örökösnek, semminek tulajdonképpen. Miközben rengeteget dolgozik azon, hogy valamit letegyen az asztalra.*

▼ Igen, ő is egy nagyon nehéz sorsot élt végig. Az is hihetetlenül nehéz történet, amit ő kapott örökül Csibétől is, meg Móricztól is.

■ *Ha jól tudom, ő az, aki elkezdte a naplót bejépezni, olvashatóvá, elérhetővé tenni. De térjünk vissza oda, hogy mennyire nemcsak monográfia ez a könyv, szinte regényszerűen írod le vagy ütközteted a levelezést, a visszaemlékezéseket, de ott vannak a te mondataid is. Amikor például Móricz egyszer Debrecenben van, ott is szöveget egy kapcsolatot egy másik hölgygel, közben van Simonyi Mária is. Ír egy novellát, elküldi az egyik hölgynek, de a másik hölgynek is más ajánlással ugyanezt a novellát, ma azt mondánánk, hogy kavar. Kavar a Móricz. Elmondod, leírod, hogy nem megy haza karácsonyra, és itt maradjunk megint Móricz Virágnál, akit tényleg könnyebben lehetett nem szeretni, mint szeretni, már amennyire én ismerem az ő történeteit, meg hát haragszom is rá, hogy hamisított. És akkor könyörgött neki a lánya, aki 15 éves, hogy menjen haza, de Móricz nem megy haza. Miközben te azt mondod, a család nélküli nem tudja elképzelni az életét.*

▼ Igen, de itt már érdemes egy kicsit az életműhöz közelebb menni, mert egyrészt persze, ez a nagy házassági válság mélye, s ő Debrecenbe menekül. De mit csinál Debrecenben? Regényt ír. Itt azt a Móriczt kell látni magunk előtt, aki nek mindig és minden fölött, mindenféle nőügy és minden családi történet fölött az írás van. Tizenkét évesen határozza el, hogy író lesz, ami abszurd elhatározás, semmi nem predesztinálja rá Ticsacsécsén a hétgyerekes családban. Az, hogy valami nagyot akar, mint az apja, az oké, de pont író? És onnantól kezdve következetesen,

az élete utolsó három napját leszámítva, minden nap ír. Ebben van egy kegyetlenség, mert mindenkinek ennek a szolgálatába kell állnia, és ezért hihetetlenek ezek a történetek, mert miközben veszekednek, ő már azon gondolkodik, ez hogyan kerül be egy regénybe. Van, amikor ezt a szó szoros értelmében kell érteni. Tehát veszekednek, és leírja, hogy Janka milyen nyelvi fordulatokat használ veszekedés közben.

■ *És elé is teszi.*

▼ Elé is teszi. Ettől Janka még idegesebb lesz, és még izgalmasabb nyelvi fordulatokban fejezi ki az idegességét. Tényleg a szó szoros értelmében mindent az írás alá rendelt. De hát aki ismer írókat...

■ *Az író nem úriember.*

▼ Hát nem.

■ *Scott Fitzgeraldot szoktam emlegetni, aki a felesége naplóját használta A nagy Gatsby megírása során, és az asszony akkor szembesült ezzel, amikor megjelent a könyv, és kiderült, hogy az író bácsi minden éjjel kilopta a naplót, amíg az asszony aludt, és szépen kimásolta a történeteket. Móricz is, szemérmetlenül, mindent. De nemcsak az ilyen családi dolgokat. Hanem megy az utcán, beszélget két ember, a '19-es naplóban van leírva, ha jól emlékszem, két kőműves, és leírja szó szerint, rögtön egy mű lesz.*

▼ Persze. És az is, hogy nem megy haza karácsonyra, lehet azt mondani, hogy igen, mert van egy mély válság, ez elég sok családban válságos tud lenni. Ők is mindig összevesznek, ez is ott van, de ott van az is, hogy a *Pillangó* című regényét írja a debreceni hotelszobában kézzel, mert Janka elzárja előle az írógépet. És akkor ez mindennél fontosabb, hogy ő milyen jól halad a *Pillangóval*. Nincs olyan válsághelyzet, amikor ne

írna közben. Regényt, drámát, novellát, újságcikket. Én ezt a személyiséget akartam megmutatni. Egy hihetetlen életművet hoz létre, de annak ez az ára. És mindenki megfizeti az árát, aki körülötte van. Amikor ez a pálya kiteljesedik, a harmincas évekre, amikor már túl vannak azon a válságon, Simonyival föláll a második házasság, a lányok is megnőnek, pályát választanak, akkor ő már egy Móricz-üzemként működik. Nem úgy, a szó szoros értelmében, ahogy Dumas-ról mondták, hogy többen írták a műveit, de úgy, hogy akkor mindenkinek ezt a helyzetet kell szolgálni. A lányoknak úgy kell pályát választani, legalább is próbálja őket arra presszionálni, hogy valamilyen módon az ő életművét szolgálják, amikor a *Nyugatnál* van, akkor ott kell dolgozniuk, amikor a *Kelet Népe*nél, akkor a *Kelet Népe*ben. Természetesen veszi, hogy ő a főnök, és akik körülötte vannak, az életművét szolgálják.

■ *Különös történet Janka tragédiája, kétszer kísérel öngyilkosságot, a második „sikeres” lesz. Az ő tragédiája ott kezdődik, amikor gyakorlatilag meg akarja tiltani Móricznak, hogy írjon. Annak az embernek, akit az előbb úgy mutattál be, hogy az életében három napon keresztül nem írt, akkor, amikor 63 évesen meghal. Ennek az embernek azt mondani, hogy ha meg akarsz tartani, akkor nem írsz többet, szerintem az ő tragédiája ezzel teljesedett be, mármint Jankáé.*

▼ Igen, ő polgári életre vágyott, és a polgári életbe nem fér bele az írás, illetve akkor már egy féltékenységi örület volt, minden mű mögött elkezdett keresni, elkezdte az életet keresni, és akkor ez a végletekig vitte ezt az egész rémes helyzetet. Lehet, Janka akkor már nem volt egészen egészséges, valahol olvastam, Jankát felboncolták, és agydaganatot találtak nála. Ezt hihetetlenül nehezen találtam meg, de akinél megtaláltam, az is azt állította, hogy ő ezt olvasta a hagyatékban, majd amikor másodszor is meg akarta keresni, már nem volt meg ez a dokumentum. Közben azt

se felejtjük el, hogy az egzisztenciájukat is ez biztosította, az irodalomnak abban a korszakában vagyunk, ahol nincs NKA támogatás, meg írói ösztöndíj, hanem eladott példányszám, játszott darab. Legfeljebb Hatvany Lajos a zsebébe nyúl, vagy később már más is.

■ *Van ilyen kapcsolat Hatvany és Móricz között?*

▼ Valamennyire, ritkán. Neki van egy hihetetlen sikerszériája, amikor elkezdi a pályát. Nem szeret pénzt kérni, és amikor '8-ban belép az irodalomba, van hat hihetetlen éve az első világháborúig. Utána ilyen soha nem lesz, de akkor eszméletlen példányszámokat is produkál. Ugye, példányszám-adatokat nagyon nehéz megtalálni, egyet-kettőt sikerült. Az *Isten háta mögött* első megjelenésekor 175 ezer példányban kelt el. Ugye, Nagy-Magyarországról beszélünk, de azért még akkor is. Akkor veszi meg a leányfalui telket. Akkor alapozódik meg ez az egész helyzet. Abban a hat évben megjelenik hat regény, *A galamb papné*, *Harmatos rózsa* és így tovább. Utána kergeti ezt a sikert, de ez soha nem jön vissza, egyrészt a történelmi helyzet miatt. Amikor el kell kezdenie kérni, az a *Kelet Népe* időszak, ez már a '30-as évek vége, és mindig a lapnak kér. De ő sokkal kevésbé szorult rá ilyen módon. És hát szegény Janka, ez viszont egy pozitív tulajdonsága, hogy – akkor még együtt vannak – spórolós, beosztó, aki megalapozza a családi vagyont, ami a mai napig megvan romjában, Leányfalu a mai napig a Móricz család birtokában van.

■ *A Janka-korszakot lezárandó, kérlek, valamiről beszélj, ami szintén Móriczról szól. Év végén szabályos statisztikát készíttél arról, mennyi könyve jelent meg, a darabjait hányszor játszották. Mint egy adminisztrátor, könyvelte ezeket a dolgokat, és hogy ezekből milyen bevétel származott. Nem tudom, minden évben megcsinálta-e, de ilyen táblázatra emlékszem.*

▼ Igen, ő nagyon figyelt ezekre a dolgokra. Volt egy pontosan vezetett kiadói könyvelése is. Kellett is, mert előlegszerződése volt a kiadójával, tehát kapott havi apanázst, és utána elszámoltak, elszámolási körökben voltak. A két szerkesztői időszakában is a gyakorlati részt ő vitte. Nem Babits volt az, aki ezekkel foglalkozni tudott, hanem Móricz. És sok ötlete, terve volt irodalomnépszerűsítésre. Olyasmiket talált ki, amiket ma csinálunk. Könyvbemutató, *Nyugat*-est, képeslapok írókról. Hihetetlenül sok, ma is korszerű fogást vezetett be. Az apja is ilyen volt, szerettek nagy terveket szőni. Aztán gyorsan megunták vagy belefáradtak és otthagyták. Tehát a kivitelezés nem volt az ő világa. Illetve egy idő után rájött, hogy ezek a dolgok az írásban zavarják, és akkor egyszer csak eltűnt. Amikor a *Kelet Népe* szerkesztőségi időszakában nézi az ember a levelezést, a legnagyobb válsághelyzet van, ez kéne, az kéne, a lap, a pénz, az előfizetők; aztán egyszer csak fogja magát, és eljön Erdélybe.

■ *Othagyta a szart, mondjuk ki.*

▼ Igen. Volt vasúti szabadjegye. Egy időre elment Debrecenbe, vagy elment Kolozsvárra, és elbújt. Utána a vízözön. Nem érte el senki. Egy kicsit könnyebb volt elbújni, mint most. Nem érték el semmilyen csatornán. Ugyanígy volt például a kertjével. Móricz nem volt jó kertész. Nem az volt, amit a kert akar, hanem amit ő. Amikor nem ment az írás, hajlandó volt vele foglalkozni. De ha ment, tőle nyugodtan nőhetett a gyom. Hozzáteszem: neki kertész házaspárja is volt egy idő után. Mindenben ilyen volt, hihetetlen terveket tudott kitalálni, de hogy végigvigye, ott már döccenők mutatkoztak.

■ *Zsófitól tudom, annyira rossz bort termelt Móricz, hogy Ady se itta meg. Ady se szerette. Szóval: még a Janka-időszakot zárjuk le az öngyilkossággal, mert az is Móriczról szól. Öngyilkos lett, fek-*

szik bent egy szobában, ott egy csomó ember körülötte. Hogyan viselkedik akkor Móricz?

▼ Janka negyvenéves, amikor megtörténik ez a bizonyos öngyilkosság. Sok körülmény döbbenetes volt nekem is. Egyrészt az, mennyien vannak ott, az hihetetlen.

■ *Várják, hogy meghaljon a másik szobában. És van kint vagy nyolc-tíz ember.*

▼ Igen. És ezek az ún. *Nyugat-nők, Nyugat-feleségek, Bohuniczky Szefitől Kosztolányi Dezsőnéig.* Nem tudom, hogy kerültek oda, mit kerestek ott. Mai ésszel nehéz belegondolni ezekben a helyzetekbe.

■ *Nem lehet, hogy maga Móricz trombitálta össze őket?*

▼ Az is lehet.

■ *Mert Móricz viselkedése a halál pillanatától kezdve a temetésig egy menedzsernek a viselkedése.*

▼ Kétségtelen, Janka halálának pillanatában Móricz azonnal végiggondolja, hogy ezt hogy kell a sajtó felé kommunikálni. Meg hogy jelenjenek meg a fotók.

■ *Hogy ki hogy jelenjen meg a fotókon, milyen sorrendben, ki ki mellett.*

▼ És hogy milyen hír mehet ki. Ugye, Janka haláláról a korabeli, Móriczcal rokonszenvező sajtóban nem írják le, hogy öngyilkosság volt.

■ *Nátháról, meg nem tudom, miről írnak az újságok.*

▼ Meg tüdőgyulladásról. Móricz egy nagy lapcsaládhoz tartozik, Az Est Lapokhoz. És az Est Lapokban az van, amit ő mond, miközben vilá-

gos, hogy Budapest-szerte beszélnek. És Budapest-szerte beszélnek a Simonyi-történetet is. És ennek ellenére ellenőrzés alatt tartva a sajtót, közleményt ad ki, hogy ő akkor hogyan gyászolja a feleségét, fotóriport.

■ *Meg az ő szenvedéséről is szólnak ezek a beszámolók, hírek. Mintha őt heroizálnák.*

▼ Igen, de azért lássuk be, Holics Janka csak Móricz miatt érdekes. Világos, egész életében ő viszi ezt a szerepet, ő a híres ember, Holics Janka halálhíre önmagában nem lenne olyan különleges. És neki vigyázni kell erre a bizonyos írói hírnévre. Arra, hogy utána mi történik Simonyival, mikor veszi el, letelik-e a gyászév vagy sem. És letelik a gyászév, és csak '26-ban veszi el, a születésnapján. Ennek ellenére azt gondolom, ő egész életében gyászolta Jankát. Az egy elfedett trauma volt, kezdődött egy közös élet Simonyival, de azért az újra meg újra előjött. Ám az biztos, abban a pillanatban ő nagyon észnél volt.

■ *Kimondtál egy fontos szót, azt, hogy trauma. Móricz életét, de a szülők életét is, különösen az apja életét végigkísérik olyan traumák, amiket aztán Móricz valóban traumaként kénytelen megírni. Nem igazán ugrabugrálás az, amit szeretnék: térjünk vissza az apához. Mert sok-sok érdekes, izgalmas mondatod mellett van egy másik fontos kérdés, amit a könyv elején teszel föl magadnak: vajon mikor kezdődik az író élete? A születése pillanatában vagy korábban? És gyönyörűen bebizonyítja ez a könyv, hogy igenis korábban. Tehát abban, aki Móricz lett, emberként, íróként, mondjuk ki, vagy mondom én ki, akarnokként, benne van igenis az apjának az élete, Móricz Bálint élete. Traumák sorozata az élete.*

▼ Ez is egy lehetséges irány, Ferencz Győző ezt csinálja Radnótinál, hogy a traumaelméletek felől indul, és úgy nézi meg, Radnóti életét sem nehéz ezen a szálon végiggondolni. Móricznál

ezt kevésbé szokás fölteni, és ahol fölítették, azt nagy örömmel fedeztem föl. Ugye, Kántor Lajosnak a könyve. Persze, nem így mondja, meg nem azt mondja, hogy trauma, de valójában ezen a szálon indul el Móricz kapcsán. Egyébként érdemes a magyarországi Móricz-kutatókról beszélünk, vagy az ő hiányukról; azért volt két olyan, Kántor Lajos és Bori Imre, aki nagyon más módon nyúlt Móriczhoz, kicsit ki is záródtak a magyarországi gondolkodásból.

■ *Különösen Bori.*

▼ Czine és Nagy Péter valószínűleg azt is akarta, hogy záródjanak ki. Visszamenve ehhez a trauma-tapasztalathoz: Móricz Bálint valóban egy feltörekvő ember volt minden szempontból. Például a termet: az ő termete még viccesebb volt, mert ő nem volt sorozható, vagyis 150 centi alatt volt. Picike ember volt, egy paraszti sorból kilépő vállalkozó, és Móricz mindig ide megy vissza, a szüleihez. Az ő emelkedéstörténetét megelőzi a szüleinek a kiemelkedésvágya, ami nem volt egyszerű vágy. Kilenc gyerekük született, kettő meghalt, heten megérték a felnőttkort, és mind a hetet taníttatták. Nem azt mondták, hogy hat megy parasztnak, és egyből pap lesz, ami általában volt, hanem mind a hét mehet, hat fiú és egy lány, a legkisebb volt lány. Valóban van egy ilyen emelkedéssztori. Viszont van egy komoly trauma, amit az idegenség-kiközösítés mentén lehet elgondolni, de mindig kérdéses egy író esetében, hogy mennyire erősíti föl ezt a traumát. Nemrég volt egy beszélgetés, amin részt vettem, és ott kérdezte tőlem egy középiskolai tanár, hogy miért gyűlölte annyira Móricz a tanárokat, és milyen különleges traumák érték. Mondtam, hogy szerintem semmilyen. Kellott neki iskolába járni. Én tudom, hogy ez egy trauma, az én fiamnak is minden reggel az. De nem gondolom, hogy őt különleges szenvedések érték az iskola terén, mégis felerősítette. A kiközösítés is egy szörnyű történet, ez Prügyn történt. Van egy

valóságos eset, amit aztán Móricz sokszor visszahoz. Hogy az apjával nyúlhúst etetnek a faluban, illetve azt mondták neki, hogy az nyúlhús, és kiderült, macska volt. Vagy nem macska volt, de azt mondták a faluban, hogy macska volt. A faluban ez elterjedt róla, és akkor kezdték Cícmóricznak csúfolni őket. Móricz ezt íróilag sokszor fölhasználja, a harmincas évek végén a zsidótörvényekkel hozza össze, hogy ez volt az én életem zsidótörvénye, és mi Móricz gyerekek ezt átérték. Ilyenfajta traumák természetesen érték őt. Vagy arra, hogy ő másmilyen, lehet azt mondani, hogy komoly trauma, lehet azt mondani, hogy írói alaphelyzet, mert ebből a helyzetből jön létre ez a felhajtóerő. Innen tudja megírni, amit megír. Kívül kerül a falun, kívül kerül a parasztságon, ezért tud rálátni. Ha valaki teljesen benne van egy közegben, azt nem tudja megírni. Úgyhogy kétségtelenül érték őt komoly traumák, de traumafeldolgozásban sem volt rossz.

■ *Az is izgalmas, ahogyan arról írsz, hogy szerkesztőként hogyan működött, nem volt olyan egyszerű neki sem a Nyugat szerkesztőjeként, sem íróként, ráadásul sikeres íróként létezni. A legjellemzőbb a Kosztolányi–Móricz viszony, amiről Móricz Virág élete végéig, ha nem is átkozódva, de Kosztolányiról nagyon megvetve írt és beszélt.*

▼ Móriczot komoly támadások érték, és itt már nem a trauma birodalmában járunk, hanem van a '19-es történet, amikor megégeti magát, pár napra le is tartóztatják, és utána az egész Horthy-korszakban a kommunista vád ráragad.

■ *Miközben Kun Béla nem áll vele szóba. Ott előszobázik Móricz.*

▼ Kétségtelenül onnantól kezdve őt politikai támadások is érik; a nyugatosok különböző mértékben, de ki vannak téve az ún. hivatalos irodalmisággal szemben bizonyos támadásoknak. Már az első világháború idején is, amikor sem

Kosztolányi, sem Móricz nem megy a frontra – illetve ő egy ideig haditudósító –, Pekár Gyula megállítja Kosztolányit az utcán, hogy egy ilyen életerős fiatalember miért nincs a fronton. És nem mer Kosztolányi visszaszólni, hogy Pekár Gyula sincs a fronton. Aztán van egy komoly támadássorozat, a '20-as évek végén, amikor hazaárulónak lesz nyilvánítva, ezek az ún. Julianus barát túrái Móricznak. Az egy mély trauma, amibe ott belecsúszik, lehet azt mondani, hogy jó szándékkal. Ugye, a '20-as évek végén, a saját elmondása szerint már át tudja lépni az új országhatárt. Azt mondja, ez neki annyira mély seb, hogy addig egyszerűen nem tudta megtenni. Akkor találkozott valakivel, aki a határon túli területről jött, ahogy ő írja, Slovenskóból, s elmondja, ez neki mennyire fáj. És ez az ott élő ember azt válaszolja: nektek fáj, nekünk pedig ott kell élni. Akkor azt mondja Móricz, hogy lehullott a lepel, ezt nem lehet csinálni, el kell menni, meg kell nézni. Akkor megy ki. Van egy felolvasókönyv, Rozsnyón, Léván, eljut Pozsonyig és még Prágáig is. Az az egyetlen estje, ahol nem magyar nyelvű közönség előtt szerepel. És erről újságcikkeket ír. Egyrészt elhatározza, hogy ő oda mint Julianus barát a magyarság híret viszi majd, és azt a hírt meg ide. Tehát tudósít. Nemcsak a veszteségről beszél, és nem arról, hogy mikor egyesül újra ez a két rész, hanem arról, hogy az ottani fiatalok milyen módon gondolkodnak, beszélnek szlovák értelmiségiekkel. Ezek a cikkei megjelennek, és elkezdődik egy komoly támadássorozat ellene. Egyrészt hazaárulónak nyilvánítják, másrészt kitiltják néhány vármegyéből. Vármegyei határozatokat hoznak, jegyzőkönyvet, hogy Móricz Zsigmond mostantól nem léphet be. És ez azért tényleg egy rémes sztori, ez az az időszak, amikor a *Barbárokat* írja, a '20-as évek végén. A naplójából tudjuk, le is írja, így fogalmaz: a beleimet is kitaposnák vezércikkekkel, ha lehetne. S ebben a helyzetben mit csinál? Bocsánatot kér a nemzettől. A naplójában van egy ilyen mondat, hogy nem próféta

vagyok, családapa, el kell tartanom a lányokat. Ez van a bocsánatkérés alatt. A saját bocsánatkérését kommentálja. Mert akkor már jönnek olvasói levelek. Egy tanítónő csalódott Móricz Zsigmondban, akit eddig nagyon szeretett, most meg rájött, hogy egy hazaáruló. Ezeket is leközli az akkori sajtó. Azért döbbenetes az egész helyzet, mert akkor ő már *Nyugat*-szerkesztő, az ő helyzete rávetül a *Nyugatra*, kezdik a vármegyei helyeken lemondani a *Nyugatot*, esik a példányszám. Ez is baj. S ugye, akkor üt be az Ady-revizió, amit Kosztolányi indít el. Akkor mélyen van az ő viszonyuk. Sosem voltak barátok, Kosztolányi és Móricz, nagyon másmilyen figura a kettő, de kölcsönös tisztelet volt.

■ *Aki Adyt nem tudta elfogadni, Móriczot sem tudta.*

▼ Móricz imádta Adyt. A '30-as évekből találtam vele olyan interjút, amikor megkérdezik, kik a legjobb barátai, erre azt mondja, Ady Endre és Csinszka. Lehet, furcsán nézett rá az újságíró, hogy valami probléma van vele.

■ *Gyanúsították őket. Már mint Csinszkat és Móriczot.*

▼ Igen, állítólag volt valami. És, ugye, aztán a Török Katába írta bele a Csinszkat. Ott mondja, tudom, hogy meghaltak, de a mai napig úgy érzem, itt vannak velem. Ő imádta Adyt, tehát világos, hogy amikor Kosztolányi nekimegy, akkor Ady oldalára áll. Ennek ellenére, amikor Kosztolányi úgy érzi, Móriczot igaztalanul bántják, akkor megcsinálja a Rothermer-díjat, ami nagyon sok pénz volt. Ő akkor azt megosztva Krúdynak és Móricznak adja oda, akit nem szeret, nem a barátja, öt perce vesztek össze. Szoktam mesélni író barátaimnak, hogy ilyen is volt régen. Ez az, ami különleges ebben a korszakban, mert veszekedtek, meg voltak sértődve, emberileg nem álltak a mostani írók fölött, de amikor

külső támadás volt, vagy amikor tényleg azt érezték, hogy igaztalan támadás éri a másikat, akkor össze tudtak zárni és a másik mellé álltak. Kosztolányi temetésén Móricz az egyik búcsúztató.

■ *Ady temetését meg ő szervezi.*

▼ Igen, ő szervezi. És kétségtelen, hogy Kosztolányi halála is megrendíti, de Ady temetését végigsírja. Egyébként érdekes, hogy ez a zömök, bajszos ember nagyon sírós lehetett, mert sok ilyen van.

■ *Ma arról is beszélgettünk a városban csavarogva, hogyan kapta A Holnap a nevét, a könyvedben pedig szerepel, hogy Osvátnak a zsebében nagyon sok fecni volt, rajta a folyóiratnak a nevével. Erről beszélj, légy szíves, és valahogy szódd bele azt is, hogy mi történik, ha nem Nyugat a Nyugat. Már mint a neve. Mert ez benne volt a pakliban.*

▼ Valóban, ezeket olyan evidensnek tekintjük, hogy *A Holnap* az Holnap, a *Nyugat* az Nyugat, miközben ők is emberek voltak, veszekedtek egy kávéházban, mindenféle verziókat elvetettek, utána viszont erre épül rá egy imázs. Móricz ebből a szempontból is érdekes. Ezzel a címkével éli le az életét, ugye, a Keletről jött ember a *Nyugatban*, majd ő lesz a *Nyugat* megmentője, mert Osvát halála után a megszűnés szélére kerül a lap. Egyébként sokszor a megszűnés szélén volt. Az, amit én gimnazista koromban diadaltörténetként olvastam, az rövid időszakokban volt diadalmas történet. Valóban ő lesz a megmentő, Babits mellett. Ők szintén nem voltak közeli barátok, de komoly tisztelet volt köztük. Az nem igaz, hogy utálták egymást, meg kétfelé húztak. Próbáltak együttműködni, eddig sikerült, négy évet lehúztak. És azért lesz szimbolikus a történet, mert még egy szerkesztői időszak van, a *Kelet Népe* időszak, az egész élet végén. A *Nyugaton* nagyon erősen kijön a gyakorlati Móricz, az országjáró, az, aki rengeteg energiát fektet ebbe,

hogy föl akarja tornászni a példányszámot, meg akarja ismertetni a lapot, *Nyugat*-matinékat szervez. Szemem-szám elállt, hogy ezt ő komolyan gondolta; minden este *Nyugat*-est volt különböző tematikával. Nagy elánnal ment ebbe bele. Azt nehéz elgondolni, mi lett volna, ha nem ez a címe, de úgy látszik, mégiscsak ez volt a legfontosabb kérdés, ez a bizonyos tájékozódás. Azt is próbáltam több ponton jelezni, hogy a műveletlen, nyelveket nem beszélő Móriczról szóló kép sem igaz. Ő azért polgári életet élő városi ember volt élete nagy részében, kétségtelenül nem beszélt jól idegen nyelveket, de olvasott idegen nyelveken. Reymont *Parasztok*-ját azonnal olvasta. Persze, Kosztolányi leműveletlenezte, Kosztolányiné meg leparasztozta többször, ennek ellenére ő igazi nyugatos volt.

■ *Janka is leparasztozta. És akkor BP-ként ír alá.*

▼ Büdös paraszt, igen.

■ *Váltsunk megint témát. Én azt gondolom, s ezt te is leírod: a Móricz-élet nagy része erotikus. És nem rejtett, nem bújtatott erotika, hanem nagyon kemény erotika.*

▼ Ez a kortárs irodalom Móriczhoz való viszonyában is egy fontos kérdés. Nádas Péter az, akinek a számára Móricz elsősorban emiatt különleges, ő azt mondja, egy hiányzó hagyomány a magyar irodalomban, és Móricz az egyetlen, akiben ennek a nyomait fölfedezi. Pedig akkor még Nádas nem is ismerte a Móricz-naplókat, csak a levelezés alapján beszélt. Az biztos, hogy ő egyedi eset ebből a szempontból. Az első időszakban nagyon erősen, *Az Isten háta mögött* is, a Veresné története, *A galamb papné*, ezek nagyon, az *Árvalányokban* a lesbikusság is megjelenik. Aztán ő maga is azt mondja, hogy elgyávul. Nyilván azért is gyávul el, mert Jankától ezekért kapott a fejére, Janka nagyon puritán asszony, ő ezeket nehezen viselte.

■ *Csak káromkodni tudott csúnyán.*

▼ Egy idő után igen. Eleinte puritán asszony. Utána nem annyira. És kétségtelenül Móriczban is van egy ilyen hasadás, olyanfajta helyzet, hogy ő az írásokban bátor, de eleinte kispolgári életet él. Ugye, nem volt hajlandó Lédával találkozni, bármennyire imádta Adyt, de soha életében nem találkozott Lédával. Adyt be akarja mutatni Jankának, többször megbeszélnek találkozókat, de Ady mindig részeg akkor, és nem lehet fölvenni Jankához. Egyszer véletlenül az utcán találkoznak délelőtt Budapesten, és Ady józan. Móricz azt mondja: most megyünk Jankához. Mert érzi, ez egy soha vissza nem térő pillanat. Föl is viszi Jankához. Viszont nagymosás van, és ebből megint óriási patália lesz.

Az erotika nagyon sokszor áthelyeződik a *Naplóba*. A naplóban minden van tényleg. Másrészt bekövetkezik egy elgyávulás. Sokszor különböző körülíró kifejezések lesznek, pedig korábban bátran fogalmazott. Ennek megint van egy oka. A '20-as években lefolyik ellene egy szemérem-sértési per. Szerencsés voltam, ez a peranyag is megvan a Petőfi Irodalmi Múzeumban, el lehet olvasni. Nagyon szórakoztató, mert két novellájáért perlik be, és első-, majd másodfokon lefolyik egy szövegelemző szeminárium. A bíróságon felolvassák mind a két novellát, és elkezdik elemezgetni, hogy megsértette-e az olvasóközönség szeméremérzését vagy nem. Végül felmentik, még pénzbírságot sem kell fizetnie, de kicsit megnyomják ezek a helyzetek, és a '30-as években már sokkal kevésbé bátor.

■ *Jó, de a '30-as években lesznek a szeretők, a nőügyek.*

▼ Persze, és a '30-as évek a Csibe-sztori, ami még ma is meghökkenést keltene, hiszen tulajdonképpen az utcán összeszed egy lányt, a legkisebb lányánál is fiatalabb lányt, és utána a lány a szeretője lesz, majd örökbe fogadja.

■ Gyereket szül.

▼ A gyerek már akkor megvan, utána fogadja örökbe. Móricz Virág traumáiról is lehetne írni egy könyvet. Apu hazahozza a lányt, és azt mondja, mostantól ő lesz a testvéretek. Kétségtelesen utálták Csibét, de hát kevesen vennék be könnyen ezt a kanyart.

■ *Még valamiről fontos lenne beszélni, és ez már nem időrendiség, mert azt nem tudjuk követni. Az antiszemitizmusra gondolok. Móriczcal kapcsolatosan ez fölmerül, különösen a '19-es napló kapcsán. De az élete során többször előkerülnek olyan mondatok, a naplókban is, amelyek „megalapozhatják” – idézőjelben, mert nem alapozzák meg – ezt a vádat. Te a könyvben nagyon szépen fölépítetted, hogyan kell ezt értelmezni.*

▼ Ez is egy olyan kérdés, amit nem lehetett megkerülni. A szakmánk ezzel még nem nézett eléggé szembe, és van egy bizonyos gyávaság ebből a szempontból. Most már azért ez oldódik. Nem lehet azt várni, hogy majd a történészek megoldják, mert ők meg ránk néznek, hogy az írók felől próbáljuk meg végiggondolni ezeket a sztorikat. Kosztolányinál még keményebb a helyzet, ott még nagyobb viták vannak e körül. Márainál is ez egy nehezen megkerülhető kérdés. Valóban, a '19-es naplójegyzetek hozták ezt felszínre, és hát én bevallom, nem nagyon lelkesedtem azért, amit Závada csinált, mert ő átvett mondatokat a naplóból, és beépítette egy regényébe, illetve az ebből készült színdarabba, amit az Alföldi-féle Nemzetiben játszottak. Ezzel az volt a baj, hogy a '19-ben írott mondatokat átrakta a '40-es évekbe.

■ Tehát a háború alatti évekbe.

▼ Igen. Megpróbáltam ezt az egész sztorit végigjárni, hogy milyen utat járt be az a Móricz, akit nem egyszerűen zsidóbarátnak, de zsidóbérenc-

nek neveztek egy időben, mint nyugatost, aki az egyik legjobb barátja volt a zsidó politikus Vázsonyi Vilmos fiának, s aki az elsők között írja alá a zsidótörvény elleni tiltakozást. Tehát ennek van egy történetisége, hogy ő milyen utat jár be. Van a sztorinak egy viszonylagos eleje és egy viszonylagos vége. Az, hogy Móricz hogyan lép föl, ő nem volt gyáva ember, a '30-as években is nagyon bátran lép föl. Másrészt elmondja, hogy ő egy tisztán református közegben nőtt föl. Hogy gyerekkorában, még Tiszacsécsén, amikor odatért a másik faluból egy katolikus asszony, azt is úgy nézték, hogy nahát, milyen érdekes, mennyire más. Katolikus asszony. Semmiben nem különbözhetett különösebben. És zsidót nem is látott. Igazából 18 éves kora körül kezd ezzel szembesülni. Ráadásul Prügy közel van Tiszaeszlárhoz, ahol gyerekként hallja ezeket a történeteket. De hát gyönyörű cikkekben köszöntik őt zsidó lapokban még a '30-as években is, a születésnapján, mint a zsidóság nagy barátját. Ezt az egész világot próbáltam egy kicsit körüljárni. Nem mentve azokat a mondatokat, amelyeket korábban leír, tényleg kemény mondatok vannak. De nem lehet a mostani tudásunkkal belegondolni az ő '19-es tapasztalataiba. Hogy akkor ők mit éltek meg, hogyan éltek meg ezt egy nagyon nehéz helyzetként. És próbáltam egymás mellé rakni a sztorikat. Sajnos az a természetük a dolgoknak, hogy ezek a bélyegek rájuk ragadnak a szerzőkre, a felfejtéseket kevesebben olvassák. De legalább valamit megpróbáltam a tisztázás érdekében.

■ *Most egy irodalomtörténeti zárójelben kérem, mondd el: te helyesnek tartod, hogy megjelennek a naplók, vagy nem tartod helyesnek? Hozzáteve vagy kihangsúlyozva azt, hogy a naplóból egyértelműen kiderül, hogy Móricz tudja, ezek meg fognak jelenni, kizsól az olvasónak több esetben.*

▼ Én abszolút helyesnek tartom, hogy ezek a naplók megjelennek. Sokkal kevésbé érdekes naplókat is szoktunk olvasni.

■ Szeretném, ha beszélnék még Móricz utókoráról, például az ötvenes években. Fontos az is, hogy mikor hal meg. Éppen azon a napon, amikor Budapestet bombázní kezdik. S milyen fantasztikus véletlen vagy csoda, elnézést kérek azért, amit most mondani fogok, hogy ezek a csodálatos emberek mindmind a vészkorszak előtt haltak meg. El tudjuk azt képzelni, mi lett volna egy Móriczból vagy egy Kosztolányiból '44, '45 elején, a vészkorszakban? De viszszatérve az ötvenes évekre, rettenetesen komikus, hogy nem az a ház lett a Móricz- emlékház, amiben valóban lakott, hanem egy másik.

▼ Valóban, komoly hamisítások voltak, és ez elment egész a szülőházig. Tiszacsécsén most van egy olyan ház, amit Móricz-szülőházként meg lehet tekinteni, ami nem Móricz szülőháza. Az igazít hagyták elpusztulni. Mert az a legszebb, legnagyobb ház volt a faluban. Ő anyai ágon egy református papcsaládból való. Tehát ők a falu fölött voltak, nem a falu alatt. És amikor '52-ben, halálának 10. évfordulóján készült az emléktábla, már meg is volt a helye, amikor úgy döntöttek, nem kerülhet ki arra a házra az emléktábla, mert akkor ez egy kulákház volt, már nem a Móricz család birtokában. Nem lehetett azt, hogy ne szegényparaszti szerző legyen, ez így le volt osztva, hogy József Attila proletár, ő meg szegényparaszt. És akkor találtak egy megfelelő házat, Móricz Bálint állandóan vásárolt, átköltözött; volt köze a családnak ahhoz a házhoz, és akkor odakerült a Móricz szülőházát jelző emléktábla. A tiszacsécsi református templomon is van egy emléktábla, hogy ott keresztelték meg. Pedig háznál keresztelték.

■ Az életművet visszavetítették a nyomor, a szegénység felé.

▼ Én, orosz szakos lévén, megnéztem, milyen műveit fordítottak le oroszra, és hát ott abszolút, az elő-, utószavakban is erről van szó. Ha elvittem volna egy szovjet turistacsoportot, mondjuk,

Leányfalura, nagyot néznek, hogy négy utca határolja azt a telket, ahol ez a bizonyos nyomorgás zajlott, nyolcfős személyzettel. Simonyival a Fővám téren laktak, öt szoba plusz cselédszoba, nagypolgári közeg volt, és mindig komoly személyzet vette őt körül. De hát nem az emelkedéstörténet volt a lényeges, hanem a szenvedéstörténet. Azt is szeretjük a magyar irodalomtörténetben, hogy az író az szenved.

■ Szerinted Móricz nyelve meddig marad meg? Gyorsan melléteszem: Herczeg Ferencet nem lehet olvasni. Bródy necces, de még él a nyelve. Móricz nyelve ma eleven. Különösen azokon a területeken, amikről beszélünk. Mi lesz?

▼ Szerencsére sokszínű életmű. Biztos, hogy lesz egy hullámvás. Ezt itt félve merem mondani, de az egyetemistákkal az Erdély-trilógiát nem mertem olvasatni. Egyszerűen nincs mögöttük olyan történeti tudás.

■ Én a nyelvről beszélek.

▼ De ez nyelvi kérdés is az Erdély-trilógiában. Nemcsak történeti kérdés, hogy nehezebben olvassák. Viszont van egy másik Móricz, az Árvalányoknak vagy a budapesti regényeknek a világa, vagy a novelláké. Ez részben nyelvi, részben műfaji kérdés, hogy nem a nagyregényekben volt a legjobb. Inkább a sűrített formákban, kisregényekben. És ezekben én bízom. Jósolgatni nehéz. De tényleg nagyon eleven nyelv, kevésbé artisztikus vagy kevésbé kimunkált. Kétségtelenül vannak rossz mondatai is Móricz-nak, de azért egy olyan mély magyar nyelvtudás van, bízom benne, még egy darabig el fog tartani, hogy tudjuk őt olvasni.

■ És akkor egy személyes kérdés: milyen viszony alakul ki Móricz és egy irodalomtörténész, tegyem hozzá, irodalomtörténész hölgy között? Megmondom, miért teszem fel ezt a pofátlan kérdést. Azért,

mert úgy érzem a könyvedből, nagyon erős azonosulás van részedről ezzel az emberrel. Szereted; nem mondom, hogy beleszerettél, de nagyon szereted.

▼ Érdekes módon Móriczcal nagyon sok hölgy foglalkozik. Ugye, a naplónak a sajtó alá rendezői is nők, nekem tanítványom is van doktorandusz, aki lány, és Móriczból írja a doktoriját. Egy dologra kell nagyon vigyázni: nem szabad Móricz feleségeivel azonosulni. Nem, hála a Jóistennek, hogy nem kerültem abba a helyzetbe. Nagyon nem szerettem volna Móricz felesége lenni. De az azonosulásból valamennyire ki kell lépni. Én nagyon sokszor ilyen perlekedő viszonyban voltam vele, ez lehet, kevésbé került be a könyvbe.

■ *De. Érezhető. És abban is van szeretet.*

▼ Van. Én szeretem ezt a figurát, próbálom megérteni a döntéseit, miközben úgy érzem, sokszor hozott rossz döntést. De én ezeket is próbáltam nézni íróilag, hogy mit ír meg, miben lett több, hogyan építi az életművet, ezeket az elágazásokat próbáltam nézni. Arra szerintem nagyon vigyázni kell, hogy ne azonosulj vele, vagy ne szeress bele semmilyen módon. Se a saját témádba olyan mélyen, mert akkor nem

tudod kívülről nézni. Ezt én így próbáltam. A másik érdekes kérdés, hogy az embernek mennyire lesz elege az adott szerzőből, mert azért tényleg éveket vele tölt, az egész lakás tele volt Móricz-könyvekkel, mindenhol az ő arcképébe botlottam. Nagyon jó, hogy jött ez a kosztolányi-zás, ki is léptem ebből a helyzetből. De már a könyv lezárása után kértek tanulmányíráásra, egyébként egy zsidó identitást vizsgáló tanulmánykötetbe, és akkor újra elővettem Móricz-műveket. És egyáltalán nem szenvedtem, és ennek örültem, hogy nem az van, hogy Úristen, most megint vele kell foglalkozni. Nem mondom, hogy arra vágyom, újabb éveket töltssek el vele, de nem érzem azt, hogy kimerítettem a témát, kiürült ez az életmű. Rengeteg olyan üres helyet hagytam, ahol még nyugodtan lehetne továbbmenni és ezt folytatni.

■ *Bízom benne, hogy ezzel a mondattal lett kerek ez a beszélgetés.*

(Elhangzott 2014. május 9-én Nagyváradon a Silent kávézóban.

A hanganyag szövegváltozatát TÓTH HAJNAL közreműködésével SZŰCS LÁSZLÓ gondozta.)